

Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Očuvanje biološke raznolikosti
i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta
u opštini Dragaš

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Plan razvoja opštine Dragaš za period između 2013. i 2023. godine

DEO I: POGLAVLJA 1 DO 4

Michael Voit
Maria Elena Zuniga Barrientos, Direktor projekta

Priloge pisali:

Dorothea Roßner, Planer; Crystal Whitaker, Arhitekt; Florijan Bemmerlein-Lux, Biolog; Peter Bank, Biolog; Ergin Hajredini, Stručnjak za pitanja šumarstva i geografski sistem informacija; Dr. Halil Ibrahim, Ekolog; Todd Wassel, Stručnjak za pitanja turizma; Cristian Angelescu, Sanitarni inženjer; Shpresa Kastrati, Sanitarni inženjer; Ekkehart Naumann, Stručnjak za pitanja energije; Maliq Pireci, Stručnjak za pitanja energije; Rreze Duli, Institucionalni Specialista za Razvoj Kapaciteta; Kaltrina Salihu, Službenik za pitanja zajednice; Bashkim Susuri, Novinar i saradnik na projektu; Ajhan Hadžija, Koordinator za pitanja turizma; Abdullah Kryeziu, Prevodilac. Dečji fond Ujedinjenih nacija na Kosovu i Opštinske radne grupe opštine Dragaš: Avni Nebiu, Koordinator; Hajri Ramadani, Direktor Direkcije za obrazovanje; Ramadan Jashari, Direktor Centra za zdravstvenu i socijalnu zaštitu; Ahmet Bahtijari, Direktor Direkcije za privredu i finansije; Bajram Hodža, Direktor Direkcije za razvoj poljoprivrede i inspekcije; Bean Hadžiasan, Direktor Direkcije za urbanizam i katastar; Uzair Hamza, Službenik za pitanja zajednice; Tafil Krasniqi, Direktor Direkcije za odbranu, spasavanje i javne usluge; Kamber Kamberi, Direktor za Kulturu, Omladinu i Sport; Lindita Piraj, opštinski službenik za rodna ravnopravnosti. Dokument odobren za izdavanje na osnovu preliminarne procene organizacije HABITAT UN.

Dragaš, Juni 2013. godine

Sadržaj

SPISAK GRAFIKONA	3
SPISAK TABELA	4
1. UVOD	5
1.1 POZADINA	5
1.2 SVRHA OPŠTINSKOG PLANA RAZVOJA	6
1.3 PRINCIPI PLANIRANJA	7
1.4 JAVNE KONSULTACIJE	8
2. NACIONALNI I REGIONALNI KONTEKST PROSTORNOG PLANIRANJA	10
2.1 PRAVNI OKVIR	10
2.2 NACIONALNA STRATEGIJA RAZVOJA	11
2.3 NACIONALNI KONCEPT PROSTORNOG RAZVOJA	16
3. PROFIL OPŠTINE DRAGAŠ	19
3.1 OPIS OPŠTINE	19
3.1.1 Lokacija i geografski položaj	19
3.1.2 Topografija	20
3.1.3 Klima	22
3.1.4 Stanovništvo	26
3.1.5 Opštinska uprava	44
3.1.6 Kulturno-istorijski podaci	49
3.1.7 Bitni izazovi u postojećoj situaciji	49
3.2 NASELJENA MESTA	50
3.2.1 Stambeni fond i životni uslovi	50
3.2.2 Poređenje sela	54
3.2.3 Bitni izazovi u postojećoj situaciji naselja	72
3.3 UPOTREBA I VRSTE ZEMLJIŠTA	76
3.3.1 Stene, minerali i vrste zemljišta	76
3.3.2 Upotreba zemljišta	78
3.3.3 Prirodne opasnosti i rizici	79
3.4 OBRAZOVANJE, ZDRAVSTVO I SOCIJALNA ZAŠTITA	84
3.4.1 Obrazovanje	84
3.4.2 Zdravstvo	93
3.4.3 Socijalna zaštita	97
3.5 PRIVREDNI RAZVOJ I ZAPOSLENOST	102
3.5.1 Privredni razvoj	102

3.5.2	Zapošljavanje	110
3.5.3	Izazovi postojeće situacije u privredi	112
3.6	ŠUMARSTVO I POLJOPRIVREDA.....	112
3.6.1	Šumska i poluprirodna područja	112
3.6.2	Poljoprivreda i posebna korišćenja zemljišta	115
3.7	BIOLOŠKA RAZNOLIKOST I ZAŠTITA PRIRODE	117
3.7.1	Flora i fauna	117
3.7.2	Nacionalni park Šar-planina	118
3.8	TURIZAM I KULTURA	120
3.8.1	Kultura	120
3.8.2	Kulturna i prirodna baština	123
3.9	PUTNA I PREVOZNA MREŽA	129
3.9.1	Putna mreža	129
3.9.2	Prevoz.....	129
	KAKO SE MOŽE POBOLJŠATI JAVNI PREVOZ I USLUGE U REGIONIMA OPOLJA I GORE?	131
3.10	UPRAVLJANJE ČVRSTIM OTPADOM.....	131
3.10.1	Opšti pregled.....	131
3.10.2	Otpad i reciklaža	133
3.11	INFASTRUKTURA I KOMUNALIJE	136
3.11.1	Snabdevanje vodom.....	136
3.11.2	Kanalizacija	138
3.11.3	Upravljanje otpadnim vodama	138
3.11.4	Električne mreže.....	139
3.11.5	Telekomunikacione mreže	144
3.12	PROCENA INVESTICIONIH KAPACITETA	145
4.	ANALIZA PREDNOSTI, SLABOSTI, MOGUĆNOSTI I PRETNJI.....	146
4.1	PREDNOSTI	146
4.2	SLABOSTI	148
4.3	MOGUĆNOSTI	150
4.4	PRETNJE.....	152
4.5	KRATAK PREGLED	154

Spisak grafikona

SLIKA 1: STRUKTURA I MREŽA NASELJENIH MESTA.	17
SLIKA 2: STRATEGIJA PROSTORNOG RAZVOJA: PODRUČJE OBELEŽENO NARANDŽASTOM BOJOM („VRTOVI KOSOVA“).	18
SLIKA 3: VRSTE NADMORSKIH VISINA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	21
SLIKA 4: PROFIL NADMORSKIH VISINA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	22
SLIKA 5: KLIMATSKI DIJAGRAM OPŠTINE DRAGAŠ	23
SLIKA 6 : PODACI IZ ZVANIČNE EVIDENCIJE O VREMENSKIM KRETANJIMA STANOVNIŠTVA U OPŠTINI DRAGAŠ	29
SLIKA 7 : PIRAMIDA STANOVNIŠTVA 1991. GODINE I 2009. GODINE	32
SLIKA 8: PIRAMIDA STANOVNIŠTVA ZA OPŠTINU DRAGAŠ (PODACI POPISA NA KOSOVU 2011.GOD.)	33
SLIKA 9: STANOVNIŠTVO DRAGAŠA PREMA POLU I GRUPISANJA OD 5 GODINA STAROSTI	34
SLIKA 10: STANOVNIŠTVO PO ETNIČKOJ/KULTURNOJ PRIPADNOSTI ZA [A] KOSOVO, I [B] OPŠTINU DRAGAŠ	37
SLIKA 11: STANOVNIŠTVO DRAGAŠA PO RELIGIJI	39
SLIKA 12: PROPORCIJA STANOVNIŠTVA DRAGAŠA PREMA POLU I NAJVIŠIM STIČENIM NIVOOM OBRAZOVANJA	40
SLIKA 13: FOTOGRAFIJA SELA BRODOSAVCE IZ VAZDUHA	57
SLIKA 14: FOTOGRAFIJA SELA RESTELICA IZ VAZDUHA	58
SLIKA 15: FOTOGRAFIJA BREZNE IZ VAZDUHA	60
SLIKA 16: FOTOGRAFIJA SELA BROD IZ VAZDUHA	63
SLIKA 176: FOTOGRAFIJA SELA BUZEZA IZ VAZDUHA	67
SLIKA 18: FOTOGRAFIJA SELA RADEŠA IZ VAZDUHA	70
SLIKA 198 : FOTOGRAFIJA SELA ZLIPOTOKA IZ VAZDUHA	71
SLIKA 20: VRSTE STENA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	77
SLIKA 21: VRSTE ZEMLJIŠTA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	78
SLIKA 22: ORTOSNIMAK PODRUČJA RESTELICA NA KOJEM JE PRIKAZAN ISTORIJSKI CENTAR I ŠIRENJE NASELJENOG MESTA U POSLEDNJOJ DEцениJI. CRVENOM STRELICOM JE PRIKAZAN SMER LAVINE, A CRNIM KRUGOM SU OBELEŽENE KUĆE KOJE SU POGOĐENE NESREĆOM.	80
SLIKA 23: PREDUZEĆA REGISTROVANA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ, PODACI PO SEKTORIMA	103
SLIKA 24: BROJ PREDUZEĆA I ZAPOSLENIH (NE RAČUNAJUĆI VLASNIKE) PO NASELJIMA U OPŠTINI DRAGAŠ	105
SLIKA 25: PROCENA ZNAČAJA RAZLIČITIH FAKTORA ZA USPEH ILI NEUSPEH MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA	108

Spisak tabela

TABELA 1: PROSEČNE SEZONSKE TEMPERATURE NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	24
TABELA 2: PADAVINE I PROSEČNE TEMPERATURE U PERIODU VEGETACIJE NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	24
TABELA 3: PODACI O SOLARNOJ ENERGIJI NA HORIZONTALNOJ POVRŠINI ZA OPŠTINU DRAGAŠ	25
TABELA 4: PODACI O SOLARNOJ ENERGIJI NA OPTIMALNOM UGLU NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	26
TABELA 5: STANOVNIŠTVO I SELA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ 1921-2011. GODINE	28
TABELA 6: PREDSTAVNICI OPŠTINSKE ADMINISTRACIJE 2012. GODINE	44
TABELA 7: SPISAK NEVLADINIH ORGANIZACIJA KOJE SU REGISTROVANE NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	47
TABELA 8: CENA OGREVNOG DRVETA PREMA IZVORU	52
TABELA 9: GODIŠNJE PADAVINE PO SLIVU, PODACI U M ³	82
TABELA 10: PREGLED OBRAZOVNIH OBJEKATA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ, PODACI PO SELIMA	87
TABELA 11: CENTRALNA PODRUČJA ZDRAVSTVENIH OBJEKATA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	94
TABELA 12: POREĐENJE POSETA IZVRŠENIH ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ SA NACIONALNIM PROSEKOM POSETA	95
TABELA 13: SPISAK MEDICINSKOG OSOBLJA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ (PODACI ZA 2012. GODINU)	96
TABELA 14: USLUGE SOCIJALNOG STARANJA KOJE SU PRUŽENE 2011. GODINE, PODACI PO MESECIMA	98
TABELA 15: SOCIJALNA POMOĆ KOJA JE PRUŽENE TOKOM 2011. GODINE, PODACI PO KATEGORIJI PRIJEMNIKA	99
TABELA 16: PRUŽANJE USLUGA	100
TABELA 17: BROJ REGISTROVANIH PREDUZEĆA I ZAPOSLENIH PO SELIMA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ	104
TABELA 18: OGRANCI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ (2011. GOD.)	106
TABELA 19: BROJ ZAPOSLENIH U MALIM I SREDNJIM PREDUZEĆIMA, PODACI PO OGRANKU	107
TABELA 20: BROJ ZAPOSLENIH U JAVNIM PREDUZEĆIMA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	111
TABELA 21: UPOTREBA ZEMLJIŠTA NA TERITORIJI OPŠTINE DRAGAŠ U HEKTRIMA I PROCENTIMA	113
TABELA 22: SPISAK ZAŠTIĆENIH SPOMENIKA, JUGOSLAVIJA, 1967. GODINE	124
TABELA 23: IZNOS PRIKUPLJENOG OTPADA 2008. GODINE (PODACI U TONAMA)	134
TABELA 24: VODOSNABDEVANJE U SELIMA OPŠTINE DRAGAŠ	136
TABELA 25: ENERGETSKA POTROŠNJA PO IZVORU ENERGIJE I PROCENAT POTROŠNJE NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	140
TABELA 26: MESEČNA POTROŠNJA ENERGIJE TOKOM 2009. GODINE NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	140
TABELA 27: POSTOJEĆE STANJE JAVNIH OBJEKATA U OPŠTINI	142
TABELA 28: POSTOJEĆE STANJE U POJEDINIM (STAMBENIM) OBJEKTIMA NA PODRUČJU OPŠTINE DRAGAŠ	143

---

1. UVOD

1.1 Pozadina

Pozadina projekta: Priprema Opštinskog plana razvoja je urađena u okviru projekta „Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta“ koji pokriva celokupnu teritoriju opštine Dragaš. Projekat „Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta“ je trogodišnji program koji je započeo u novembru 2010. godine, finansiraju ga vlade Finske, a vodi ga Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje je glavna domaća institucija koja je odgovorna za očuvanje biološke raznolikosti, prostorno planiranje i načine zaštite životne sredine. Kao ključna administrativna zainteresovana strana, Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje je jedna od glavnih domaćih strana koja je zainteresovana za projekat očuvanja biološke raznolikosti i upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj trenutno pruža podršku institucijama i na nacionalnom i na lokalnom nivou širom Kosova kako bi ispunili ciljeve Milenijumskih ciljeva razvoja. U tom pravcu, projekat „Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanja održivim korišćenjem zemljišta“ promovise osmi cilj Milenijumskih ciljeva razvoja koji poziva na „obezbeđivanje ekološke održivosti“. Glavni sastavni deo rada Programa Ujedinjenih nacija za razvoj na Dragaš, Kosovo je usmeren na razvijanje kapaciteta za hvatanje u koštac sa pitanjima ekološke održivosti i poboljšanja života i to, posebno, na lokalnom nivou. Samim tim, priprema Opštinskog plana razvoja za opštinu Dragaš čini ključni sastavni deo celokupnog radnog projekta.

Uslovi angažovanja u projektu očuvanja biološke raznolikosti i upravljanja održivim korišćenjem zemljišta su navedeni u projektnoj dokumentaciji Programa Ujedinjenih nacija za razvoj pod imenom „Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš“ (verzija dokumenta iz septembra 2010. god.). Prvi cilj i drugi cilj projekta je ispunjavanje sledećeg:

Uspostavljanje planova, politike na mestu i adekvatne za očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje upotrebom zemljišta.

Planovi i kapaciteti razvijeni za poboljšanje života

Priprema Opštinskog plana razvoja u velikoj meri potpada pod ovaj cilj projekta.

Pređašnje relevantne aktivnosti: U poslednjih pet godina, opština Dragaš je izradila veliki broj studija koje se odnose na opštinski plan razvoja. Sledeće su najrelevantnije:

- *Dnevni red opštinskog razvoja za period između 2004. i 2006. godine, koji je pripremila Ministarstvo za privredu i finansije:* analiza stanja na području opštine Dragaš koja, u principu, pokriva period između 1999. i 2003. godine. U ovoj analizi su navedeni neki strateški ciljevi sa predlogom postupaka za njihovu realizaciju.
- *Mesna zajednica Dragaš: prostorna analiza (oktobar 2006. god.), koju je pripremio Institut za prostorno planiranje i Opština za Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja:* procena trenutne iskorišćenosti zemljišta i prostornog stanja u opštini do 2006. godine.
- *Strategija lokalnog privrednog razvoja (period između 2007. i 2011. godine), koja je pripremljena za potrebe projekta DELTA III za opštinu Dragaš (novembar 2007. god.):* u projektu lokalnog privrednog razvoja se ističu vizija, ciljevi i projekti za područje opštine sve do kraja 2011. godine.
- *Preliminarna studija s obzirom na konsultacije i elaboraciju izrade Opštinskog plana razvoja (juli 2010. god.), koju je pripremila organizacija HABITAT UN:* sadrži kratak pregled opštinskog profila, nacrt vizije, osnovnu prostornu strukturu i strategiju za primenu projekta u opštini Dragaš.
- *Regionalna razvojna struktura za privrednu regiju Jug (period između 2010. i 2013. god.)* koji je pripremila Regionalna razvojna agencija Jug: u ovom dokumentu su predstavljena privredna sredstva regiona južnog Kosova i prilike, a otkrivena je i definisana razvojna strategija, kao i neke prethodne mere koje su preduzete.
- *Smernice opštine Dragaš za međunarodnu saradnju (za period između 2011. i 2013. godine), koje je pripremio Program Ujedinjenih nacija za razvoj:* u ovom dokumentu je predstavljen izveštaj o zadacima na poslovima participativnog planiranja u pet sela opštine Dragaš. Navedeno je i nekoliko ključnih problema sa kojima se treba uhvatiti u koštac radi budućeg rada na realizaciji opštinskog plana razvoja.

1.2 Svrha Opštinskog plana razvoja

Prema definiciji sadržanoj u Zakonu o prostornom planiranju, Opštinski plan razvoja je „multisektorski plan koji određuje dugoročne ciljeve privrednog, društvenog i prostornog razvoja“. Opštinski plan razvoja pokriva teritoriju celokupne opštine.

Opštinski plan razvoja za opštinu Dragaš pokriva vremenski period između 2013. i 2023. godine. Tokom ovog perioda vremena, Opštinski plan razvoja će delovati u svojstvu glavnog strateškog planskog dokumenta za opštinu. Planirano je da će Opštinski plan razvoja ispuniti sledeće ključne funkcije:

- pružanje ažurirane analize postojećeg stanja na području opštine;
- skiciranje strateških planova i politike za period od deset godina;
- obezbeđivanje okvira za detaljno prostorno planiranje (planovi urbanističkog razvoja i planovi urbanističke regulacije) opštinskog područja;
- promovisanje mera za ublažavanje siromaštva i društveno-privrednog razvoja opštine Dragaš i, u tom cilju, promovisanje društvene uključenosti i jednakih prilika za ugrožene grupe;
- promovisanje ekološke održivosti i očuvanja prirode kao ključnih dimenzija za održivi razvoj ovog ruralnog područja.

1.3 Principi planiranja

Proces pripreme i sadržaj Opštinskog plana razvoja se povinuju sledećim osnovnim principima planiranja:

Hijerarhija planiranja: Opštinski plan razvoja razmatra širi prostorni kontekst, kao i relevantne planove i politiku koji su predstavljeni na nacionalnom nivou, smernice koje pruža Opštinski plan razvoja se uklapaju u nacionalni okvir (v. Poglavlje 2), pažnja je usmerena na lokalna područja i konkretne strategije i ciljeve daljeg postupka na opštinskom nivou.

Integrisano planiranje: Opštinski plan razvoja pruža presek koncepata za prostorno planiranje opštine, integrišući elemente svih relevantnih sektora koji uključuju privredni, društveni, infrastrukturni i ekološki razvoj.

Multidisciplinarno planiranje: pripremu planova je izvršio multidisciplinarni tim koji je radio pod pažnjom Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. U multidisciplinarnom timu su učestvovali planeri, ekonomisti, građevinski inženjeri, ekolozi i ostali. Tim je bio sastavljen od domaćih profesionalaca i međunarodnih konsultanata koji su intenzivno sarađivali sa lokalnom administracijom i građanima.

Učestalo planiranje: proces kreiranja Opštinskog plana razvoja je pratio zajednička pravila koja se odnose na proces učestalog planiranja. Proces je započeo sa intenzivnom analizom postojećeg stanja, tokom koje je prikupljeno mnoštvo podataka koji nisu bili ranije dostupni. Analiza je okončana procenom prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnji. Vizija i ciljevi projekta su kreirani na osnovu rezultata navedene analize tokom druge faze procesa. Vizija i ciljevi projekta su poslužili kao osnova za treći korak procesa: izradu strateškog razvojnog okvira. Strategije za realizovanje projekta su definisane u kranjoj, četvrtoj, fazi projekta.

Transparentno i javno planiranje: pristupljeno je intenzivnom procesu saradnje između tima Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, lokalne opštine, Ministarstva za životnu sredinu i prostorno planiranje. Sve strane su učestvovala na razne načine da bi se rezultati javne rasprave tokom pripreme Opštinskog plana razvoja uključili u proces donošenja odluka i kako bi se postigao visok stepen saglasnosti o sadržaju Opštinskog plana razvoja među svim učesnicima u projektu.

Održivost kao ključni način planiranja: ekološki načini planiranja su od centralne važnosti, a najviše zbog specifičnosti opštine Dragaš. Naime, opština Dragaš je retko naseljena opština koja se prostire po visinskim delovima Šar-planine koju krase velika biološka raznolikost i gde postoje velike mogućnosti za osnivanje nacionalnog parka, pa je bilo neophodno da se ta sastavna karakteristika opštine Dragaš uključi u proces planiranja. Pošto je to urađeno, pružene su detaljne informacije o ekološkom stanju na području opštine Dragaš čime je nastavak prostornog planiranja omogućen daljim procenama i smernicama. Zbog toga je izrađen „Atlas održivog razvoja“ opštine Dragaš koji je ugrađen u Projekat očuvanja biološke raznolikosti i upravljanja održivim korišćenjem zemljišta na području opštine Dragaš Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. Karte sa referentnim vrednostima, procenama i smernicama koje

su sadržane u „Atlasu održivog razvoja“ čine visoko relevantne izvore informacija za Opštinski plan razvoja, tako se mnoštvo informacija koje su sadržane u „Atlasu održivog razvoja“ pojavljuju i u Opštinskom planu razvoja. Sa druge strane, rezultati procesa planskog rada za kreiranje Opštinskog plana razvoja predstavljaju važan izvor za informacije koje su sadržane u „Atlasu održivog razvoja“.

1.4 Javne konsultacije

Proces pripreme Opštinskog plana razvoja je uključivao javne konsultacije na različitim nivoima učestvovanja. Činjenica da su različiti sektori zajednice opštine Dragaš učestvovali u procesu donošenja odluka i da imaju udeo u sadržaju Plana je od ogromne važnosti. Podjednako je važno da sadržaj Opštinskog plana razvoja uključuje visok stepen javne saglasnosti i da integriše stavove zajednice na učinkovit način. Sve javne konsultacije su napravljene u sklopu ranih faza pripreme Opštinskog plana razvoja, kao i tokom procesa prikupljanja informacija za „Atlas održivog razvoja“. Različite radne grupe su bile uključene u proces planiranja.

Opštinska radna grupa: participativni i savetodavni forum koji je osnovan pod rukovodstvom lokalnih vlasti. Opštinska radna grupa je pratila i podržavala čitav proces kreiranja Opštinskog plana razvoja. Članovi Opštinske radne grupe su predstavnici opštinske uprave (po sektorima), poslovnog sektora, i civilnog društva.

Seoske radne grupe: seoske grupe su konsultovane o njihovim stavima vezanim za potrebe planiranja početkom 2011. godine (reference: Smernice opštine Dragaš za međunarodnu saradnju (period između 2011. i 2013. godine)). Prvih pet seoskih radnih grupa (osnovanih 2010.-2012.) su uključivale sela Belobrod, Bljač, Brod, Brut i Restelica. Dodatnih pet radnih grupa osnovana su 2012 u selima Bresane, Kukovce, Sajnovce, Rapča i Zlipotok.

Javna rasprava o Opštinskom planu razvoja je uključila četvorodnevnu radionicu o viziji početkom septembra 2011. godine. U radu Radionice je učestvovalo oko 45 učesnika iz različitih slojeva lokalnog stanovništva (stanovnici sela, nevladine organizacije, predstavnici privatnih preduzeća i opštinski zvaničnici) koji su doprineli razrešenju ključnih pitanja iz Opštinskog plana razvoja, kao i najvažnijim elementima vizije Plana. Radionica je detaljnije opisana u Odeljku 5.1 ovog dokumenta.

Formalni proces pripreme OPR razvijen je tokom perioda ponovio se između različitih aktera: stručnjaci, osnovnog tima za planiranje u opštini, opštinske radne grupe i poslanika, civilnog društva i predstavnici Radne grupe i javnih institucija u Dragašu. U julu 2012, opcije strateški razvoj su predstavljene u drugoj radionici za opštinske radne grupe i predstavnike Skupštine opštine uključujući predstavnike grupa učesnika iz različitih sektora zajednice, kako bi utvrdili svoje stavove i opredeljenja.

Mišljenja ovih učesnika su doprinela stvaranju prioritarnih opcija za strateški razvoj koje se koriste kao osnov za definisanje dalje politike i predloga za Opštinski plan razvoja. Opcije za strateški razvoj su predstavljene u drugoj radionici održanoj u julu 2012. godine grupi učesnika iz različitih slojeva zajednice kako bi se utvrdili njihovi stavovi i opredeljenja. Diskusija i konsenzus o opcijama za strateški razvoj evoluirane su tokom perioda od 3 meseca od ponovljenog rada između različitih stručnjaka i lokalnih aktera i finalne verzije su revidirane u radionici koja je održana u 2 octobra, 2012.

Zakon br. 2003/14 o prostornom planiranju Republike Kosovo poziva da se konačna nacrtana verzija Opštinskog plana razvoja stavi na raspolaganje javnosti i vladinih agencija za uvid i komentare tokom konsultativnog perioda u trajanju od 60 dana.

Proces javne konsultacije je održana u Dragašu - posle odluke od strane Skupštine opštine 26. marta 2013 - u periodu od 4. aprila do 4. juna 2013 . Komentari od javnosti ili su uključeni u završni plani ili je dat odgovor zašto nisu bili uključeni (u prilogu 1).

Dopunom završnog procesa, i prema procedurama utvrđenih u Zakonu br.03/L -230 , izradjena je strateška ekološka procena ORP. Proces je postovao zahteve zakona, pod kojima proces javnih rasprava javna debata je održan. SEP za ORP Dragaš je odobrena od strane odgovarajućeg organa Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja 07. avgusta 2013 (dokumentirano u prilogu 2).

2. NACIONALNI I REGIONALNI KONTEKST PROSTORNOG PLANIRANJA

U sledećem poglavlju je opisan pravni okvir za kreiranje Opštinskog plana razvoja, kontekst prostornog planiranja, relevantna politika i detaljni podaci koji proizilaze iz Opštinskog plana razvoja na nacionalnom nivou Kosova u celini.

2.1 Pravni okvir

Pravni okvir za prostorno planiranje je obuhvaćen u Zakonu o prostornom planiranju, dopunama i izmenama Zakona o prostornom planiranju i Administrativnim smernicama o sprovođenju Zakona o prostornom planiranju. Zakon o strateškoj proceni životne sredine je takođe relevantan.

Zakono br. 2003/14 o prostornom planiranju reguliše pitanja koja se odnose na uređenje prostora na celokupnom području Kosova. Zakonom je definisano da se nacionalni nivoi uređenja prostora na Kosovu sastoje od „Prostornog plana Kosova“ i „Prostornih planova za posebna područja“. „Prostorni plan Kosova“ predstavlja osnovni koncept prostornog razvoja na Kosovu. U njemu je sadržan profil i prostorna analiza celokupne teritorije, vizije, principi i ciljevi za buduće prostorno uređenje Kosova, tako da „Prostorni plan Kosova“ uokviruje prostornu strukturu razvoja. Strategija i sprovođenje aktivnosti koje su propisane Zakonom o prostornom planiranju uspostavljaju ciljeve na nacionalnom nivou i uokviruju aktivnosti i projekte za postizanje ovih ciljeva.

Što se tiče opštinskog nivoa, prostorni razvoj je regulisan u „Opštinskom planu razvoja“, „Urbanističkom planu razvoja“ i „Urbanističkom regulatornom planu“.¹ *„Opštinski plan razvoja“ je multisektorski plan koji pokriva čitavu teritoriju opštine u kojem se određuju dugoročni ciljevi privrednog, društvenog i prostornog razvoja za period od najmanje pet godina. U „Opštinskom planu razvoja“ je sadržan plan za razvoj urbanih područja i sela u okviru opštine. „Opštinski plan razvoja“ u najkraćim crtama opisuje društveno-privredne i ekološke uticaje koji proističu iz realizacije Plana. Javnosti i drugim vladinim agencijama se daje prilika da pregledaju i komentarišu nacrt „Opštinskog plana razvoja“. Pre konačnog odobrenja „Opštinskog plana razvoja“, Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje proverava njegovu usklađenost sa „Prostornim planom Kosova“.*²

Dopune i izmene Zakona br. 03/L-016 o prostornom planiranju preciziraju da „Opštinski plan razvoja“ predstavlja prostorni plan za regulisanje, upotrebu i razvoj prostora i da propisuje rokove i realne projekcije za ulaganje investicija.³

Administrativna smernica br. 33, pro. br. 29/03 o primeni Zakona o prostornom planiranju definiše sadržaj opštinskih razvojnih planova u čiji sastav ulaze i tekstualne i grafičke postavke opštinskih planova razvoja. Tekstualne komponente obuhvataju *profil prostornog razvoja i analizu stanja, viziju, principe i ciljeve, okvir za prostorni razvoj, strategije i aktivnosti realizacije, kao i odredbe za realizaciju projekta*. Grafičke komponente obuhvataju *kartografske podatke i druge grafičke dodatke koje oslikavaju stanje i*

---

¹ Zakon br. 2003/14, član 10,

² Zakon br. 2003/14, član 13,

³ Zakon br. 03/L-106, član 2,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

---

intervencije u prostoru. „Opštinski plan razvoja“ uključuje prostorne elemente saobraćaja, privredni razvoj, društvene, ekološke i druge strateške politike za opštinu. „Opštinski plan razvoja“ prethodi strateškom razvoju na teritoriji opštine, usmeren je na lokalna pitanja i uzima u obzir jednakost i rodnu osetljivost. „Opštinski plan razvoja“ treba da bude predstavljen u obliku koji omogućava njegovo lako praćenje i preglednost.⁴

Zakon br. 03/L-230 o strateškoj proceni životne sredine reguliše procenu planova i programa *kako bi se obezbedio visok nivo zaštite životne sredine i ljudskog zdravlja*. Zakon određuje stanje, oblik i postupak za procenu uticaja određenih planova i programa na životnu sredinu kroz *integraciju ekoloških principa u pripremi, usvajanju i realizaciji planova i programa*.⁵ Nadležni organ utvrđuje da li će plan i program imati značajne ekološke uticaje ili ne. Planovi i programi neće biti predati na zakonodavni postupak za usvajanje dok se ne izvrši strateška procena životne sredine, dok se ne uzme u obzir „Izveštaj o strateškoj proceni životne sredine“ i dok Ministarstvo ne ovlasti usvajanje Izveštaja.⁶

Odgovornosti: prema članu 13 Zakona o prostornom planiranju, svaka opština je odgovorna za izradu opštinskog plana razvoja za svoju opštinu. Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje je odgovorno za pružanje saveta i pomoći opštinama u izradi njihovih opštinskih planova razvoja.⁷ Institut za prostorno planiranje, u svojstvu jedinice Ministarstva, se bavi izradom planskih dokumenata, istraživanjem prostornog razvoja i stvaranjem baze podataka.⁸ Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja je odgovorno za pripremanje „Prostornog plana Kosova“.⁹

2.2 Nacionalna strategija razvoja

Pošto svaki „Opštinski plan razvoja“ mora da bude usklađen sa „Prostornim planom Kosova“, mora da bude usklađen i sa ciljevima, vizijama, principima, itd. opštine Dragaš.

„Prostorni plan Kosova“ za period između 2010. i 2020. godine definiše **ciljeve i zadatke prostornog razvoja** za celu teritoriju Kosova:¹⁰

- integrisanje države u Evropsku uniju,
- postizanje izbalansiranog društvenog razvoja sa ravnopravnim pristupom uslugama za sve stanovnike Kosova,
- postizanje održivog i uravnoteženog prostornog razvoja, zaštite i poštovanja prirodnih bogatstava (kulturne i prirodne baštine na svojoj i susjednim teritorijama),

---

⁴ Član 1 Smernice br. 33, pro. br. 29/03,

⁵ Zakon br. 03/L-230, član 1,

⁶ Na istom mestu, Članovi 3-5.

⁷ Zakon br. 2003/14, član 5,

⁸ Prostorni plan Kosova za period između 2010. i 2020. godine,

⁹ Prostorni plan Kosova za period između 2010. i 2020. godine, član 10,

¹⁰ Prostorni plan Kosova za period između 2010. i 2020. godine, 118. i naredne strane,

- postizanje održivog privrednog razvoja, ravnoteže zasnovane na prirodnim i ljudskim bogatstvima, savremenoj tehnologiji, konkurentnom tržištu i primeni standarda zaštite životne sredine,
- integracija infrastrukture, komunikacija i prevoza uz poštovanje standarda koji se odnose na zaštitu životne sredine.

Aktivnosti strategije i primene „Prostornog plana Kosova“ za period između 2010. i 2020. godine forsiraju društveni i privredni razvoj uz očuvanje i zaštitu životne sredine, prirodnih bogatstava i kulturne baštine, kao i razvoj infrastrukture i komunikacija.¹¹

Aktivnosti na polju postizanja ciljeva **društvenog razvoja** teže postizanju ciljeva koji su uglavnom vezani za razvoj obrazovanja, zdravstva i poboljšanje kvaliteta stanovanja. Prostorne posledice za postizanje kvalitetnog **obrazovanja** su sledeće:¹²

- pravljenje što manje udaljenosti obrazovnih institucija kako bi se ispoštovale društvene, fizičke, kulturne i emotivne potrebe,
- izgradnja novih objekata za obrazovanje,
- obučavanje nastavnog osoblja u primeni savremenih metoda u nastavi,
- regulisanje prevoza za udaljena područja.

Glavne aktivnosti za poboljšanje uslova opšte **zdravstvene zaštite**:

- poboljšanje kvaliteta ljudskog kadra (medicinskog osoblja), zgrada i opreme,
- poboljšanje finansiranja zdravstvenog sektora, decentralizacija finansiranja primarne zdravstvene zaštite na opštine.

Kako bi se unapredio kvalitet **stanovanja**, treba se usredsrediti na lokacije koje imaju infrastrukturu i to na način koji unapređuje održivi razvoj i bolje korišćenje gradskog zemljišta. Novi stambeni plan mora da bude moderan, da omogućava urbanu regeneraciju degradiranih naseljenih mesta i da poboljša kvalitet života. Aktivnosti koje treba preduzeti da bi se postigao prostorni sklad su sledeće:¹³

- stvaranje održivih stambenih okruženja,
- bolja upotreba zemljišta,
- povezivanje razvoja i kapaciteta javnih prevoznih sredstava,
- ponovo planiranje poslovnih i drugih funkcija u stambenim naseljima,
- poticanje razvoja područja za mešovite svrhe,
- sađenje zelenila u stambenim područjima,
- kvalitetno planiranje.

Izazovi **privrednog razvoja** na Kosovu su povezani sa konkretnim problemima poput visoke nezaposlenosti, visoke stope siromaštva, nejednakog privrednog razvoja, kvaliteta razvoja u urbanim područjima, naseljima koja su nedovoljno razvijena i koja nemaju zadovoljavajući pristup energetskim

¹¹ Na istom mestu, str. 157,

¹² Na istom mestu, 157. i naredne strane,

¹³ Na istom mestu, str. 159,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

izvorima, divlja gradnja, gubitak poljoprivrednog zemljišta, rast fonda stoke, razvoj vinogradarstva i depopulacije naseljenih mesta.

„Prostorni plan Kosova“ poziva na preduzimanje sledećih aktivnosti kako bi se postigao prostorni sklad:¹⁴

- vlada i opštinske vlasti moraju da naprave nacrt strategije zapošljavanja u kojoj će se usredsrediti na konkretne grupe (žene, omladina, itd.),
- razvoj odgovarajućih politika, posebno u poljoprivredi, stvaranje povoljnih uslova u ruralnim područjima, obnavljanje industrijskih kapaciteta,
- usmeravanje pažnje na područja koja su zastala u privrednom razvoju kao što je opština Dragaš,
- određivanje prioriteta za ulaganje vladinih investicija u nove društvene infrastrukture i tehničko i privredno reaktiviranje postojećih kapaciteta,
- podsticanje poljoprivrede i stočnog fonda u cilju smanjenja stope migracije iz sela u gradove,
- pregled postojeće politike i usvajanje podsticajnih mera koje će podržati razvoj sektora obnovljivih izvora energije,
- razvoj i jačanje fiskalnih stimulativnih mera kako bi se promovisala energetska efikasnost i tehnologije obnovljivih izvora energije,
- postizanje širokog političkog dogovora i usvajanje zakona preko kojih bi se uhvatili u koštac sa nezakonitom gradnjom,
- osnivanje komisija za administrativnu saradnju po pitanju zemljišta koja će pripremiti politička uputstva o upravljanju poljoprivrednim zemljištem, navodnjavanju i odvodnjavanju, poljoprivrednoj proizvodnji i zalihama i šumarstvu i koja će učestvovati u aktivnostima zaštite poljoprivrednog zemljišta od zagađivača bilo koje vrste.

- **Razvoj fizičke infrastrukture:**
  - poboljšanje fizičke infrastrukture (saobraćajnice, kanalizacija, vodosnabdevanje, telekomunikacije, itd.), uglavnom u ruralnim područjima,
  - asfaltiranje saobraćajnica i delovanje železničke mreže će uticati na osnaživanje i skraćivanje veza između naseljenih mesta što će direktno omogućiti veći promet roba i ljudi, a zauzvrat će uticati na smanjenje migracije ka razvijenim područjima.

- **Razvoj tehničke infrastrukture:**
  - treba usredsrediti pažnju na razvoj informacione i komunikacione tehnologije, na modernizaciju usluga telefonije, raspodelu mreže, pružanje boljih Internet usluga, itd. kako bi se pristupilo diversifikaciji i poboljšanju kvaliteta telekomunikacionih usluga,
  - obezbeđivanje nesmetanog snabdevanja električnom energijom,
  - izgradnja novih akumulacija za vodu kako bi se omogućilo bolje snabdevanje vodom u urbanim područjima,

¹⁴ Na istom mestu, str. 160-168,

- određivanje i procena manjih postojećih hidro-potencijala na Kosovu i davanje koncesija privatnim investitorima za izgradnju malih hidroelektrana.
- **Politika i razvoj naseljenih mesta:**
  - procena postojećeg stanja po pitanju divlje gradnje u gradovima na Kosovu,
  - sprečavanje neposredne izgradnje divljih naselja i nezakonite gradnje,
  - sprečavanje izgradnje na zemljištu u kategorijama I do IV,
  - regulisanje divljih naselja pružanjem tehničke i društvene infrastrukture, rešavanje imovinskih pitanja i olakšavanje procesa učestvovanja u upravljanju,
  - sastavljanje izveštaja o stanju objekata koji su izgrađeni bez dozvole.
- **Zaštita kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta i razvoj održive poljoprivrede:**
  - zaštita kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta i razvoj održive poljoprivrede su regulisani Zakonom o poljoprivrednom zemljištu i zaštitom zemljišta kategorija I, II, III i IV (dozvoljeno je korišćenje takvog zemljišta samo za svrhe poljoprivredne proizvodnje),
  - osnivanje fonda za obnavljanje poljoprivrednog zemljišta kako bi se povećala površina poljoprivrednog područja po glavi stanovnika.

Grupisanje parcela razbacanih u širem području konsolidacijom zemljišta (novo merenje zemljišta, novo oblikovanje parcela u regularne geometrijske oblike, novo regulisanje imovinsko-pravnih odnosa, novi katastar zemljišta):

- pokretanje boljeg korišćenja poljoprivrednih mehanizama, pristupa saobraćajnicama i povećanom rudimentu poljoprivredne produktivnosti po jedinici područja,
- urbanizacija sela sa svom pratećom infrastrukturom.

Ciljevi „Prostornog plana Kosova“ koji se odnose na **životnu sredinu, prirodna bogatstva i kulturnu baštinu** se sastoje od očuvanja i ekološke zaštite od zagađenja i degradacije, očuvanja, zaštite i racionalnog korišćenja prirodnih bogatstava, i očuvanja i zaštite objekata kulturne baštine. Potrebno je preduzimanje sledećih aktivnosti kako bi se postigao prostorni sklad:¹⁵

- **Smanjenje zagađenja životne sredine:**
  - zabrana eksploatacije inertnih materija, ispuštanje otpada i svih drugih mehaničkih aktivnosti u koritima reka od strane neovlašćenih prevoznika,
  - upotreba hemijskih đubriva i pesticida se mora podvrgnuti standardima minimizacije zagađenja podzemnih i površnih voda,
  - standardizacija deponija otpada, postizanje učinkovitije zaštite od deponija opasnog otpada i otklanjanje divljih deponija smeća,
  - hemijsko i biološko čišćenje vode od strane svakog industrijskog objekta ili aktivnosti, rudnika, otvorenih rudnika, itd.,
  - tretman otpadnih voda filterima koji će da očiste vodu koja dolazi iz naseljenog mesta kanalizacionim sistemima.

¹⁵ Na istom mestu, str. 168-177,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

- **Zaštita flore i faune:**
  - racionalno korišćenje prirodnih bogatstava, zaštita biološke raznolikosti i prirodnih vrednosti,
  - zaštita i očuvanje šuma i integriteta šumske imovine,
  - održivo upravljanje šumama i šumskom imovinom, sprečavanje ilegalne seče i uništavanja šuma,
  - proširenje teritorije Nacionalnog parka Šar-planina u pravcu opštine Dragaš,
  - zaštita reliktnih i endemičnih vrsta flore i faune,
  - zaštita životne sredine od izgradnje i razvijanja rekreacijsko-turističkih područja.

- **Sprečavanje poplava i erozije:**
  - smanjenje poplavljanja ili smanjenje posledica istog (baze podataka, mapiranje ugroženih područja, uspostavljanje sistema ranog upozoravanja, tehničkih mera i objekata za zaštitu od poplava),
  - zabrana korišćenja poljoprivrednog zemljišta duž obala reka koje povećavaju opasnosti od poplava,
  - zabrana svih građevinskih aktivnosti u blizini obala reka, osim izgradnje objekata privrednog karaktera (mostovi, brane, odvodni kanali, itd.) koji ne povećavaju opasnosti od poplava,
  - preduzimanje kontra-erozivnih aktivnosti (izgradnja terasa, nasipa i brana, održavanje poljoprivrednog zemljišta, sprečavanje ispaše u masovno ogoljenim i područjima koja nemaju dovoljno flore, sađenje šuma).

- **Zaštita prirodnih pejzaža:**
  - primena principa „posečeno drvo treba zameniti sadnjom dva druga stabla“,
  - sprečavanje uništavanja flore duž obala reka, sađenje stabala duž obala reka (što takođe služi i u svrhe sprečavanja erozije) i negovanje prirodnih pejzaža,
  - stvaranje zelenog pojasa oko područja sa negativnim uticajem po životnu sredinu (takođe služi zaštiti flore i faune).

- **Očuvanje kulturne baštine:**
  - neprestana zaštita od degradacije kulturne baštine pravljenjem popisa zgrada i objekata prema kriterijumima Ministarstva kulture, omladine i sporta, definisanje područja istorijsko-kulturne baštine, promovisanje i informisanje o ulozi i značaju kulturne baštine,
  - funkcionalno uključivanje kulturne baštine u kulturni turizam omogućavanjem besplatnog pristupa kulturnoj baštini za posetioce, poboljšanjem infrastrukture (restorani, itd.) i nuđenjem zanatskih radionica, muzeja, galerija, izložbi, itd.

Zadaci koje treba preduzeti u cilju razvoja infrastrukture i komunikacija su navedene u okviru gorenavedenih aktivnosti. Nacionalni plan razvoja infrastrukture je odredio određene saobraćajnice koje trebaju biti asfaltirane na području opštine Dragaš. Pored toga, postoji plan za proširenje optičkog

kabla u grad Dragaš. Što se tiče glavnog koncepta prostornog razvoja, nema drugih velikih infrastrukturnih projekata na području opštine Dragaš.

2.3 Nacionalni koncept prostornog razvoja

„Prostorni plan Kosova“ pruža **koncept prostornog razvoja** Kosova iz kojeg proističu relevantne specifikacije za prostorni razvoj opštine Dragaš.

Definicija centralne važnosti centara:

„Prostorni plan Kosova“ uključuje definiciju odgovornosti i značaja koje svako naseljeno mesto ima naspram drugih naseljenih mesta na području opštine. Prema ovome, na grad Prizren se gledalo kao na veliki, a na grad Dragaš kao na mali centar.

***Veliki centri** će dodatno ojačati svoj položaj regionalnih centara koji opslužuju okolne centre i upotpunjavaju nivo usluga u odnosu na glavni grad države. Ovi centri moraju postati nosioci razvoja. Regionalni centar je mesto za obnavljanje i adaptaciju industrijskih područja do nivoa potražnje nove proizvodnje i razvoja. To je takođe mesto gde će postojeći poslovni parkovi postati budući integralni delovi centra u celini. Učinkovita struktura saobraćajnica povezuje regionalni centar sa drugim centrima (i regionalnim i manjim centrima).*

***Manji centri** će igrati aktivnu ulogu u budućem prostornom razvoju sa tačke gledišta poboljšanja sistema za pružanje i učinkovitost usluga:*

- *jačanjem veza sa okolnim selima, i*
- *ulaganjem napora da područje u celini funkcioniše na osnovu unapred utvrđenih razvojnih programa¹⁶.*

Definicija regionalnih područja prostornog razvoja:

Sa tačke gledišta geografskih karakteristika, potencijalnih razvojnih i privrednih aktivnosti, Kosovo se može podeliti u četiri područja:¹⁷

- „Luka Kosova“ koja je smeštena u Prištini i njenoj neposrednoj okolini je administrativni centar i centar uslužnih i trgovinskih delatnosti, poljoprivredne industriju i turizma,
- „Riznicu Kosova“ koje je smeštena na severu države karakteriše industrija, uslužne i trgovinske delatnosti,
- „Mostovi Kosova“ koji se nalaze na jugozapadu i jugoistoku države deluju kao čvorovi trgovinskih veza sa susednim zemljama, i

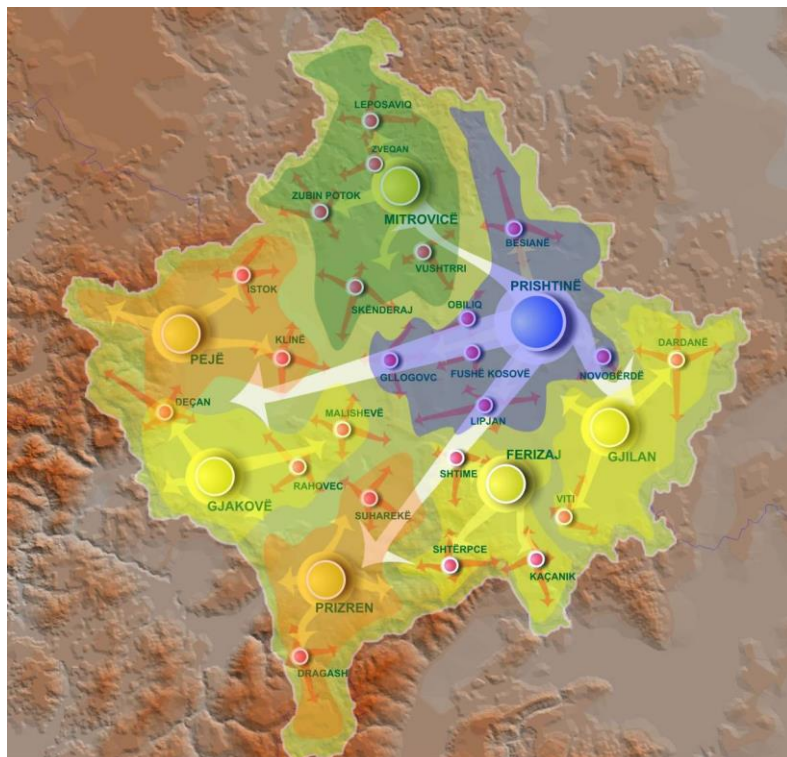
---

¹⁶ Na istom mestu, str. 126,

¹⁷ „Prostorni plan Kosova za period između 2010. i 2020. godine“, str. 121,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

- „Vrtovi Kosova“ (područje koje je na karti obeleženo narandžastom bojom) se nalaze na severozapadu i jugu države, a njihova glavna pažnja je usmerena na kulturne, turističke, uslužne i trgovinske delatnosti i poljoprivrednu industriju.

Slika 1: Struktura i mreža naseljenih mesta.

Izvor: „Prostorni plan Kosova“ za period između 2010. i 2020. godine, str. 126.

Opština Dragaš čini južni deo države koji je na karti obeležen narandžastom bojom, naziva se i „Vrtovi Kosova“, a sastoji se od tri opštine: Suva Reka, Dragaš i Prizren, koji je regionalni centar.

Pašnjački predeli u opštini Dragaš i Nacionalni park Šar-planina se smatraju za prostorna područja od posebnog interesa.

Vizija za južni deo države koji je na karti obeležen narandžastom bojom je sledeća:

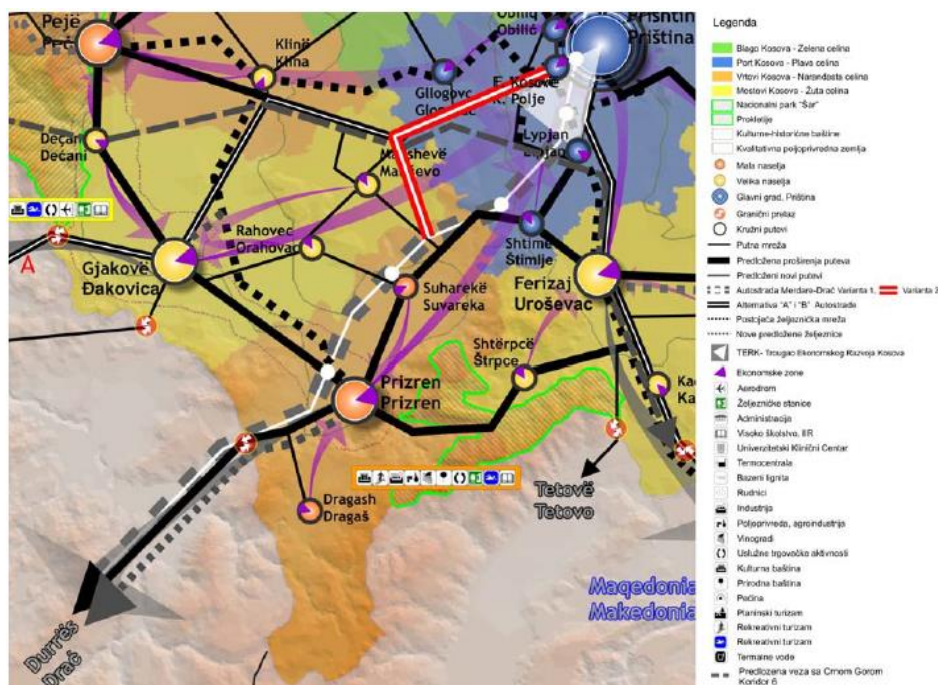
Razvijeno područje kulturnog turizma, agroindustrijsko i komercijalno mesto je Prizren, gde se nalaze koreni antičke tradicije. Prizren je moderni privredni centar sa lokalnom odgovornom vladom, aktivnostima privatnih preduzeća i lokalnim privrednim razvojem koji se odvija kroz korišćenje ljudskih i prirodnih bogatstava.

Stvaranje atraktivnog okruženja za razvoj privatnih poslovnih aktivnosti i ohrabrenje najboljeg mogućeg korišćenja lokalnih privrednih potencijala i ljudskih i prirodnih bogatstava, posebno u turizmu i poljoprivredi.

Opšti ciljevi „Vrtova Kosova“ su sledeći:¹⁸

- razvoj i unapređenje fizičke infrastrukture,
- razvoj atraktivne mreže planiranih gradova u kojima uprava javnih službi radi u korist građana, u cilju povećanja kvaliteta života građana, stvaranjem radnih mesta i socijalne jednakosti,
- razvoj ratarstva,
- program lokalnog ekonomskog razvoja kroz unapređenje rada malih i srednjih preduzeća,
- razvoj regionalne infrastrukture,
- razvoj planinskog i kulturnog turizma, zaštita prirodne, kulturne i istorijske baštine.

U kontekstu scenarija za razvoj opštine Dragaš se moraju primetiti **određeni sukobi** kao što je proširenje naseljenih mesta preko poljoprivrednog zemljišta, horizontalno širenje naseljenih mesta koje se sukobi sa racionalnim korišćenjem prostora, i degradacija kulturno-istorijske baštine što je u suprotnosti sa postulatima za razvoj turizma. „Opštinski plan razvoja“ mora da reguliše racionalno korišćenje prostora, izgradnju cestovne infrastrukture u sinergiji sa poljoprivrednim razvojem, izgradnjom tranzitnih puteva oko gradova kako bi se olakšao gradski saobraćaj, zaštitom prirodne i kulturne baštine i ulaganjem investicija u celokupnu sinergiju rada koji se obavlja na području Šar-planine sa razvojem turizma.¹⁹

Slika 2: Strategija prostornog razvoja: područje obeleženo narandžastom bojom („Vrtovi Kosova“).

Izvor: „Prostorni plan Kosova“ za period između 2010. i 2020. godine, str. 145.

¹⁸ Na istom mestu, str. 147,

¹⁹ Na istom mestu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Strategija prostornog razvoja za područje koje je na karti obeleženo narandžastom bojom:

Grad Dragaš je obeležen kao mali privredni centar koji je povezan sa većim privrednim centrom u Prizrenu (regionalni centar).

Cestovne i železničke mreže: putna komunikacija Prizren-Drač čini deo međunarodno važnog saobraćajnog koridora Srbija-Kosovo-Albanija koji povezuje Merdare, Prištinu, Prizren i Drač. Evropski projekat autoputa E851 koji vodi duž ove putne komunikacije je trenutno u izgradnji. Prema planu projekta, predlaže se proširivanje postojeće saobraćajnice i izgradnja nove pruge. Opština Dragaš je povezana sa ovom putnom komunikacijom, i sa Prizrenom, regionalnim putem Dragaš-Žur. U planu projekta se navodi predlog za izgradnju međunarodne putne komunikacije sa BJR Makedonijom koja bi kretala iz grada Dragaša preko Šar-planine u pravcu juga.

3. PROFIL OPŠTINE DRAGAŠ

3.1 Opis opštine

3.1.1 Lokacija i geografski položaj

Opština Dragaš je najjužnija opština na Kosovu, deli granice sa susednim zemljama Bivšom Jugoslovenskom Republikom Makedonijom (BJR Makedonija) na istoku i jugu i Albanijom na zapadu. Koordinate opštine su 41 50' 58" - 42 09' 03" severne geografske širine i 20 35' 39" - 20 48' 26" južne geografske dužine. Na severu se Dragaš graniči sa opštinom Prizren koja je centar južnog regiona Kosova u koji spada i opština Dragaš. Grad Dragaš je udaljen 37 km od grada Prizrena.

Opština pokriva površinu od 435,8 km², odnosno oko 4 % ukupne teritorije Kosova, a po veličini je osma od trideset opština na Kosovu. Opština Dragaš se sastoji od 36 naseljenih mesta, a gradić Dragaš je opštinski centar²⁰. Opština je oivičena visokom Šar-planinom na jugu i istoku koja nastavlja da se pruža i na teritoriju BJR Makedonije i Albanije. Ovaj planinski masiv se prostire severoistočno i jugozapadno u dužini od oko 70 km i u širini od oko 30 km i pokriva ukupnu površinu od oko 1,600 km². Ukupno 900 km² (56,25 %) područja planine leži u BRJ Makedoniji, 690 km² (43,12 %) na Kosovu i 10 km² (0,63 %) u

---

²⁰ U nekim opštinskim dokumentima broj naseljenih mesta može se razlikovati od 36. Prebrojavanje 36 naseljenih mesta u svim istraživanjima UNDP zasniva se na činjenici da u Dragašu ima 36 katastarskih zona u okviru kojih broj područja manjih naselja može se obeležiti (kao što je Gornja Radeša i Donja Radeša). Broj od 36 naseljenih mesta sa prethodnom Opštinskom Razvojnog Agendom 2004-2006 i Preliminarnom Studijom za ORP Dragaša sprovedenom od UN-Habitata (2010.godine). Kako je ORP prostorni plan za celu opštinu a ne urbanistički plan njegove prostorne klasifikacije zasnivaju se na višem teritorijalnom nivou.

Albaniji. Posebnu karakteristiku opštine Dragaš čine dugi pašnjački predeli koji to područje čine pogodnim za uzgoj stoke i poljoprivredu.

Planinski masiv Šar-planina je na Kosovu podeljen u tri područja: područje za zimske sportove i turizam Brezovica, centralna zona Prizrena i područje Dragaša koji čine regioni Gora i Opolje. Ukupno 18,5 % ovog planinskog masiva se prostire na preko 2,000 m iznad nivoa mora. Najviša planina čitavog masiva Šar-planine je planina Korab (2,764 m), a najviši vrh je Titov Vrh koji se nalazi na visini od 2,747 m. Najvažniji vrhovi na području opštine Dragaš su: Koritnik koji se nalazi na severozapadu na granici sa Albanijom (2,262 m), Kodra e Karanikolles na severoistoku (2,409 m), Maje na istoku (2,493 m), zatim vrh Kryet e Kagit koji se nalazi severno od Broda (2,207 m), Vracae Madhe na jugoistoku (najviši vrh se nalazi na visini od 2,536 m) i Kesula e Priftit na jugozapadu (2,075 m).

3.1.2 Topografija

Sa topografske tačke gledišta opština Dragaš se može podeliti i na glavna rečna podsliva: reka Restelica, reka Plava (u regionu Opolja i u istočnim delovima Šar-planine u opštini Dragaš), i sliv reke Lepenac (u južnom delu opštine). Četvrti rečni sistem se nalazi oko sela Brezna i vodi podzemnom kraškom strukturom do područja Prizrena. Dve od ovih velikih reka pripadaju rečnom slivu Belog Drima koji teče preko Albanije u Jadransko more: reka Plava sa njenim pritokama na severu i reka Restelica koja utiče u reku Plavu. Treći veliki vodeni sistem - rečni sliv reke Lepenac - se nalazi na jugu i protiče uglavnom kroz BJR Makedoniju u Egejsko more.²¹

Međutim, vrlo često se kaže da se teritorija opštine Dragaš sastoji od dva regiona: region Opolja na severu i region Gore na jugu. Brdovit i planinski geografski položaj je uticao na razvoj malih, koncentrisanih, ruralnih naseljenih mesta koja se prostiru duž tri glavne doline. U isto vreme, to je i razlog za izolovanost opštine i njenih trenutnih infrastrukturnih i drugih problema. Prema profilu planinsko-brdskih padina, 55 % teritorije se klasifikuje kao strma ili vrlo strma teritorija koja pruža ograničen ili nikakav pristup mašinama²² što ograničava mogućnosti za poljoprivredu i produženje saobraćajnica i naseljenih mesta.

Nadmorska visina opštine varira između 750 i 2,550 metara iznad nivoa mora, a sama opština, u proseku, leži na 1,620 m iznad nivoa mora. Najveći procenat, odnosno 40,3 % teritorije, se klasifikuje kao visokoplaninski na kojem nadmorska visina varira između 1,450 m i 2,050 m. Planinski lanac na severu opštine Dragaš dostiže nadmorsku visinu između 1,100 m i 2,200 m. Ukupno 30,4 % područja leži u visokoplaninskom regionu (1,050 do 1,350 metara nadmorske visine), pri čemu se 20,3 % ukupne površine nalazi na znatno većoj nadmorskoj visini koja se kreće između 2,050 i 2,550 metara što je nivo preko kojeg više ne raste drveće. Samo 6 % teritorije je podplaninsko (2,600 hektara zemlje koja se nalazi na nadmorskoj visini između 750 i 1,050 metara iznad nivoa mora), a nalazi se na severu oko doline reke Plave i donjim delovima doline reka Brod i Restelica.²³ Ovo pokazuje da se opština, uopšteno govoreći, nalazi na visokoj nadmorskoj visini i da je planinska, posebno kada se uporedi sa prosečnom

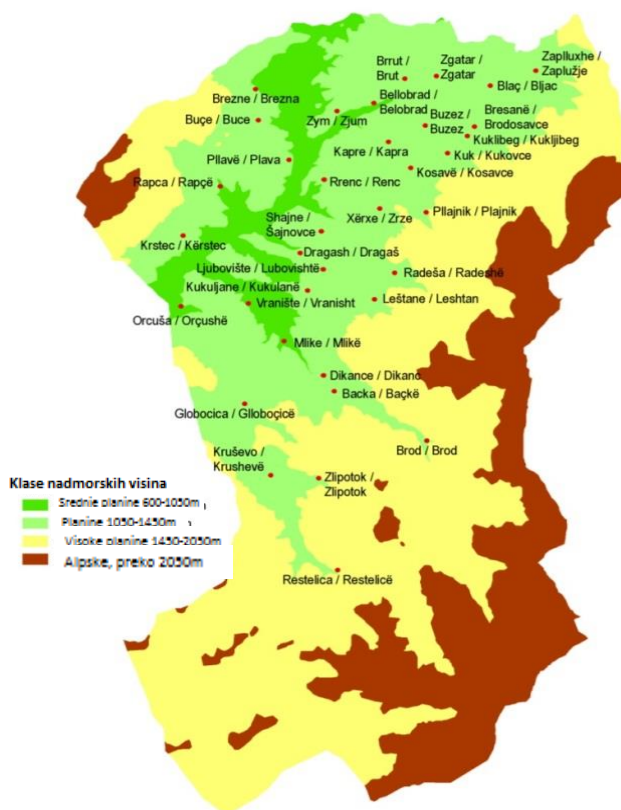
²¹ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacr), „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

²² Na istom mestu,

²³ Na istom mestu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

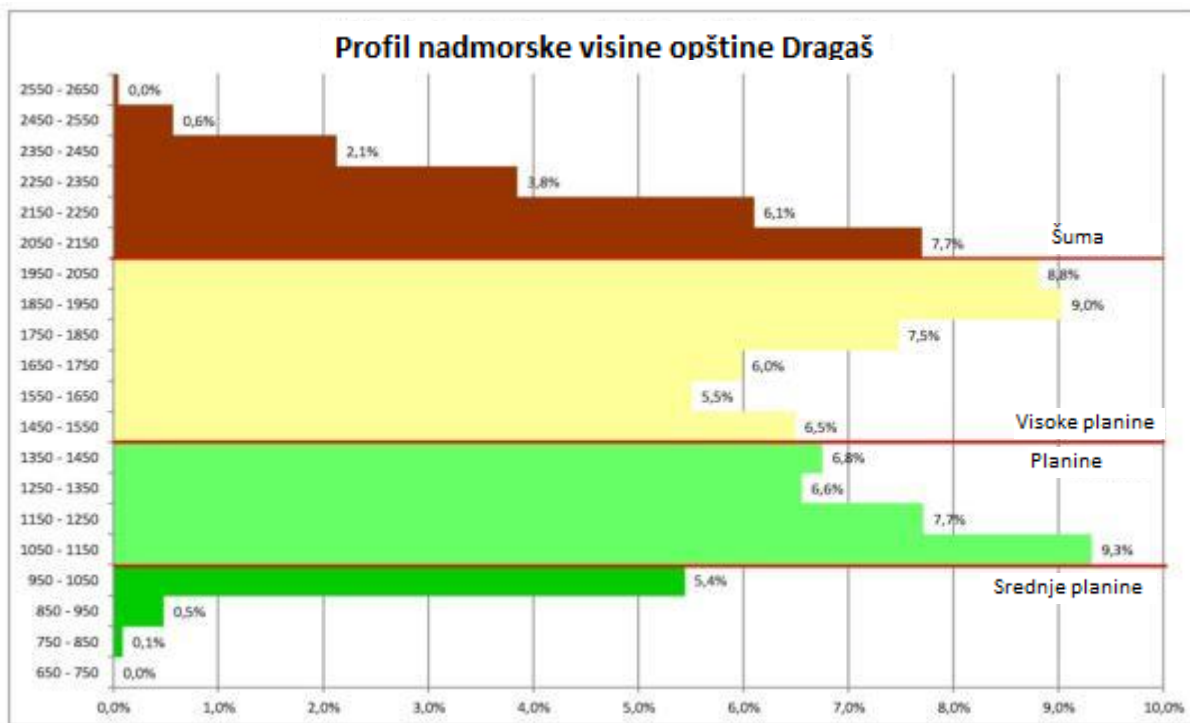
nadmorskom visinom celog Kosova koje je smešteno na 800 metara nadmorske visine.²⁴ Susedna opština Prizren je, u proseku, smeštena na nadmorskoj visini između 400 i 500 metara.

Slika 3: Vrste nadmorskih visina na teritoriji opštine Dragaš²⁵

²⁴ Podaci dobijeni od Nezavisne komisije za rudnike i minerale na Kosovu,

²⁵ Osim ukoliko nije drugačije navedeno, svi dijagrami, tabele i karte su uzete iz Atlasa održivog razvoja, Drugi tom (nacrt), Referentne vrednosti, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

Slika 4: Profil nadmorskih visina na teritoriji opštine Dragaš

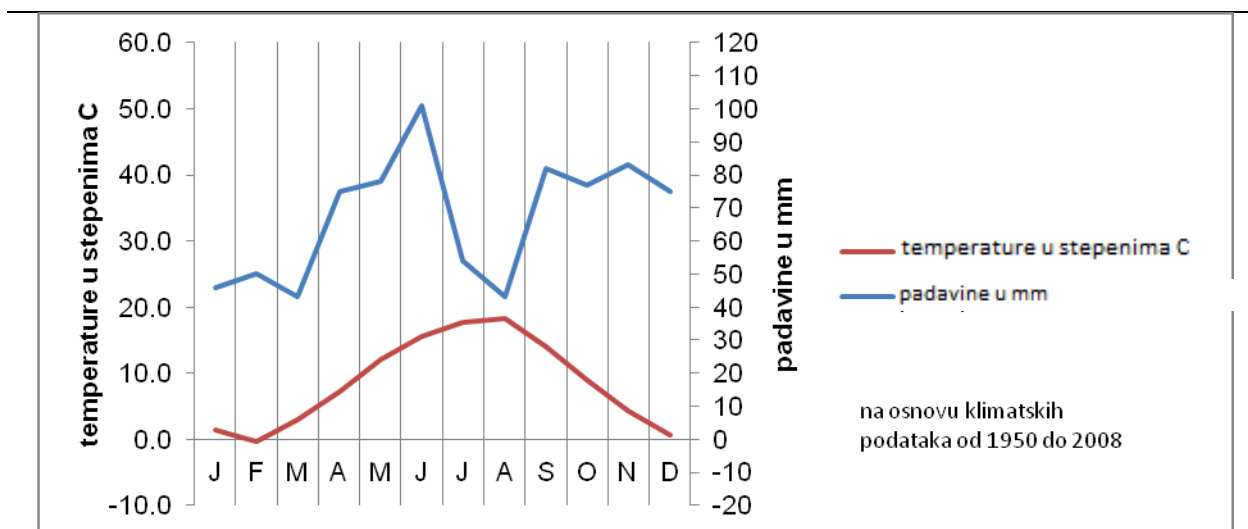
3.1.3 Klima

Opština Dragaš ima subalpsku klimu sa prosečnom godišnjom temperaturom od 8,6° Celzijusa. Leta su kratka i sveža sa prosečnom temperaturom od 18,1 °C, a zime su duge i relativno hladne (prosečna zimska temperatura iznosi - 0,4 °C). U dolini se oseće više temperature i tamo je otprilike 10 °C toplije nego na planinskim vrhovima, pa se većina naseljenih mesta upravo i nalazi u ovom području. Prosečna temperatura u periodu vegetacije koji traje od aprila do septembra iznosi 15 °C.²⁶ Maksimalna temperatura koja je zabeležena na teritoriji opštine je iznosila 36,5 °C u julu i - 21,5 °C u januaru.²⁷

²⁶ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacrt), „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

²⁷ „Opštinski plan razvoja za razdoblje između 2004. i 2006. godine“, opština Dragaš,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Slika 5: Klimatski dijagram opštine Dragaš

Visoke planine koje okružavaju opštinu štite naseljena mesta od ekstremnih vremenskih prilika i stvaraju umerenu mikroklimu. Opština je relativno zaštićena od jakih vetrova i ima prosek od 18,1 % dana bez vetra godišnje. Vetar uglavnom dolazi sa severoistoka i jugozapada.²⁸

Ne postoje pouzdani podaci za vetar u regionu Dragaša. Stručna procena potencijala vetra je još uvek u toku. Najbliža tačka koja je korišćena za merenje brzine vetra u prošlosti, kako bi se procenio njegov energetski potencijal, se nalazi u blizini sela Zjum. Ova tačka se nalazi na udaljenosti od oko 16 km od granice opštine Dragaš i na oko 25 km od grada Dragaša i smatra se da se nalazi na prevelikoj udaljenosti sa koje bi se mogli obezbediti relevantni podaci za opštinu.

Padavine

Godišnja relativna vlažnost vazduha iznosi 76 %. Vrhunac vlažnosti vazduha je u novembru mesecu kada iznosi 83,15 %, a minimalna vlažnost vazduha se meri u avgustu kada iznosi 67,6 %.²⁹

Opština Dragaš ima visok nivo padavina i snega koji je ravnomerno proširen po teritoriji opštine. Najveći iznos kišnih padavina je u junu i iznosi malo preko 100 mm. Padavine dostižu svoj vrhunac u septembru i novembru. Najsuvlji meseci su između januara i marta i avgust mesec. Oko 50% ukupnih godišnjih kišnih padavina traje između aprila i septembra. Godišnji prosek padavina iznosi 807 mm. Više padavina se primeti na vrhovima na severozapadu (Koritnik) i jugoistoku (Šutman) opštine.³⁰ Prosečne padavine

²⁸ Na istom mestu,

²⁹ Na istom mestu,

³⁰ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacrt), „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

na nižim nadmorskim visinama iznose 800 mm, a sneg pada oko 120 dana godišnje. U visinskim delovima, kišne padavine iznose u proseku 1,370 mm, a sneg pada 280 dana.³¹

Tabela 1: Prosečne sezonske temperature na području opštine Dragaš

Prosečna temperatura	Zima	Proleće	Leto	Jesen	Period vegetacije
Dragaš (°C)	- 0,4	7,9	18,1	10,2	15,0

Tabela 2: Padavine i prosečne temperature u periodu vegetacije na području opštine Dragaš

Padavine i prosečna temperatura tokom perioda vegetacije	Između aprila i septembra			Između oktobra i marta			Godišnje padavine i prosečna temperatura		
	mm	%	temperatura (°C)	mm	%	temperatura (°C)	Mm	%	temperatura (°C)
Dragaš	413	51,1	15,0	394	48,9	3,3	807	100	8,3

Solarna radijacija

Konkretni i detaljni podaci o učestalosti solarne radijacije na području opštine Dragaš ne postoje, iako postoje određene informacije za gradove Priština, Prizren i Peć koji se mogu koristiti kao referentna vrednost za poređenje. Ti podaci, međutim, još uvek nisu dokazani kao pouzdani.³²

³¹ Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Procena sektora vode u opštini Dragaš“, Markaj, T., mart 2010. godine,

³² Tahirsylaj S.: „Nekoliko karakteristika solarne radijacije i brzine vetra na Kosovu: potencijala za prirodnu energiju“. Iz Izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Izveštaj o energetskejoj proceni opštine Dragaš“, Pireci, M., mart 2012. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Tabela 3: Podaci o solarnoj energiji na horizontalnoj površini za opštinu Dragaš³³

Lokacija	Opština	Dragaš
Veličine koje se odnose na lokaciju u celini	Geografska dužina	N 42°3'41"
	Geografska širina	E 20°39'20"
	Nadmorska visina	1,054 m
Mesečno i godišnje sunčevo isijavanje na horizontalnoj površini (kWh/m ²)	I	48,1
	II	64,96
	III	110,9
	IV	144,3
	V	177,3
	VI	198,6
	VII	217,9
	VIII	187,6
	IX	121,5
	X	92,7
	XI	56,7
	XII	40,9
	Godišnje	1461,5

³³ Tabele 3 i 4 su načinjene prema podacima baze podataka Evropske komisije: <http://re.jrc.ec.europa.eu/pvgis/apps4/pvest.php#>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 12. juna 2012. godine. Iz studije autora Naumann, E. i Pireci, M. „Definisanje potencijala za primenu tehnologija solarne energije u opštini Dragaš“, prvi nacrt, 2012. godine,

Tabela 4 : Podaci o solarnoj energiji na optimalnom uglu na području opštine Dragaš

Lokacija	Opština	Dragaš
Veličine koje se odnose na lokaciju u celini	Geografska dužina	N 42°3'41"
	Geografska širina	E 20°39'20"
	Nadmorska visina	1,054 m
Mesečno i godišnje sunčevo isijavanje na optimalnom uglu južne orijentacije (kWh/m ²)	I	68,8
	II	81,5
	III	132,1
	IV	155,4
	V	176,4
	VI	189,3
	VII	213,4
	VIII	199,6
	IX	142,8
	X	125,2
	XI	83,1
	XII	57,9
	Godišnje	1,625,50

3.1.4 Stanovništvo

Bilo je određenih poteškoća u prikupljanju tačnih podataka o stanovništvu na Kosovu kao celinu, pa samim time, posebno i za područje opštine Dragaš. Poređenje podataka je u poslednjih nekoliko decenija problematično, jer su mnogi spisi uništeni tokom 1998. i 1999. godine, pa se moralo oslanjati na priručne procesa prikupljanja i beleženja podataka, što i danas predstavlja ograničenje uprkos napretku na polju elektronskih i centralizovanih izvora. Pored toga, veliki postotak kosovskih Albanaca na Kosovu su bojkotovali popis stanovništva 1991. godine, tako da se podaci iz popisa stanovništva 1981. godine često uzimaju za referentne vrednosti o broju stanovništva pre sukoba. Nakon ovog perioda vremena nisu obavljani zvanični popisi stanovništva, iako su i UNMIK i OEBS obavljali istraživanja 2006. i 2008. godine kako bi zadobili procene broja stanovništva.

Procene iz Agencije za statistiku Kosova o stanovništvu napravljene 2008. godine pokazuju da Dragaš ima 42,171 stanovnika. Postoje ozbiljne sumnje u ispravnost ove cifre, jer ona ukazuje na kontinuirani rast stanovništva – i u nekim naseljenim mestima dramatičan povećanje u stanovništvu - dok, u stvarnosti, emigracija iz opštine Dragaš u druga mesta na Kosovu, druge zemlje bivše Jugoslavije ili u druge evropske zemlje imala je veći impakt na rezidentno stanovništvo od evidentiranog. To bi moglo da dođe iz nepravilnog načina izveštavanja ili prebrojavanja tokom različitih vežbi za prikupljanje podataka. Većina naseljenih mesta pokazuju stalni rastući trend stanovništva od 1921.godine, sa oštrijim povećanjem od 2008 – 2010.godine (gde je evidencija na raspolaganju), praćeno sa značajnim

smanjenjem evidentiranog stanovništva u 2011.godini na nivou sličnom podacima za 1991.godinu. Naseljena mesta koja su pokazivala resteću tendenciju u 2011. godini su: Restelica, Radeša, Kruševo, Globočica, Brod, Zlipotok i Zjum.

Za region Gore, podaci o stanovništvu dobijeni su od Opštinskog koordinатора za prava i integraciju manjinskih zajednica koji se zasnivaju na evidenciji Islamske Zajednice za 2007 i 2009³⁴. godinu. U 2007.godini, podaci pokazuju da je 11,007 stanovnika stalno boravilo u regionu Gore, dok je 17,019 emigrirao. U 2009.godini broj stalnih stanovnika je smanjen na 10,684. Vrlo je verovatno da, u nekim slučajevima, pripadnici stanovništva koji žive u inostranstvu u toku većeg dela godine, u opštinskim zapisima su zabeleženi kao stalni stanovnici Dragaša (a ne kao privremeni stanovnici-ukoliko je uopšte učinjena neka razlika) i tako eventualno računati ih za anomalije u promeni stanovništva. Ovi privremeni stanovnici nisu prebrojani u popisu 2011. godine na Kosovu.

Najnoviji dostupni podaci o stanovništvu proizilaze iz popisa stanovništva iz 2011. godine. Popis stanovništva iz 2011. godine³⁵ je bojkotovan od strane nekih domaćinstava ne-većinskih zajednica širom Kosova (uključujući severne opštine Leposavić, Zubin Potok i Zvečan i deo stanovništva u Severnoj Mitrovici), pa se, zbog stoga, nacionalni rezultati tog popisa stanovništva mogu smatrati za nepotpune, mada je rečeno da je učešće u Dragašu visoko. Podaci popisa stanovništva iz 2011. godine pokazuju da u opštini Dragaš živi oko 33,997 lica u svojstvu stalnih stanovnika opštine.³⁶

Može se rezimirati da informacije o stanovništvu između 1991 i 2010.godine su prikupljane na pojedinačnoj osnovi sa eventualnim delimičnim učešćem koristeći nesigurne metodologije i osnovne definicije i zbog toga se mogu smatrati nepouzdanim. Za potrebe ovog opštinskog profila, kao glavna osnovna informacija korišćeni su zvanični rezultati popisa stanovništva i domaćinstava Kosova iz 2011.godine.

³⁴ Podaci za 2007 i 2009.godinu od Opštinskog koordinatora za prava i integraciju manjinskih zajednica g-din Uzair Hamza

³⁵ Osnovni podaci za opštinski i nacionalni nivo dobijeni od Agencije za statistiku Kosova, Rezultati popisa stanovništva i domaćinstava 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci http://esk.rks.gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf (poslednji put pristupljeno 29. Januara 2013. godine).Podaci na seoskom nivou dobijeni su u Januaru 2013.godine od Predsednika Dragaša (G-dina Salim Jenuzi) od Agencije za statistiku Kosova, koji je delio ovu informaciju sa UNDP. Ovo uključuje podelu stanovništva prema starosti, polu, etničkoj pripadnosti, nivou obrazovanja, domaćinstvima, i zauzetosti prebivališta.

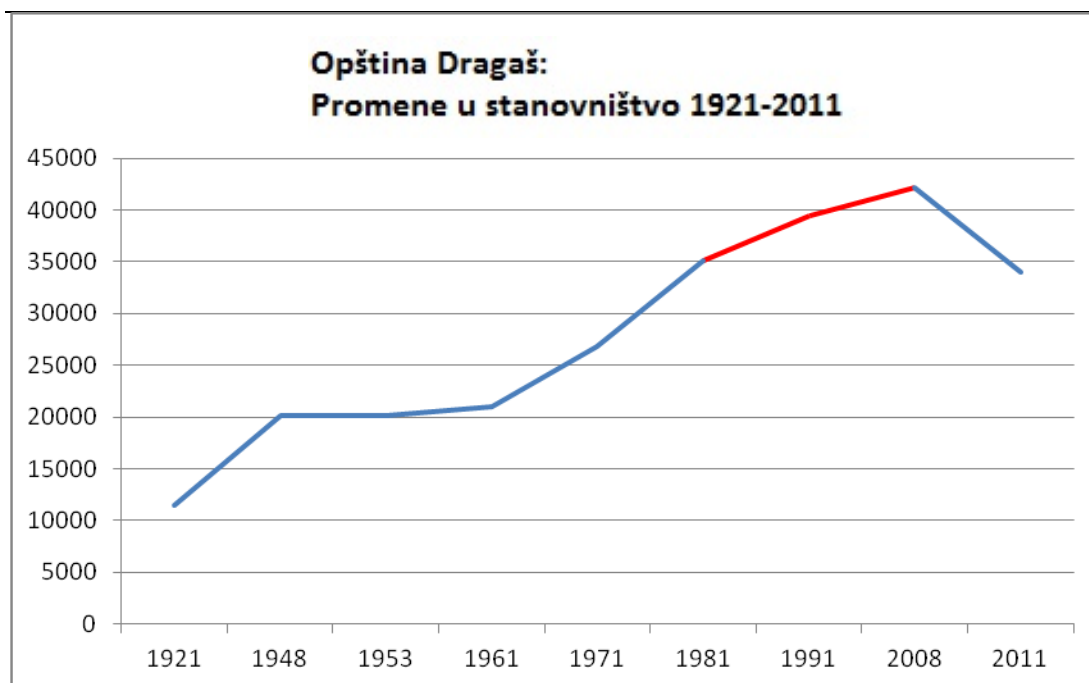
³⁶ Stanovništvo je definisano u dokumentu Rezultati popisa stanovništva i domaćinstava na Kosovu 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci kao " sva lica koja su obično boravila na Kosovu za najmanje 12 meseci na dan popisa, ili nameravali da borave na Kosovu najmanje 12 meseci na taj datum (isključuju se lica sa diplomatskim statutom, strana vojna lica i lica koja imaju svoje obično prebivalište van Kosova). Stoga, osobe koje se vraćaju nekoliko meseci svake godine u Dragaš kao privremeni stanovnici ili sezonski posetioци ne bi trebalo da se računaju u popisu.

Selo	Stanovništvo (Podaci Agencije za statistiku Kosova; procena za 2008)								Zvanični Popis
	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2008	2011
Bačka	167	222	249	259	311	381	215	44	52
Belograd	232	415	345	385	568	808	998	1780	948
Bljać	360	474	503	594	797	1123	1415	2150	1,455
Brezna	590	908	871	946	1410	1971	2465	4103	1,990
Brod	1863	2248	2229	1604	1485	1685	1741	1200	1,544
Brodosavce	844	1219	1229	1353	1861	2498	2999	4500	2,839
Brut	450	596	584	575	798	1097	1319	1800	1,164
Buće	269	398	400	437	574	766	913	1005	645
Buzez	74	102	102	127	191	240	366	380	320
Dikance	162	318	320	349	392	282	257	133	124
Dragaš	172	408	480	612	694	1114	1532	1893	1,098
Globočica	391	648	683	757	813	1002	968	630	960
Kapra	154	214	255	265	354	496	582	503	452
Kosavce	300	488	486	525	720	912	1033	1200	905
Krstec	299	465	440	475	562	798	837	272	420
Kruševo	126	281	319	377	513	645	738	625	857
Kukovce	433	640	655	669	985	1335	1619	2550	1,658
Kukljibeg	234	408	383	409	516	658	916	1100	852
Kukuljane	361	543	551	482	605	777	621	290	235
Leštane		537	493	513	658	758	679	197	783
Ljubovište	211	344	352	384	541	690	799	360	773
Mlike	260	461	428	428	455	506	335	114	92
Orčuša		415	370	396	431	427	221	57	60
Plava		462	449	493	690	972	1125	420	1,000
Plajnik		322	321	365	485	549	576	1200	405
Radeša	440	753	794	837	884	1279	1226	953	1,224
Rapča	622	889	877	885	1125	1647	1781	863	853
Restelica	745	1393	1471	1772	2576	3476	4274	4200	4,698
Renc	127	188	177	202	292	473	685	700	581
Šajnovce	440	626	639	705	921	1253	1415	1950	1,069
Vranište		755	771	815	884	926	731	297	352
Zrze	90	215	202	205	269	335	373	250	236
Zaplužje	470	667	663	666	967	1275	1504	2250	1,273
Zgatar	435	435	401	415	640	818	985	1400	885
Zlipotok		486	488	532	568	625	619	322	610
Zjum	139	197	167	215	315	457	573	480	585
Opština	11460	20140	20147	21028	26850	35054	39435	42171	33997

Tabela 5: Stanovništvo i sela na teritoriji opštine Dragaš 1921-2011. godine³⁷

³⁷ Podaci Statističkog zavoda Kosova (1921 – 2008; 2011 god.). Kao što se navodi u: „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacrt) Baza, UNDP (Juni 2012) i pribavljeno od Popisa 2011 (Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati. Osnovni podaci)

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Slika 6 : Podaci iz zvanične evidencije o vremenskim kretanjima stanovništva u opštini Dragaš
(Crvena linija označava period kada tačnost podataka je sumnjiv)

Gorenavedena tabela i grafikon pokazuje razvoj broja stanovnika tokom većeg dela 20.veka u 36 sela koja čine opštinu Dragaš. Između 1921. i 1981. godine broj stanovništva na području opštine je porastao za skoro 300 %. Do 1981.godine primećuje se da je broj stanovništva u gotovo svim selima neprekidno rastao, osim u Brodu (koji je imao uglavnom opadajuće putanje stanovništva, sa manjim podređenim vrhuncima i opadanjima. Međutim, od 1981. godine rast broja stanovnika je prvenstveno zabeležen u severnom delu opštine (Opolje), dok su sela u regionu Gore (jug) prolazila kroz delimičan i dramatičan pad u broju stanovnika. Došlo je do blagog opšteg smanjenja stanovništva u opštini Dragaš od 1981.godine uprkos višim procenama stanovništva datih za 2008.godinu.

11 naselja doživelo je opšti porast stanovništva između 1981 i 2011.godine. To je uglavnom došlo na području u severoistoku regiona Opolja u selima koja su dobro povezana međusobno i sa glavnim putevima koji vode do lokalnih podcentara, Dragašu i Pizrenu. Ova naselja su Belobrad, Bljač, Brodosavce, Buzez, Kukljibeg, Kukovce, Renc i Zjum. U region Gore, naselja sa povećanim stanovništvom su Restelica, Kruševo i Ljubovište. Ovo poslednje verovatno da će biti šire zbog svoje blizine sa opštinskim centrom dok je Restelica jedna prilična anomalija u opštini zato što je izloženo stabilnom rastu kao naselje od 1921. godine uprkos što je izolovana i udaljena lokacija; verovatno je da je rast Restelice takođe stimulisalo i rast susednog Kruševa.

12 naselja doživelo je opšte smanjenje stanovništva između 1981 i 2011.godine. Ona sa relativno malim smanjenjem su Buće, Šajnovce i Zrze. Ona naselja koja su doživela veliko i značajno smanjenje

stanovništva se uglavnom nalaze u brdovitim oblastima u centralnom delu opštine na podnožju masiva Šare i Koritnika: Rapča, Mlike, Bačka, Kukuljane, Krstec, Orčuša, Vranište, Dikance i Plajnik. Vrlo je verovatno da strmiji teren čini pristup, produktivnu poljoprivredu i poslove mnogo težim što je rezultiralo u ekonomskoj van migraciji.

13 sela su ocenjena kao stabilna u svom stanovništvu pošto su pretrpela manje povećanje ili smanjenje do +/- 10% njihovog stanovništva između 1981 i 2011. godine. To su Zaplužje, Zgatar, Plava, Kosavce, Kapra, Dragaš grad, Brezna, Brut, Brod, Zlipotok, Radeša, Leštane i Globočica.

Drugih pet se nalaze u regionu Gore. Radeša i Leštane mogu ispoljiti stabilno stanovništvo zbog njihove blizine sa gradom Dragašom koji može da obezbedi potrebe za većinu stanovništva, čime se smanjuje potreba za premeštanje zbog lošeg pristupa, mobilnosti i nedostatka mogućnosti. Globočica može ispoljiti stabilno stanovništvo zbog svoje lokacije kao tačka polovine puta između opštinskog centra i velikog naselja Restelica i pored sve većeg naselja Kruševo. Takođe, Brod i Zlipotok moguće da su ostali stabilni u pogledu broja stanovništva zbog njihove udaljenosti od Dragaša grada, pružajući izolovan ali stabilan skup razvoja na samom jugu opštine i deluju kao čvorište za okolna sela. Struktura stanovništva ova dva naselja takođe je šira u srednjim starosnim grupama sugerišući da je ukupno stanovništvo starije i stoga može biti neželjna da se kreće za poslom ili obrazovanjem. Stabilna naselja u region Opolja nalaze se u blizini dvaju puteva za Prizren (preko Zaplužja i Brezna) lako pristupnih susednih sela i podcentara radi obezbeđenja većine potreba. Područje je takođe ravnije i omogućava lakšu poljoprivredu, mobilnost, izgradnju i proširenje kao i poslovni razvoj.

Dve trećine – 24 – od ukupno 36 naselja Dragaša su veoma mala, čine manje od 1000 stanovnika. Ovo je prilično ravnomerno prošireno u celoj opštini, sa 13 od ovih sela koja se nalaze u centralnom i južnom regionu i 11 u severnom i istočnom. 11 naselja srednje veličine koje imaju između 1000 i 5000 stanovnika nalaze se većinom u Opolju i dobro su povezana sa glavnim putevima ili drugim većim naseljima ili podcentrima. Neuobičajeno, glavni opštinski centar izgleda da nema najveće pojedinačno stanovništvo u opštini. Dok sam Dragaš grad ima manje stanovnika od npr. Restelice nalazi se u oblasti gde pristup i mobilnost je daleko lakši sa „predgradskim tipom“ urbane ekspanzije nastavljajući prema Ljubovištu i Šajnovcu što povećava ukupno stanovništvo oblasti kao i dobre veze sa Prizrenom. To znači da je verovatno da će stanovništvo biti mobilnije i da će imati pristup većim mogućnostima za zapošljavanje. Restelica je doživela stabilni rast od kad je počelo evidentiranje stanovništva, i prema popisu na Kosovu od 2011.godine, je naselje sa najvećim stanovništvom u opštini, sa 4698 stanovnika. To je uprkos njene značajne udaljenosti od drugih glavnih centara, nedostatka zvaničnih prekograničnih veza i njene izolovanosti, ruralnog karaktera koji čini pristup pašnjacima, uslugama i drugim naseljima teže, posebno tokom zime.

Popis stanovništva na Kosovu iz 2011. godine pokazuje da opština obuhvata oko 1,95% ukupnog broja stanovništva na Kosovu³⁸. Od ovog broja stanovništva, većina stanovništva (36, %) živi u domaćinstvima koja se sastoje između dva i četiri lica, 33 % živi u domaćinstvima koja se sastoje između pet i šest lica, a relativno visok postotak stanovništva (26,9 %) živi u domaćinstvima sa sedam ili više lica. Prosečna

---

³⁸ Agencija za statistiku Kosova, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati. Osnovni podaci*, http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf [Pristupljeno 29. Januara 2013]. Ukupan broj rezidentnog stanovništva Kosova 2011. godine dat je kao 1 739 825 lica (isključujući tri severne opštine Kosova koje se bojkotovale popis).

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

veličina domaćinstva u opštini Dragaš je 5,5 osoba³⁹ u poređenju sa nacionalnim prosekom na Kosovu od 5,9 i evropskog proseka od 2,4 lica.⁴⁰ Time se pokazuje da postoji nešto niži prosek veličine domaćinstva u opštini Dragaš, nego u celom Kosovu, ali je taj prosek još uvek duplo veći od prosečne veličine domaćinstva u Evropi.

Cifre iz 2010. godine ukazuju na 721 novorođenih⁴¹ i 245 smrtnih slučajeva⁴² u opštini. Natalitet širom opštine iznosi oko 1,7 %, a mortalitet oko 0,58 %. Na osnovu ovih podataka, čini se da prirodni rast stanovništva iznosi oko 1,12 %. U smislu prirodnih promena stanovništva, pretpostavlja se da će opština Dragaš pretrpeti blagi pad u prirodnom porastu broja stanovnika. Opšta kretanja za procene broja stanovništva u opštini Dragaš ukazuju da se taj broj smanjuje i to, u velikoj meri, zbog migracija u inostranstvo i u veće urbane centre na Kosovu (kao što su Prizren i Priština) koji nude veće obrazovne i privredne prilike i obećavaju veći životni standard.⁴³

Prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva na Kosovu za 2011. godinu, prosečna gustina naseljenosti u opštini Dragaš iznosi 77,4 % lica na km², što znači da je opština Dragaš peta najmanje gusto naseljena opština na Kosovu nakon opština Novo Brdo, Parteš, Ranilug i Štrpce, koje su sve pretežno ruralne opštine koje naseljava većinsko stanovništvo kosovskih Srba. Prema popisu stanovništva na Kosovu iz 2011.godine oko 62 % stanovništva Kosova je ruralno.⁴⁴

Starosna struktura stanovništva

Promene društveno-privrednih i političkih okolnosti nakon devedesetih godina su uticale na ukupan demografski razvoj u opštini i na polju starosne strukture stanovništva. Gotovo cele druge polovine dvadesetog veka, piramida stanovništva opštine Dragaš je imala proširenu bazu kojom je dominirala starosna skupina stanovništva između 0 i 4 godine života. Ovakva starosna i rodna struktura je predstavljena u analizi podataka iz 1991. godine. Promene u stopi prirodnog rasta broja stanovnika nakon 2000. godine su uticale na oblik piramide stanovništva u tome da je došlo do opadanja broja stanovnika starosne dobi ispod 14 godina života, dok se broj stanovnika srednje starosne grupe neznatno povećao. Mnogo novih informacija je dobijeno od popisa na Kosovu 2011.godine, međutim nedostaju uporedni podaci prema starosnim grupama za prethodne godine⁴⁵.

³⁹ Op. cit, Popis 2011, Tabele 2.1 i 5.18

⁴⁰ Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvph01&lang=en. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 14. marta 2012. godine,

⁴¹ Agencija za statistiku Kosova: Statistika rođenih na Kosovu 2010. godine,

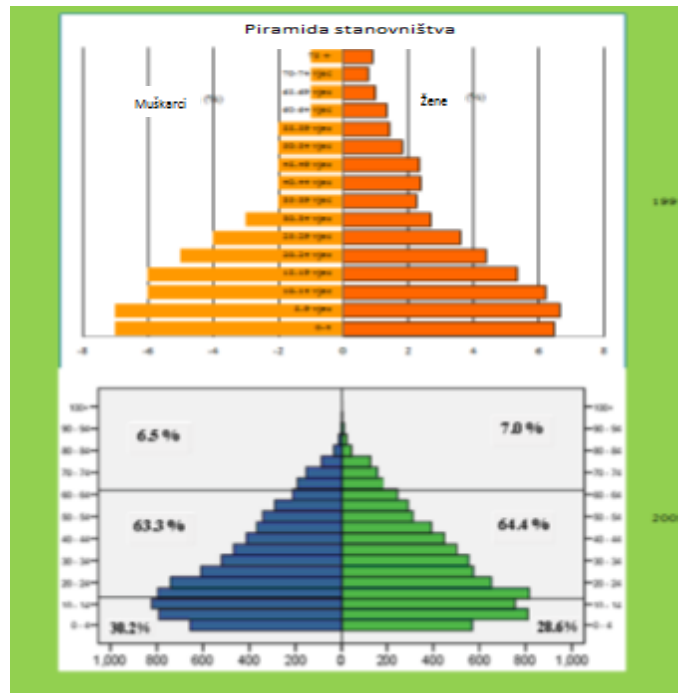
⁴² Agencija za statistiku Kosova: Statistika umrlih na Kosovu 2010. godine,

⁴³ Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Projekcije stanovništva za područje opštine Dragaš“, Besim Gollopeni, juni 2012. godine,

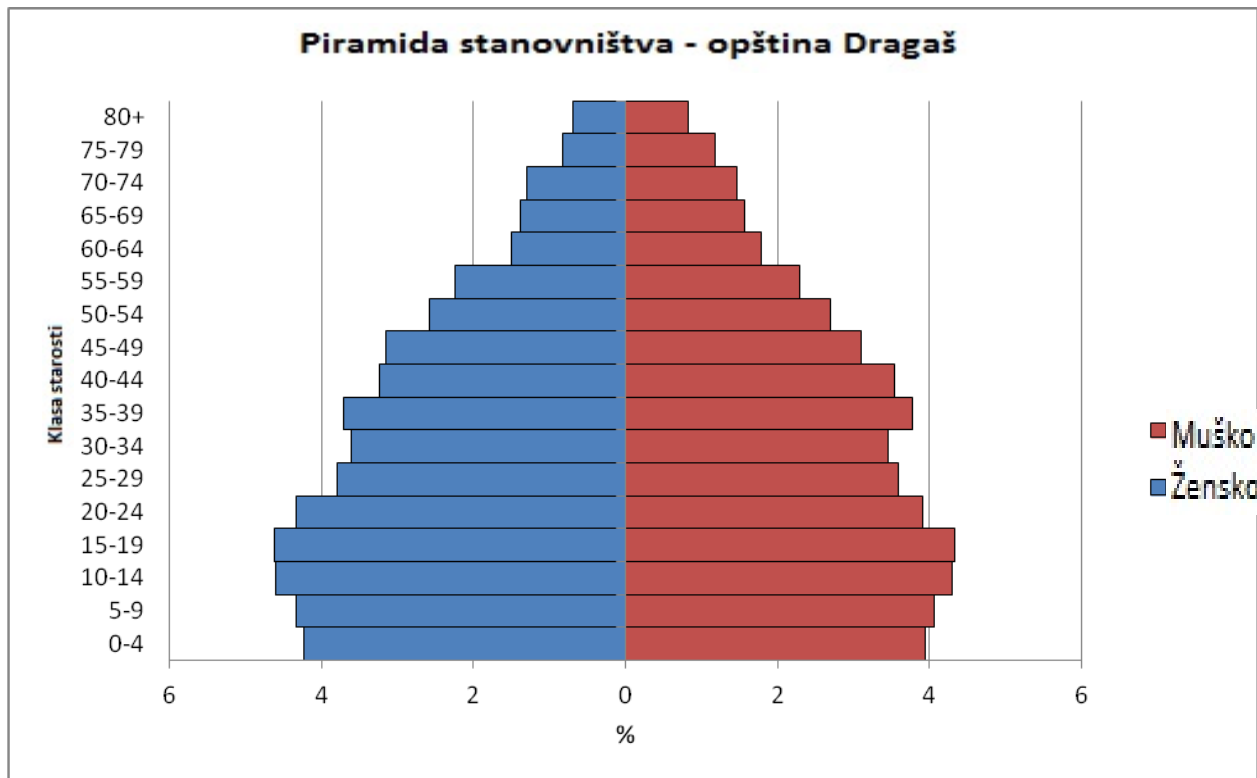
⁴⁴ U Izveštaju Svetske banke za 2011. godinu, na osnovu Ankete poljoprivrednih domaćinstava koju je proveo Zavod za statistiku Kosova,

⁴⁵ Izveštaj UNDP o projekciji stanovništva za Dragaš, Besim Gollopeni, Juni 2012.

Slika 7 : Piramida stanovništva 1991. godine⁴⁶ i 2009. godine⁴⁷

⁴⁶ Podaci iz „Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova, 1991. godina“,

⁴⁷ Anкета demografske situacije na polju društvenog i reproduktivnog zdravlja na Kosovu, novembar 2009. godine, str. 10.

Slika 8: Piramida stanovništva za opštinu Dragaš (podaci popisa na Kosovu 2011.god.)

U principu, u poslednjih 20 godina, starosna grupa mladih ljudi (između 0 i 19 godina starosti) je dominirala u okviru ukupnog broja stanovništva opštine. Sličan trend je takođe primećen u rezultatima Popisa na Kosovu 2011.godine (vidi sliku 8) gde su najmnogoljudnije grupe između 10 i 19 godina starosti, što znači da se visok prirodni priraštaj očekuje u narednim godinama zbog plodnosti ovih starosnih grupa. Isto tako, 52% žena u opštini bilo u reproduktivnoj starosti⁴⁸. Međutim, izgleda da je bio rast u srednje starosnoj grupi (35-49 godina) još od prethodnih studija, što može ukazivati da se prirodni priraštaj usporava. Ukoliko se savremeni trendovi koji se dešavaju po celoj Evropi ukazuju na buduće promene, natalitet se može i dalje usporiti, može se uočiti viši nivo obrazovanja i zapošljavanje (naročito žena) i emigracija radi zapošljavanja ili obrazovanja se može povećati. Ovo će imati posledice na sastav stalnih stanovnika i nastanjenja naselja (stalnog ili privremenog).

Oko 57% stanovništva je ispod 34, od kojih 34% je ispod 19 godina starosti. 65% od stalnog stanovništva Dragaša smatra se da je radnog uzrasta⁴⁹ (15-59 godina za žene i 15-65 za muškarce) sa oko 9% iznad 65 godina. Rezultati popisa stanovništva na Kosovu iz 2011. Godine ukazuju da postoji zavisnost od 53,1 (što je blizu nacionalnog proseka)⁵⁰ ali ovo je značajno opao od 1961-1981.godine kada je odnos bio oko 80 godina.⁵¹

Rodna struktura stanovništva

Prema rezultatima popisa stanovništva Kosova za 2011. godinu, stanovništvo opštine Dragaš ima izbalansiran broj muškaraca i žena (50,11 % naspram 49,89 %) i otprilike odgovara nacionalnom proseku na Kosovu (50,3 % muškaraca naspram 49,7 % žena).

Uopšte, ima više žena, nego muškaraca u 20 od 36 naselja Dragaša podjednako raspoređenih širom opštine. Međutim, ima više muškaraca nego žena mlađih od 35 godina u opštini kao celini; iz starosne

⁴⁸ Međunarodno definisano kao starost između 15 i 49.

⁴⁹ "Radno doba", kao međunarodna definicija, obuhvata i muškarce i žene ove starosne grupe koji su potencijalno u stanju da rade. Dok ovaj podatak ovde isključuje lica koja se ne očekuju da rade (učenici u obaveznom školovanju; penzioneri) uključuje lica koja mogu da ne budu u stanju da rade npr. zbog invaliditeta jer ovi razvrstani podaci nisu dostupni. Štaviše, i u suprotnosti sa metodologijom popisa to uključuje žene koje mogu biti "domaćice" (domaćice, majke i žene koje ne rade ali ostaju kod kuće da se staraju o domaćinstvu). Ovaj deo društva se smatra kao "ne ekonomski aktivno" u popisu, ali ima potencijal (ako ne priliku) da bude produktivna radna snaga.

⁵⁰ Tabela 4.1, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*, Odnos zavisnosti je onaj deo stanovništva koji nije u radnoj snazi (uglavnom, lica mlađa od 15 godina i preko 65 godina iako kosovski popis nije naveo tačneparametar za njegovu definiciju).

⁵¹ Tabela 2.7, Op. Cit.

⁵¹ Detaljni podaci koje je UNDP dobio od gradonačelnika (G-dina Salim Jenuzi). Originalni izvor: Agencija za Statistiku Kosova, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011.godine*

grupe od 35-39 godina i iznad, uopšte ima više žena nego muškaraca dok je raskorak veći oko 60 godina starosti. Emigracija muških glava porodica posle 35 godina u ekonomske svrhe može razjasniti ovo, mada odnos polova u opštini nije preterano neuravnotežan .

Age	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80+	TOTAL
Male	1,436	1,471	1,564	1,571	1,475	1,292	1,226	1,262	1,098	1,072	878	760	510	468	439	280	233	17,035
Female	1,343	1,384	1,460	1,476	1,332	1,222	1,175	1,282	1,205	1,056	918	780	610	536	499	402	282	16,962

Slika 9: Stanovništvo Dragaša prema polu i grupisanja od 5 godina starosti⁵²

Migracije

Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak mogućnosti u kombinaciji sa previranjima iz devedesetih godina i sukoba koji je usledio 1999. godine su dodali tradicionalnom modelu kretanja, otkrivajući da je Kosovo doživelo i nastavlja da doživi značajnu migraciju stanovništva. Veliki deo tih kretanja se primećuje u kretanju iz ruralnih u urbana područja širom Kosova, kao i u emigraciji u inostranstvo. Najveći broj migranata dolazi iz ruralnih područja regiona Prizren i Priština.

Skoro 9,5% nacionalnog stanovništva smatra se „putnicima“, pohađajući školu ili radeći daleko od naselja u kome borave. Nešto više od četvrtine ovih putnika redovno putuje u susedne zemlje, od kojih većina su mladi ljudi starosti između 16 i 22 godine, verovatno kao studenti. Vrhunac starosne granice za putovanje je 19-20 godina. Putnici u Dragašu računaju se za 10.1-20% od tih kretanja.

Opština Dragaš, kao periferna, ruralna opština je područje koje je u dvadesetom veku posebno karakterisala emigracija. Ovaj trend se nastavio od 2000. godine a veruje se da je pre svega iz društveno-ekonomskih razloga. Prema popisu 2011.godine, ima ukupno 4,461 zaposlenih koji stalno borave u opštini. Od toga, 50% radi u istom naselju u kome borave, dok 16% putuje u druga naselja u Dragašu. 17% putuje u drugim opštinama na Kosovu da rade i 13 % stanovništva opštine radi u inostranstvu (556 lica; od kojih 362 rade u drugim zemljama izuzev onih koje se graniče direktno sa Kosovom).⁵³

Osim toga, Dragaš je doživeo „umereni gubitak“ od -99% do -19% stalnog stanovništva, zbog unutrašnje migracije unutar Kosova.⁵⁴

Pored ovih zvaničnih podataka, podaci prikupljeni na terenu 2007. godine u Opolju, su utvrdili da ovaj deo opštine Dragaš aktualno ima veoma visok broj emigranata koji žive u inostranstvu. Prema tim rezultatima, ukupno 1443 porodica živi u inostranstvu ili imaju članove porodice koji žive u inostranstvu.

⁵³ Tabela 5.14, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*,

⁵⁴ „Ljudi u pokretu: analiza međunarodnih, nacionalnih i lokalnih mobilnosti ljudi Kosova“, Agencija za statistiku Kosova, Popis na Kosovu 2011.god.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Ovo daje brojku od oko 6609 lica koji žive u inostranstvu. Ukoliko uporedimo ovu činjenicu sa ukupnim brojem stanovništva⁵⁵, saznajemo da dodatno 25,84 % stanovništva regiona Opolja živi u inostranstvu⁵⁶.

Pored toga, podaci Islamske Zajednice pokazuju nivo emigracije sa sela Gore.

Selo	Registrovani stanovnici (2007)	Stalni stanovnici (2007)
Bačka	715	36
Brod	2.544	1.250
Dikance	912	133
Dragaš	1.479	470
Globočica	1.538	625
Krstec	1.241	242
Kruševo	1.000	630
Kukuljane	1.540	285
Leštane	1.427	190
Ljubovište	1.200	355
Mlike	1.254	100
Orčuša	777	53
Radeša	2.084	950
Rapča	2.483	823
Restelica	5.800	4.250
Vranište	2.100	290
Zlipotok	925	325
TOTAL:	29,019	11,007

Tabela 6: Stanovništvo sela regiona Gore 2007⁵⁷

Na osnovu ovih podataka oko 62% registrovanih stanovnika regiona Gore opštine Dragaš živelo je u inostranstvu 2007.godine, ostavljajući 38% koji bi se mogli smatrati stalnim stanovnicima. Zbog tradicionalno bliske veze porodica u regionu kao celini i kulturnog iskustva porodice grade kuće u mestu porekla porodice – bez obzira da li su ili nisu namenjene za stalni boravak – veliki broj slobodnih stanova kao i veliki priliv porodica iz dijaspore tokom leta svedoče tekuću vezu povezanosti sa „domom“ na Kosovu i Dragašu.

Pitanje migracije je usko povezano sa prostornim planiranjem Dragaša. Dijaspora je već napravila značajan doprinos izgradnji novih objekata širom opštine, gradeći objekte i zahtevajući odgovarajući nivo

⁵⁵ Dana, H. "Diploma Work – Opoja in external migration: Reasons, losses and benefits", Prishtina 2007.

⁵⁶ Clarification: This data was obtained through the registration of emigrants, and was conducted from 20 May 2007 until 08 July 2007. This analysis took a sample of 10% of those included in the questionnaire (145 persons). From UNDP report on Population Projections for Dragash/Dragaš, Gollopeni, B., June 2012.

⁵⁷ Brojke dobijene od Imama Uzair Hamza, Juli 2012.godine.

infrastrukture ili pružanje usluga kako bi zadovoljili svoje potrebe. Ovo promenljivo stanovanje je od značaja, na primer, kada se planira snabdevanje pijaćom vodom i strujom kao i širenje naselja i lokalni ekonomski razvoj.

Stanovništvo tokom leta i tokom zime

Broj napuštenih kuća u vreme popisa mogu se koristiti kao vodič broja lica ili porodica koje žive u inostranstvu, jer se često navodi činjenica da se stanovništvo naselja Dragaša drastično povećava tokom leta sa porodicama koje se vraćaju za odmor i to da za ostatak godine značajan deo zgrada se ne koristi. Kosovski Popis 2011. godine otkriva da dok 61.3% konvencionalnih stanova u Dragašu su stalno nastanjeni, ostali (38,7% ili 3856 jedinica) su prazni.

Postoji jasna razlika između stvarnog stanja migracije u opštini i zvanično evidentiranog stanja. Informacije stečene kroz prikupljanje podataka na terenu su stoga takođe značajne zbog pomoći na definisanju nivoa migracije za Dragaš i promene u nastanjivanju tokom godine koja je posledica za prostorno planiranje.

Uprkos nedoslednosti u ovim različitim nacionalnim, službenim i lokalnim statistikama o migraciji i nastanjenosti i uzimajući u obzir stepen nastanjenosti i podatke prikupljane na terenu, pretpostavlja se da se opštinsko stanovništvo povećava za oko između jedne četvrtine i jedne trećine u pojedinim periodima godine.

Opadanje stanovništva⁵⁸

Kretanje velikog broj stanovnika naseljenih mesta uzrokuje ukupan pad broja stanovnika u tom naseljenom mestu i ima svoj učinak na budućnost sela i strategije koje se moraju uzeti u obzir radi razvoja sela. Kretanje stanovništva je izazvano velikim brojem faktora kao što su: prirodni uslovi, privredni razvoj, društveni faktori, nivo usluga, itd. Posledice za raseljeno mesto uključuju smanjenje zemljišta koje se obrađuje zbog nedostatka radne snage ili prilika za plasiranje proizvodnje na tržište, migracije mlade radne snage i obrazovanih lica, smanjenje u broju sklopljenih brakova i rađanja i starenje stanovništva. Kako se raseljavanje nastavlja, uslovi za mlađe stanovništvo postaju sve teži (pristup obrazovanju, zaposlenju i pogodnostima koje su možda i otkazane zbog nedostatka interesovanja), čime se povećava verovatnoća dalje emigracije iz naseljenog mesta. Nedostatak naseljenosti takođe ima negativan uticaj na infrastrukturu i fizički prizor naseljenog mesta, jer staze i putevi bivaju obrasli vegetacijom zbog nekorišćenja i neodržavanja, dolazi do zanemarivanja nekretnina i infrastrukture, a, u nekim slučajevima, dolazi i do povećanog broja prijavljenih provala.⁵⁹

Uopšte, u opštini Dragaš u prilično jednakom broju naselja broj stanovništva je povećan, smanjen ili ostao stabilan (odnosno 11, 12 i 13). Od onih koji su povećani samo 3 su u regionu Gore (Restelica, Kruševo i Ljubovište); 5 naselja Gore ostale su stabilne po broju stanovništva (Brod, Zlipotok, Radeša,

⁵⁸ Zavod za prostorno planiranje, Prostorna analiza, opština Dragaš, novembar 2006. godine. Iz Izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Projekcije stanovništva za područje opštine Dragaš, Gollopeni, B., juni 2012. godine“.

⁵⁹ Tokom istraživanja na terenu koja su preduzeta u maju 2012. godine, stanovnici su prijavili nedavne provale u selama Mlike i Bačka koje su pripisali nedostatku stalnih stanovnika u ovim zabačenim selima,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Leštan i Globočica; i u 8 njih je opao broj stanovništva. Obrnuto, u 9 sela Opolja povećan je broj stanovništva, 7 su stabilne dok je u 5 opao broj stanovništva. Varijacije u promeni broja stanovništva mogu se objasniti geografskim faktorima i promenama društvenih normi.

Etnička pripadnost i pitanje manjina

Na Kosovu živi složena mešavina etničkih grupa: Albanci i Srbi, pripadnici zajednice Roma, Aškalija i Egipćana, Bošnjaci, Goranci, Turci, Hrvati i Crnogorci i svi igraju primetne uloge u istoriji i razvoju regiona. Precizne statistike o broju stanovništva po etničkoj pripadnosti je teško dobiti i kontraverzni su sa izveštajem, posebno zbog toga što je veliki broj Kosovskih Srba (uključujući većinu od tri cele severne opštine) bojkotovao popis 2011.godine na Kosovu i zbog individualnih i kolektivnih definicija etničke pripadnosti i kulturnog porekla imali su tendenciju da budu nepostojni. Izvori se uglavnom slažu da Kosovski Albanci čine većinsku zajednicu na Kosovu (oko 90% stanovništva), sa 5% stanovništva koje čine Kosovski Srbi i ostatak je iz drugih etničkih grupa⁶⁰.

Kosovski popis 2011.godine na nacionalnom nivou potvrđuje to u velikoj meri, osim verovatno nedovoljnog izveštavanja o Kosovskim Srbima.

	ETNIČKA ILI KULTURNA PRIPADNOST											UKUPNO
	Ne dostupno	Albanci	Serbi	Turci	Bošnjaci	Romi	Aškalije	Egipćani	Goranci	Ostali	Vole da ne odgovaraju	
[A] NACIONALNI %	0.11	92.93	1.47	1.08	1.58	0.51	0.89	0.66	0.59	0.14	0.05	99.89
Dragaš Br.	22	20,287	7	202	4,100	3	4	3	8,957	283	129	33,997
[B] DRAGAŠ %	0.06	59.67	0.02	0.59	12.06	0.01	0.01	0.01	26.35	0.83	0.38	100.00

Slika 10: Stanovništvo po etničkoj/kulturnoj pripadnosti za [A] Kosovo, i [B] opštinu Dragaš

Uprkos činjenici da pitanja o etničkoj i verskoj pripadnosti nisu bila obavezujuća u popisu Kosova 2011.godine, raznolikost etničkih grupa u opštini izgleda da je u kontinuitetu sa procenjenim podacima iz ECMP i OEBS. Kosovsko Albansko stanovništvo je oko 60%, 12% Bošnjaka, 26% Goranaca i manji broj nekoliko drugih etničkih grupa koje žive u opštini. Ovaj odnos takođe otprilike odgovara razlikovanju između seoskog stanovništva dvaju geografskih regiona, Gore (pre svega Goranaca/Bošnjaka) i Opolja (pre svega Kosovskih Albanaca).

Prema izveštaju „Human Rights Watch“ za 2011. godinu, na domaćem nivou, manjinske grupe na Kosovu su i dalje u opasnosti od diskriminacije, marginalizacije i uznemiravanja, a posebno kosovski Srbi i

⁶⁰ Prema izveštaju Svetske Banke 2007.godine, citirano u ECMP Profilu Kosova, dostupno na: <http://www.ecmikosovo.org/index.php/kosovo-profile/communities> [Accessed 13 June 2012]

pripadnici zajednice Roma, Aškalijski i Egipćani.⁶¹ Nivo zaposlenosti pripadnika nevećinske zajednice u javnim službama i opštinskim strukturama na Kosovu je ocenjen kao nezadovoljavajući, a primećuje se i slabo poštovanje pravnih pravila koja se tiču upotrebe službenih jezika na Kosovu. Postoji loš međusoban odnos između učenika i studenata koji pripadaju različitim etničkim grupama u školama na Kosovu, kao i nedostatak prilika za učenje oba službena jezika. Preti se kulturnoj baštini pripadnika nevećinskih zajednica.⁶²

Došlo je do porasta dobrovoljnog povratka na Kosovo 2010. godine, iako ukupne cifre ostaju niske i kreću se oko 1,036 lica. Obavezni povratak stanovnika Kosova iz Zapadne Evrope se nastavlja (u prvih devet meseci 2010. godine je vraćeno ukupno 1,694 lica). Obim obaveznih povrataka na Kosovo će se verovatno povećati, zbog sporazuma o readmisiji koji su potpisani između kosovskih vlasti i Nemačke, Albanije, Belgije, Francuske i Švajcarske.⁶³

Za razliku od situacije na nacionalnom nivou, na teritoriji opštine Dragaš se primećuje dobar nivo tolerancije i mirnog suživota među pripadnicima različitih etničkih grupa što ovu opštinu čini prilično snažnom. To predstavlja izvor bogatstva u kulturnom životu područja i pruža ne samo jaku osnovu za budućnost opštine, nego postavlja i pozitivan primer za Kosovo u celini.

Etnički raspored opštine Dragaš se u velikoj meri odnosi na dva regiona: Gora i Opolje. Potonja regija se nalazi u centru i jugu opštine i obuhvata 16 sela u kojima većinu stanovništva čine zajednice Goranaca i Bošnjaka. Region Opolja se nalazi na severu opštine i sastoji se od 19 sela gde većinsko stanovništvo čine kosovski Albanci.

Izveštaji OEBS-a i Evropskog centra za pitanja manjina ističu odvijanje mirnih i zajedničkih multikulturalnih tradicija na području opštine Dragaš, kako na službenoj, tako i na društvenoj i kulturnoj areni zbivanja, što čini stvarnu snagu vizije razvoja ove opštine.

I OEBS i Evropski centar za pitanja manjina ocenjuju da su bezbednost i sloboda kretanja na području opštine Dragaš na visokom nivou. Nisu prijavljeni incidenti vezani za povratnike koji su se vratili na teritoriju opštine Dragaš između 1999. i 2009. godine. Od ukupnog broja povratnika, Bošnjaci koji su se dobrovoljno vratili na područje opštine Dragaš pre 2008. godine čine najveći broj povratnika (1,277). Nadalje, ukupno 171 Bošnjaka se dobrovoljno vratilo na teritoriju opštine Dragaš u periodu između 2008. i 2009. godine. Procenjuje se da je 4,000 Bošnjaka raseljeno iz opštine, a od tog broja, samo nešto preko polovine još uvek živi u inostranstvu. Dodatnih 228 lica je dovedeno procesom obaveznog povratka 2007. godine (Goranci). Veliki broj međunarodnih organizacija su sproveli projekte za povratak i reintegraciju, izgradnju zajednice, stvaranje međuetničkog dijaloga i podsticanje lokalnog razvoja, uključujući Međunarodnu katoličku komisiju za migracije, Međunarodnu organizaciju za migracije, švajcarski Caritas, Nemačko društvo za međunarodnu saradnju i Američki komitet za izbeglice.

---

⁶¹ Hjuman Rajts Voč, „Svetski izveštaj za 2011. godinu: Kosovo“, 24. januar 2011. godine. Izveštaj dostupan na sledećoj adresi: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d48283b2.html>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 13. juna 2012. godine,

⁶² Izveštaj misije OEBS-a o proceni prava zajednica, drugo izdanje, decembar 2010. godine,

⁶³ Hjuman Rajts Voč, „Svetski izveštaj za 2011. godinu: Kosovu“, 24. januar 2011. godine. Izveštaj dostupan na sledećoj adresi: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4d48283b2.html>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 13. juna 2012. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Podaci iz Evropskog centra za pitanja manjina iz 2010. godine otkrivaju dobar nivo zapošljavanja pripadnika manjina u javnim preduzećima (administracija, zdravstvo, obrazovanje) na teritoriji opštine Dragaš i pravilno poštovanje odredaba koje se odnose na korišćenje službenih jezika na Kosovu bez ikakvih problema u komunikaciji među pripadnicima zajednica. Bošnjaci/Goranci čine oko 36 % ukupnog broja stanovništva opštine Dragaš, a 27 – 35 % osoblja zaposlenog u javnim preduzećima dolaze iz ove zajednice.

Što se tiče maternjih jezika, 59% stanovništva Dragaša govori Albanski, 6% Srpski, 14% Bosanski, i 0,3% Turski dok oko 21% govori „druge“ jezike (verovatno računajući Goranski, za koji se kaže da je najviše sličan Makedonskom jeziku). Pored toga, mnogi ljudi u Dragašu govore nekoliko drugih jezika, uključujući i druge maternje jezike za opštinu kao i jezike zemalja u koje su možda migrirali.

U pogledu verske pripadnosti, ogromnu većinu –preko 99% - stanovništva Dragaša čine Muslimani sa malim brojem pravoslavnih i drugih verskih zajednica.

	Islamsko	Pravoslavno	Katoličko	Ostalo	Bez religije	Vole da ne odgovaraju	Ne dostupno
Broj	33,806	9	0	141	5	12	24
%	99.44	0.03	0.00	0.41	0.01	0.04	0.07

Slika 11: Stanovništvo Dragaša po religiji⁶⁴

Rodna pitanja

Na nacionalnom nivou, razlika između polova u pogledu broja stanovnika je veoma mala sa oko 0.68% više muškaraca nego žena. 62,8% stanovništva Kosova starosti 6 -29 godina je trenutno u nekom obliku obrazovanja, od kojih 52.6 su muškarci dok 47,4% su žene. Ovo ukazuje da je oko 5 % više muškaraca nego žena su trenutno u obrazovanju, uprkos rodne demografije koja je gotovo jednaka. Žene na Kosovu čine samo 3% od 8,2% stanovništva koje je diplomiralo na univerzitetu; od 30% onih koji su završili srednju višu školu, samo 10% su žene. Dok, oko 95% stanovništva obaveznog školskog uzrasta (6-15 godina) pohađa školu, popis 2011.godine na Kosovu pokazuje da većina žena prekinu školovanje na kraju ovog obaveznog perioda (završetak niže srednje škole u uzrastu od 15 godina) dok muškarci nastavljaju do srednje i visoke.⁶⁵ Vrhunac ukupnog pohađanja škole je oko 14 godina, nakon čega se smanjuje do uzrasta od 18-19 godina, kada ljudi napuštaju školovanja i ne nastavljaju do univerziteta.

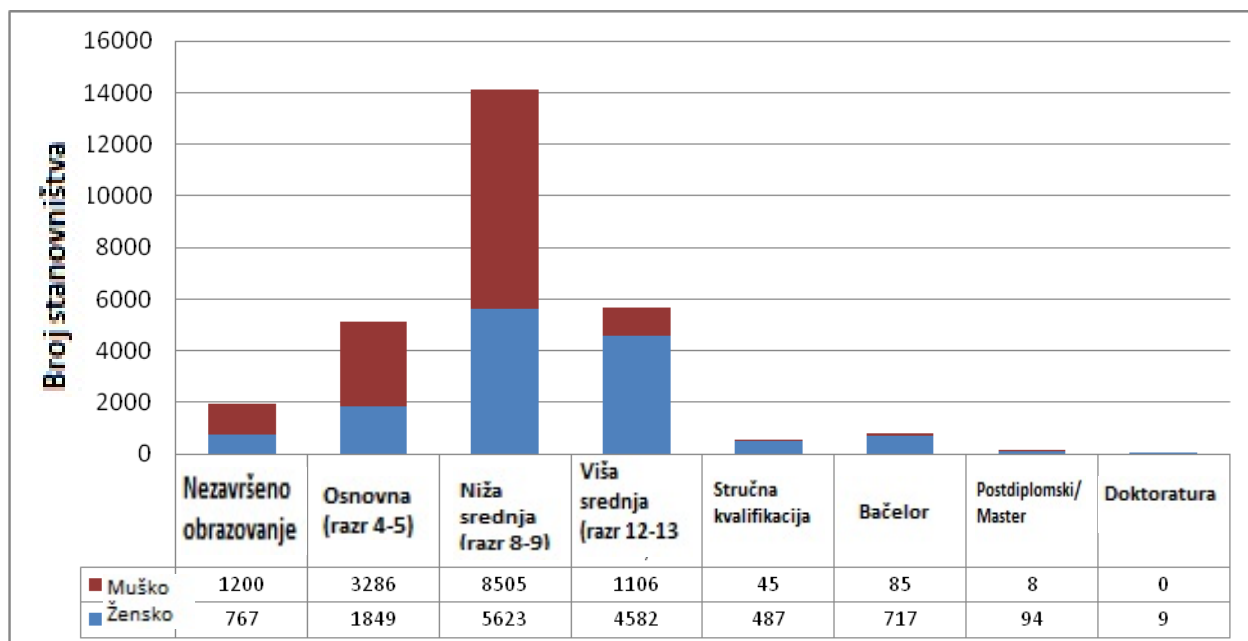
⁶⁴ Tabela 5.5, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci,*

⁶⁵ Tabele 2.2 and 3.21, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci,*

Upis žena u srednjem i visokom obrazovanju širom ruralnih sredina na Kosovu je u proseku 20% manje od muškaraca srednjoškolskog uzrasta. Posebno u odnosu na obrazovanje žena, Kosovo daleko zaostaje za Evropom i većinom njenih suseda u regionu.⁶⁶

Grafikon prikazuje razliku između nivoa obrazovanja muškaraca i žena u Dragašu. Jasno je da, uprkos gotovo jednakoj proporciji muškaraca i žena u opštini kao celini, žene imaju niži obrazovni nivo u odnosu na muškarce, završavajući samo obaveznu nižu srednju školu. Veliki procenat žena takođe nisu završili bilo koji nivo obrazovanje uopšte. Dok je napuštanje školovanja veće kod muškaraca posle niže srednje škole, ipak više muškaraca nego žena nastavljaju njihovo školovanje u srednjoj višoj školi i univerzitetu/tercijarno obrazovanje. Srednja škola u Dragašu beleži da je samo 33% od starijeg školskog stanovništva žena, što je znatno ispod nacionalnog proseka.

Slika 12: Proporcija stanovništva Dragaša prema polu i najvišim stičenim nivoom obrazovanja

Uopšte na Kosovu, najveći udeo “ekonomski neaktivnih” lica (49%) se bavi „starajući se o kući/porodici”⁶⁷. U Dragašu, 63% stanovništva iznad 15 godina starosti smatra se ekonomski neaktivno; dok od preostalih 37% koje se ne smatra ekonomsko aktivno 26% su muškarci a 74% su žene. Za razliku od definicije “radno sposobno stanovništvo” date u odeljku iznad, popis 2011.godine na Kosovu razlikuje ovu proizvodnu grupu rada u “ekonomski aktivnu” i “ekonomski neaktivnu” u kojoj osobe angažovane kao “učenici, student, domačice, penzioneri, obavezni vojni službenici sa punim radnim vremenom” se ne očekuju da rade. To znači da brojeke za Dragaš u smislu “ekonomski aktivno” stanovništvo ne mogu da uključe žene koje mogu biti u mogućnosti da generišu prihode, ali ne zbog društveno-ekonomskih normi i tradicije koje od njih zahtevaju da budu angažovane u kućnim aktivnostima. Iako je ovo odgovarajuća zastupljenost istinskog ekonomskog potencijala, takođe ukazuje na to da se očekivanja i

⁶⁶ Getting to Lisbon. Assessing vocational training needs and job creation opportunities for rural women. UNICEF 2008. Source: http://www.unicef.org/kosovo/Getting_To_Lisbon_-_English.pdf. Accessed 13 June 2012

⁶⁷ Tabela 5.15, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*,

Shpreses“ („Ruka nade“)), posebno na polju razvoja veština i stručnog osposobljavanja.⁷² U principu, na području opštine Dragaš je prisutan vrlo mali broj ženskih udruženja. Zbog nedostatka sredstava, usluge na polju razvoja veština i stručnog osposobljavanja se nude na *ad-hoc* osnovi kada god su sredstva dostupna. Postoji potreba za ojačavanjem Opštinske kancelarije za rodnu ravnopravnost kako bi se osnažile postojeće ženske organizacije i inicijative na području opštine Dragaš, kako bi se postigla ponuda širih usluga za žene i kako bi se uspostavile alternativne obrazovne i obučne mogućnosti za žene.

Mladi

Kosovo raspolaže najmlađim stanovništvom u Evropi, jer je 47% ukupnog broja stanovnika na mlađe od 25 godina života. Od ovih, 19% se smatraju „mladi“ (između 15 i 24 godina) od kojih dve trećine živi u ruralnim oblastima. Obavezno obrazovanje završavaju u uzrastu od oko 15 godina; trenutno 55% ove grupe mladog uzrasta je još uvek u obrazovanju, što ukazuje na to da se traži viši nivo obrazovanja od više nego polovine mladog stanovništva Kosova. Međutim, to još uvek ostavlja 45% koji su napustili školu sa samo nižim srednjim obrazovanjem. Potražnja za radnom snagom je već niska širom Kosova, sa nedostatkom obrazovanja i radnog iskustva doprinoseći na 81.8% mladih koji su tražili posao za više od 12 meseci. Migracija je stoga privlačna opcija kako bi poboljšali svoje živote.⁷³

Ovo je posebno tačno na primeru visoko ruralnih i zabačenih područja, kao što je teritorija opštine Dragaš, gde se problemi sa osnovnom infrastrukturom i komunalijama ne podudaraju sa očekivanjima mladih ljudi za koje je izolovanost koju nudi tradicionalni, poljoprivredni način života nesklopiv sa težnjama 21. veka. Ukupno 15 od 36 sela na teritoriji opštine Dragaš ne poseduje sportske terene, a 28 nema dečijih igrališta. Međutim, u sedam sela postoje objekti za pristup Internetu koji mladim ljudima mogu da pruže druge forume za druženje. Loše usluge i nedostupnost „popularnih stvari“ ili prodavnica u selima, pored poteškoća vezanih za prevoz (posebno tokom zime i zbog troškova prevoza) usložnjavaju osećaj izolacije i nedostatak prilika za mlade. Ovi faktori takođe doprinose niskim standardima i dostupnosti obrazovanja nakon završetka osnovnog obrazovanja. Postoji samo jedan omladinski centar, nevladina organizacija, koji je smešten u gradu Dragaš i koji opslužuje sva sela. Regionalni objekti za mlade uključuju četiri nevladine organizacije za mlade koje su smeštene u gradu Prizrenu, kao i Veće za aktivnosti lokalne omladine, dva veća studenata i partnerski klub. Tu je i Centar za obrazovanje, posredovanje i ekologiju koji poklanja pažnju mladima koji se nalazi u selu Sredska u blizini Prizrena.

U principu na Kosovu, mogućnosti za uključivanje mladih u javni život su veoma ograničene. Rezultati ankete o mišljenju mladih koju je obavio Dečji fond Ujedinjenih nacija 2010. godine otkrivaju da većina mladih ljudi smatra da učestvuje „malo“ ili „nimalo“ u procesima donošenja odluka. Kao prvo, mehanizmi na lokalnom nivou (Veća za aktivnosti mladih, Opštinska odeljenja za mlade, itd.) ili nedostaju ili nisu ispravno funkcionalna. Drugo, i centralne i lokalne institucije još uvek ne smatraju razvoj mladih ljudi za prioritet. Ovo se ogleda u otužnim budžetskim sredstvima za aktivnosti mladih i na centralnom nivou i na lokalnim nivoima.

Pored toga, kao suštinski učesnici institucija i građanskog društva, mladi ljudi će se aktivno uključiti u razvoj politike, projektovanje i zastupanje stavova koji dokazano vode ka institucionalnijom i javno usmerenijom pažnjom na pitanja mladih, posebno dogradnjom na stekovine rada centralnih i lokalnih veća za aktivnosti mladih, kao i razvoj i primenu opštinskih planova aktivnosti za mlade.

---

⁷² Ibid.

⁷³ Izvor: UNICEF/IKS Izveštaj: Oslobođanje promena: Glasovi mladih Kosova 2010.

http://www.unicef.org/kosovo/iks_unleashing_change_eng.pdf. Pristupljeno 17. Marta 2012

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Ulaganje napora za mobilizaciju zajednice mladih da se zalažu i podigne svoj glas u potvrdu postojanja u javnom životu će morati da se nastave i ojačaju. Dečji fond Ujedinjenih nacija će usmeriti pažnju na nastavak podržavanja inicijative za promenu u ponašanju mladih ljudi u cilju smanjenja rizičnog ponašanja i promovisanje zdravih stilova života. Planirano je da se finansijska i tehnička pomoć usmeri na omladinu ranog uzrasta.

Planirane aktivnosti mladih za koje postoji krajnja potreba su očigledno u povećanju učestvovanja i osnaživanju mladih povezivanjem tekućih i novih aktivnosti za mlade sa Omladinskim centrom u Dragašu kako bi se okupio veći broj mladih i kako bi se obezbedilo učešće u nekoliko aktivnosti koje će biti organizovane za njihovu korist i korist njihovih zajednica.

Drugi cilj, koji je jednako važan, je izgradnja kapaciteta za mlade na različite teme, kao i podizanje svesti o rizičnom ponašanju i HIV-u.

Postoje 5854 lica ove starosne grupe koja trenutno boravi u Dragašu, što je oko 17% od ukupnog stanovništva u Dragašu. Od toga, 2360 su u školovanju (40%). Dok se veliki deo popisa fokusira na stanovnike starosti 15 i više godina, ne postoje posebne informacije za „mladu“ starosnu grupu u nacionalnom popisu.

Druge ugrožene grupe

Ima malo pouzdanih statističkih podataka koji prikazuju pregled situacije za lica s invaliditetom na Kosovu. Prema podacima nevladine organizacije Udruženje hendikepiranih lica i invalida, njihov broj se kreće oko 18,760 lica. Skoro su svi bili na meti diskriminacije u obrazovanju, zapošljavanju i pružanju zdravstvenih usluga. I osobe s invaliditetom i oni sa posebnim potrebama su posebno pod rizikom od društvenog isključenja od mladosti zbog predrasuda, kao i zbog nedostatka sredstava kojima bi se obezbedila njihova adekvatna nega i podrška. Pronalaženje posla na radnom tržištu koje već ima 70 % nezaposlenih je još jedan veliki problem, tako da mnogi među njima ostaju trajno nezaposleni.

Popis 2011.godine na Kosovu beleži da oko 4,5% nacionalnog stanovništva imaju između jedne i tri „teškoća“, od kojih 47% su muškarci dok 53% žene. Pored starosne grupe 0-14 koja izgleda kao da ima neobično visok broj evidentiranih teškoća, broj zabeleženih dugotrajnim teškoćama povećava se sa starosnom grupom dok je vrhunac između 55 i 70 godina, pre nego što malo opada.

Ovo može biti u vezi sa kategorijama „teškoća“ koje su procenjene i prirodnim opadanjem mobilnosti i čula koje prate povećanu starost: gluvoća/teška oštećenja sluha, slepilo/teški vid, fizički invaliditet,

invaliditet učenja/intelektualnosti, dugotrajne psihološke/emotivne teškoće ili druge dugotrajne bolesti. Od njih najčešće su dugotrajne bolesti i fizički invaliditeti, zatim oštećenja sluha i vida.⁷⁴

3,5% stanovništva Dragaša je preko 75 godina starosti, što je više od nacionalnog proseka od 2,2%. 8% gradskog stanovništva je u penziji i prima penziju, dok 3% i dalje prima socijalnu brigu.

Kao i kod mladih, nema detaljnih informacija o situaciji starijih ili onesposobljenih u Dragašu.

Nema tekućih informacija o situaciji sa starijima sa područja opštine Dragaš.

3.1.5 Opštinska uprava

Kao administrativno telo, opština Dragaš datira iz 1935. godine, pa je kao takvo i funkcionisalo do 1960. godine kada su stvorene današnje opštinske granice. Između 1992. i 1999. godine, opština je podeljena na dva regiona: jedan region, region Gore, je ostao u sastavu opštine, a drugi, region Opolja je pridodat opštini Prizren. Posle okončanja sukoba 1999. godine, pod privremenom administrativnom upravom UNMIK-a, region Gore i Opolja su ponovo ušli u sastav opštine Dragaš 2000. godine. Prvo zasedanje Skupštine opštine Dragaš je održano 21. novembra 2000. godine. Skupština opštine Dragaš je zamenila strukturu koju je samoproglasila Demokratska partija Kosova i koja je osnovana neposredno posle sukoba.⁷⁵

Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi, opština u kojoj više od 10 % stanovnika pripada nevećinskoj zajednici naroda je dužna da imenuje Zamenika predsedavajućeg Skupštine opštine za pitanja zajednice iz reda nevećinske zajednice naroda. Od 2011. godine, ovu funkciju obavlja gđin Šerif Aga (stranka VAKAT), kosovski Bošnjak.⁷⁶

Između 2007. i 2011. godine, opštinska ulaganja investicija su iznosila oko 4,8 miliona evra. Od toga, oko 3,5 miliona evra je utrošeno na poboljšanje saobraćajnica, kanalizacije i otpadnih voda, vodosnabdevanje, zdravstvo i škole u regionu Opolje, što je oko 2,7 puta iznosa koji je utrošen u region Gore (1,3 miliona evra). Sektor u koji je uloženo najviše investicija su putne mreže u koje je uloženo oko 60 % budžeta tokom ovih pet godina. Ukupno 11 % je utrošeno na poboljšanja u vodosnabdevanju i 8 % na poboljšanja u školama. Ukupno 6 % od ukupnog budžeta za period između 2007. i 2011. godine je utrošeno na nadogradnju kanizacionog sistema i sistema oticanja otpadnih voda, dok je samo 4 % utrošeno na zdravstvo.⁷⁷

Tabela 6: Predstavnici opštinske administracije 2012. godine

POLOŽAJ	IME I PREZIME	TELEFON	EMAIL ADRESA
GRADONAČELNIK	Salim Jenuzi	044 200 998 / 029 281 543	Salim.Jenuzi@rks-gov.net
ZAMENIK GRADONAČELNIKA	Shehadin Tërshnjaku	044 547-568	shehadin.tershnjaku@rks-gov.net

⁷⁴ Tabela 3.30, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*

⁷⁵ „Opštinski profil“, 2006. godina, OEBS,

⁷⁶ „Opštinski profil“, 2006. godina, OEBS,

⁷⁷ Spisak investicionih projekata u opštini Dragaš za period između 2007. i 2011. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

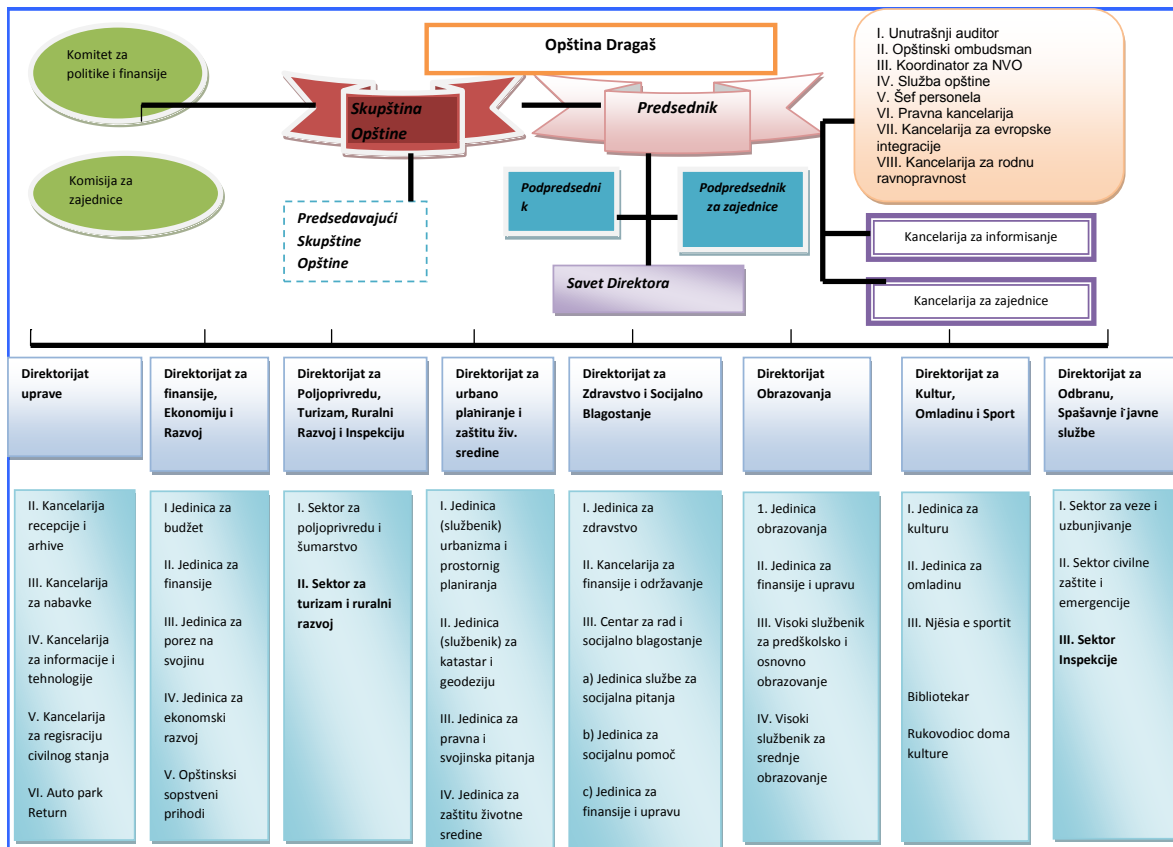
Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš
Profil opštine Dragaš u Planu razvoja opštine, 2013-2023. godina,

Empowered lives.
Resilient nations.

POMOĆNIK GRADONAČENIKA ZA PITANJA MANJINA	Qasip Kushi	044 257 482	gasip.kushi@rks-gov.net
---	-------------	-------------	--

OPSTINSKE DIREKCIJE (INFORMACIJE TACNE U JUNU 2012. GODINE)			
POLOŽAJ	IME I PREZIME	TELEFON	EMAIL ADRESA
Direktor direkcije za upravu i kadar	Avni Nebiu	044 203 177 / 029 281 005	Avni.Nebiu@rks-gov.net
Direktor direkcije za privredu, finansije i razvoj	Ahmet Batjari	044 203 334	ahmet.batjari@rks-gov.net
Direktor direkcija za odbranu, spasavanje i javne službe	Tafil Krasniqi	044 309 071	tafil.krasniqi@rks-gov.net
Direktor direkcije za zdravstvo i socijalnu pomoć	Reshit Qafleshi	044203501	Reshit.Qafleshi@rks-gov.net
Direktor direkcije za obrazovanje	Hajri Ramadani	044 410 124 / 029 281 646	hajri.ramadani@rks-gov.net
Direktor direkcije za poljoprivredu, turizam, inspekcije i ruralni razvoj	Bajram Hoxha	044 494 141	bairampasa@gmail.com
Direktor direkcije za urbanizam, katastar i zaštitu sredine	Bean Haxhiasan	044 757 770	beanadziasan@yahoo.com
Direktor direkcije za kulturu, mlade i sport	Kamber Kamberi	044 604 965	kamberkamberi@yahoo.com
Kancelarija za pitanja zajednica	Mehmed Hamza	044 354 629 / 029 281 729	mehmed.hamza@ks-gov.net
Kancelarija za povratke	Vezaip Kajkush i Fitim Spahiu	044 716 848 / 044 318 308	vkaikus@yahoo.com fitim.spahiu@hotmail.com
Bivsi Predsedavajući Skupštine opštine	Lulzim Rifaj	044 354 686 / 029 281 113	lulzim_rifaj@hotmail.com
Predsedavajući Skupštine opštine	Shaban Shabani	045 349 528	shabani683@hotmail.com
Zamenik predsedavajućeg Skupštine opštine	Sherif Aga	044 913 907	serifaga@yahoo.com
Kontakt osoba Sekretarijata Skupštine opštine	Hazbi Halili	044 228 861	azbi_halili@hotmail.com

Slika 13: Organigram uprave u opštini Dragaš

Položaj Službenika za pitanja energetike i energetske učinkovitosti još nije kreiran u opštini Dragaš i, zbog finansijskih ograničenja i nejasnog nacionalnog okvira, nije verovatno da će biti kreiran u skoroj budućnosti. Opštine moraju da planiraju potrebe snabdevanja električnom energijom u razvojnim dokumentima u skladu sa „Opštinskim planovima energetske učinkovitosti“ koje Agencija za energetske učinkovitost Kosova tek treba da stvori. Kontakt osoba za tehnička pitanja vezana za energetiku u opštini Dragaš je dodeljena iz Direkcije za urbanizam, katastar i zaštitu sredine.

Bezbednosno prisustvo

Stanica policije u Dragašu raspolaže sa 54 policajca, uključujući osam policajaca koji rade u Policijskoj podstanici u Kruševu. Od ukupnog broja policajaca, 36 su kosovski Albanci, 14 su kosovski Goranci, petoro su kosovski Bošnjaci, a jedna je žena.

Turski kontingent KFOR-a obezbeđuje međunarodno vojno prisustvo.⁷⁸

Pravosuđe⁷⁹

⁷⁸ Izvor: Policija Kosova, citirano u „Profilu opština“, OEBS, 2011. godine,
Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Kancelarija za pravnu pomoć je osnovana u decembru 2009. godine u Dragašu. Kancelarija zapošljava tri osobe: dva pravna službenika i jedan administrativni pomoćnik. Kancelarija deluje u skladu sa Uredbom 2006/36 o pravnoj pomoći, nudi pravnu pomoć svim građanima u opštini bez obzira na etničku pripadnost, rasu i pol, u građanskim, krivičnim i upravnim predmetima. Kancelarija podnosi izveštaje Komisiji za koordinaciju pravne pomoći u Prištini na mesečnoj, kvartalnoj, polugodišnjoj i godišnjoj osnovi.

Kancelarija za pravnu pomoć je 2010. godine primila 169 slučajeva: 88 građanskih parnica, 8 krivičnih predmeta i 73 upravnih predmeta. U njima je bilo zastupljeno 33 žene i 136 muškaraca. Od ukupnog broja lica koji su zastupani 125 su bili Albanci i 44 Goranci. Ukupan broj slučajeva koji je zaprimljen 2011. godine je 190: 91 građanskih parnica, 18 krivičnih predmeta i 81 upravni predmet. U slučajevima je zastupljeno 29 žena i 161 muškaraca: 136 Albanaca i 54 Goranaca. U prvom kvartalu 2012. godine je zaprimljeno 46 slučajeva: 20 građanskih parnica, 9 krivičnih predmeta i 17 upravnih predmeta, u kojima je zastupljeno 12 žena i 35 muškaraca, od kojih su 43 lica koja su zastupljena Albanci i 13 Goranci.

Međupštinska i prekogranična saradnja

Umesto obavljanja izolovanih aktivnosti, međupštinska saradnja se odnosi na dve ili više susedne opštine koje zajednički rade na obavljanju opštinskih administrativnih poslova, pružanju javnih usluga građanima i promovisanju lokalnog razvoja na učinkovitiji i delotvorniji način.⁸⁰

Opština Dragaš nije potpisala sporazume o međupštinskoj saradnji sa susednim opštinama. Međutim, postoji sporazum i projekat na nivou Regionalne agencija za razvoj za Jug Kosova koji obuhvata opštine Prizren, Dragaš, Suva Reka, Mamuša, Orahovac i Mališevo.

Lokalne i međunarodne nevladine organizacije

Opština Dragaš nije bila poligon mnogo aktivnog rada nevladinih organizacija. Postoji 30 registrovanih nevladinih organizacija, ali je samo 16 njih trenutno aktivno.

Tabela 7: Spisak nevladinih organizacija koje su registrovane na teritoriji opštine Dragaš

Ime	Lokacija	Predstavnik	Podaci za kontakte	Središte rada
Crveni krst Kosova	Dragaš	Muamer Rexhepi	044 310 993 (029) 281 425	Raspodela humanitarne pomoći i koordinacija humanitarnih aktivnosti
Handikos	Dragaš			Pružanje pomoći hendikepiranim osobama za integraciju u društvo
Flaka (Plamen)	Dragaš	Fitim Kurtishi	fitimkurtishi@yahoo.com	Ženske aktivnosti, obrazovanje

⁷⁹ Izveštaj Agima Kamberija, Pravnog službenika, Dragaš, maj 2012. godine,

⁸⁰ Definicija iz „Vodiča“, Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. Izvor: http://www.municipal-cooperation.org/index.php?title=Main_Page. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 14. juna 2012. godine,

			044 203 301	
Mështekna (Breza)	Dragaš i Brodosavce			Mikrokrediti, mala preduzeća i koordinacija između vlasnika poljoprivrednih imanja i ostalih proizvođača
Memlecet	Dragaš (Zli Potok)	Gazmend Tairovci	044 203 214	Razvoj culture i obrazovanja
Dora e Shpresës (Ruke nade)	Dragaš	Senavere Spahiu	029 81 876	Ženske aktivnosti
Forum mladih srednje škole "Ruzhdi Berisha"	Dragaš	School teacher Selim Kryeziu	selikryeziu@hotmail.com selikryeziu@yahoo.com 044 201 097	Kulturne i sportske aktivnosti
Ratni vojni invalidi OVK-a	Dragaš	Galip Skeraj	029 81 113	Pružanje pomoći ratnim vojnim invalidima
Sara	Dragaš (Brodosavce)	Dashurije Sahiti	ojq_sara@hotmail.com 044 244 967	Ženske aktivnosti
SHEA	Dragaš (Brodosavce)	Reshat Reshiti	Shea47@hotmail.com 044 323 533	Ekologija, obrazovanje
NVO Kruševo		Elvir Ilijazi	nvokrusevo@yahoo.com 044 203 296	Razvoj građanskog društva
Renesansa	Dragaš (Rapča)	Orhan Tosuni	Renesansa2004@yahoo.com 044 203 702	Kultura, okoliš, obrazovanje i aktivnosti mladih
Veće ženske inicijative	Dragaš	Gjejrane Lokaj	Xhejrane_55@hotmail.com 044 327 922	Ženske aktivnosti
Zvezde	Dragaš (Radeša)	Eldina Redzhepi	Stars_nvo@yahoo.com 049 199 653	
Sledeća alternativa	Dragaš	Albert Spahiu	Fitim.spahiu@hotmail.com	
Centar mladih Dragaš	Dragaš	Sead Nuhiu Jeton Qengaj	dragashyc2002@yahoo.com 045 645 077 044 244 948	Aktivnosti mladih

Sledeće nevladine organizacije su registrovane u Opštini Dragaš ali su aktuelno neaktivne.

Ime	Lokacija	Predstavnik	Podaci za kontakte	Središte rada
Majka Tereza	Dragaš	Fadil Reshiti	044 201 052	Raspodela humanitarne pomoći
Dora e ndihmës (Ruke pomoći)	Dragaš	Selami Beluli	044 200 919	Humanitarna pomoć, ekologija, mala poljoprivredna imanja
Vatan (Otadžbina)	Dragaš (Kruševo)	Arif Kuši	044 365 390	Humanitarna pomoć, obrazovanje, napredni demokratski obiçaji
Guri i Zi (Crni kamen)	Dragaš	Jeton Ramadani	044 200 920	Planinarenje, ekologija, špiljarenje
Ljudska ekologija Dragaša	Dragaš	Murselj Haljilji	044 435 679	Ekologija
Udruženje "Sorts"	Dragaš	Mitat Bojaxhiu	044 203 695	Sportske aktivnosti
Veće roditelja i nastavnika	Dragaš	Masar Shabani	masarkpa@hotmail.com	Obrazovanje
Orfej	Dragaš	Selim Kryeziu	selikryeziu@hotmail.com selikryeziu@yahoo.com 044 201 097	Kulturna i rodna pitanja
Qeni Ilir i Sharrit	Dragaš (Kukovce)	Serafedin Osmani	044 604 522	Uzgajanje šarplaninaca
Biser	Restelica	Murat Muska	Korap_1@hotmail.com 044 498 568	Kultura
Lepota Šarplanine	Dragaš (Restelica)	Nail Muska	044 845 986	Okoliš, poljoprivrede, stoka
Koritnik	Krstec	Rasmin Hamza	Nvo.koritnik@gmail.com 044 466 875	Ekologija, obrazovanje mladih, okoliš

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Flores	Dragaš	Arafat Bajrami	044 760 782	Okoliš
Krug mladih	Dragaš (Radeša)	Turkes Dalifi	044 573 954	
Natyra-Dragaš	Dragaš	Azi Rifaj	044 203 800	Zaštita biološke raznolikosti

3.1.6 Kulturno-istorijski podaci

Smatra se da naseljena mesta na području opštine Dragaš, kao i druga mesta u regionu Prizrena datiraju od davnina. Postoje dokazi o naseljavanju tog područja tokom neolitskog i gvozdenog doba, kao i značajni podaci iz Rimskog i perioda Otomanskog carstva. Kao visoko planinsko ruralno područje, topografski i klimatski uslovi su imali veliki uticaj na pristup području koji je igrao značajnu ulogu za društveno-kulturnu istoriju i razvoj čitavog područja.

Tokom vladavine Otomanskog carstva između 1445. i 1912. godine, opština Dragaš je činila deo Sandžaka, a kasnije Vilajeta Prizren (1871. god.), velikog administrativnog okruga koji je obuhvatao područja današnje teritorije BJR Makedonije, Crne Gore, Albanije i Srbije i pokrivaio veći deo onoga što se danas smatra za Kosovo. Uvođenjem Elbasana, Gusinja, Peći, Tetova, Debra, Gostivara i Niša, teritorija Vilajeta Prizren je 1877. godine postala delom Kosovskog vilajeta. Prizren je bio poznat po svojim moćnim trgovinskim vezama kao raskrsnica i za vojne i za komercijalne rute, pa je zbog toga bio i ostao veoma važno središte sa kojim zajednice koje žive na području opštine Dragaš imaju jake veze.

Reč „gora“ znači „planina“ na slovenskim jezicima, pa se tako Goranci smatraju stanovnicima planina. Jezik kojim Gorani govore („našinski“) je mešavina makedonskog, srpskog, bosanskog i turskog jezika. Sa jezičke tačke gledišta, slovenski jezici se govore u svim delovima Šar-planine, a putnici iz devetnaestog veka su izvestili i o postojanju makedonskog i bugarskog jezika na teritoriji. Pošto su zajednice koje žive na području opštine Dragaš dugo povezane sa onima u BJR Makedoniji preko planina, putem stočnih i poljoprivrednih puteva, opština Dragaš je formirala most između slovenskih i albanskih zajednica preko modernih nacionalnih granica. Širokorasprostranjeno mišljenje je da Goranci potiču od slovenskog naroda pravoslavne hrišćanske vere koji su došli iz Bugarske u 13. veku na putu ka današnjoj teritoriji Bosne i Hercegovine, što podržavaju i jezička zapažanja. Tokom Otomanskog perioda vlasti stanovništvo je prešlo na Islam, pa Goranci, Bošnjaci i Albanci sa područja opštine Dragaš dele istu veru, što je faktor koji je razlog za snažnu integraciju i toleranciju unutar zajednice.

Ključna prednost opštine Dragaš leži u činjenici da baština obe kulturne tradicije i prirodne karakteristike područja čine jednu neprekidnu pripovetku o narodu. U toj pripovetki je opisana ruralna planinska kultura i načini života koji vekovima odgovaraju i razvijaju se u ovom zabačenom planinskom području i stvaraju verodostojan smisao mesta kroz sve njegove staze, putiće, zgrade i poljoprivredne šablone, rituale, festivale i tradicije.

3.1.7 Bitni izazovi u postojećoj situaciji

Dragaš lociran sasvim na Jugu, na visokim planinama znači da se smatra kao “ćorsokak”

- Kako prevazilaziti ovu geografsku udaljenost?

- Koje se nove povezanosti mogu osnovati i koje postojeće povezanosti treba ojačati?

Topografija i klima u Dragašu izazivaju jake zime sa velikim snežnim padavinama

- Kako može opština obezbediti bezbedan pristup u sela?
- Koji uslovi mogu da se poboljšaju kako bi se obezbedio bolji život i u zimskom periodu?

Stanovništvo Dragaša je veoma mlado i radno sposobno; međutim stopa *nezaposlenosti* je visoka.

- Kako može Opština stvoriti dobre životne prilike za omladinu?
- Kako se mogu stvoriti posao i prihodi za omladinu kako bi se izbeglo rasipanje omladine emigracijom?

Emancipacija žena i učešće u ekonomiji i procesu odlučivanja nije ravnopravno u odnosu na muškarce?

- Kako može Opština podržati žene?

Opštinski administrator moraju da se suočavaju sa pojedinim pitanjima kako bi delovali kao veza između nacionalnog nivoa (Ministarstava) i opštinskog nivou (sela).

- Kako može ORP doprineti poboljšanju administrativnih procesa?

Dragaš je opština sastavljena od Slovenskih i Albanskih zajednica i kultura

- Kako mogu da se očuvaju posebne kulturne tradicije Dragaša?
- Kako Dragaš može dobiti od njegove kulturološke i istorijske pozadine?
- Kako se može obezbediti ravnopravni razvoj u celoj opštini i u svakoj oblasti?

3.2 Naseljena mesta

3.2.1 *Stambeni fond i životni uslovi*

Veoma nizak broj veštačkih površina⁸¹ (putevi, naseljena mesta, itd.) koji čini 1,21 % teritorije ovog područja pokazuje da je područje opštine Dragaš izuzetno ruralno područje koje ne doživljava značajan urbani razvoj. Ovo naročito važi za jug opštine, gde planinski reljef ograničava pristupačna i građevinska područja, što dovodi do velike načičkanosti kuća i putića u selima. Pristup osnovnoj infrastrukturi također ograničava i mogućnosti za izgradnju. Međutim, stanovništvo teži samoizgradnji ili samofinansiranju, pa se usluge u novim kućama šire na *ad hoc* osnovama. Više urbanizacije i rasta se zapaža u severnim delovima opštine, posebno oko grada Dragaša i duž auto-ceste prema Prizrenu, gde se primećuje bolja međusobna povezanost sela, razuđenost sela duž glavnih puteva i združavanje naseljenih mesta, što je u skladu sa urbanim trendovima u ostatku zemlje. Ovo područje, koje čini skoro 9 % teritorije, je takođe i znatno ravnije. Približno 36 % reljefa je blago i umereno nagnuto i povezano sa ovim ravnim područjima.

---

⁸¹ Termin "veštačka površina" se koristi u nomenklaturi CORINE o površini zemljišta i odnosi se na zonu kuća, industrijskoj, komercijalnoj zoni, jedinice transporta, puteva i železničke mreže, deponije i rudnika, ali takođe i zelenim urbanim zonama"- ovo uglavnom podrazumeva građevinsku površinu

Tradicionalne kuće u ruralnim područjima kao što je Dragaš su izgrađene od kamena u prizemlju ili podignutog postamenta, drveni okvir je ojačan nepečenom ciglom na gornjim spratovima, a kuće su visoke do dva sprata. Zbog poteškoća u održavanju struktura od nepečene cigle, mnogi od ovih objekata su u vrlo lošem stanju i uglavnom su napušteni, nenaseljeni ili su pretvoreni u skladišta. Upotreba kamena za potpunu izgradnju kuća između dva ili četiri sprata se nastavila i do kraja 20. veka. Veliki broj ovih objekata i dalje postoji, i dalje se naseljava nakon perioda renoviranja i modernizacije od strane ukućana. Trenutni građevinski trendovi koriste jeftinije, lako dostupne materijale i tehnike brze izgradnje betonskim okvirovima punjenim pjenušavim blokovima od betona i pečene zemlje. Ovo je takođe omogućilo i povećanje veličine i obima prebivališnih jedinica.

Kao i većina područja na Kosovu i Dragaš ima veliki procenat nedavno izgrađenih kuća, iako postoji i veliki broj starijih zgrada. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, oko 38 % prebivališta na teritoriji opštine Dragaš su nenaseljena. Međutim, vrlo je verovatno da će većina tih prebivališta biti naseljena tokom letnjih meseci, kada se dijaspora vrati kući. Ove kuće u kojima je moguće prebivanje, ali koje su nenaseljene predstavljaju važan pokazatelj uspavanog kapitala i rezerve potencijalnog turističkog smeštaja.⁸²

Upotreba energije u domaćinstvima⁸³

Kao sredstvo za prikupljanje podataka od stanovnika korišćen je upitnik koji je raspodeljen u 200 domaćinstava u sedam naseljenih mesta na području opštine Dragaš. Rezultati su sažeti u dokumentu pod nazivom „Energetska osnova opštine Dragaš“.

Ispitanici u procenili sopstvene životne uslove u poređenju sa drugim domaćinstvima, pri čemu je pokazano da 70 % smatra da su im uslovi života zadovoljavajući, 18,5 % ispitanika smatra da su dobri, a 3,5 % smatra da su im uslovi života veoma dobri. Ukupno 8 % ispitanika smatra da su im uslovi života loši ili veoma loši. Svrha ove ankete je bila da proceni da li mere energetske učinkovitosti mogu da budu integrisane u domaćinstvima i da li nedostatak finansijskih sredstava ili nedostatak informacija može da predstavlja problem u integrisanju mera energetske učinkovitosti.

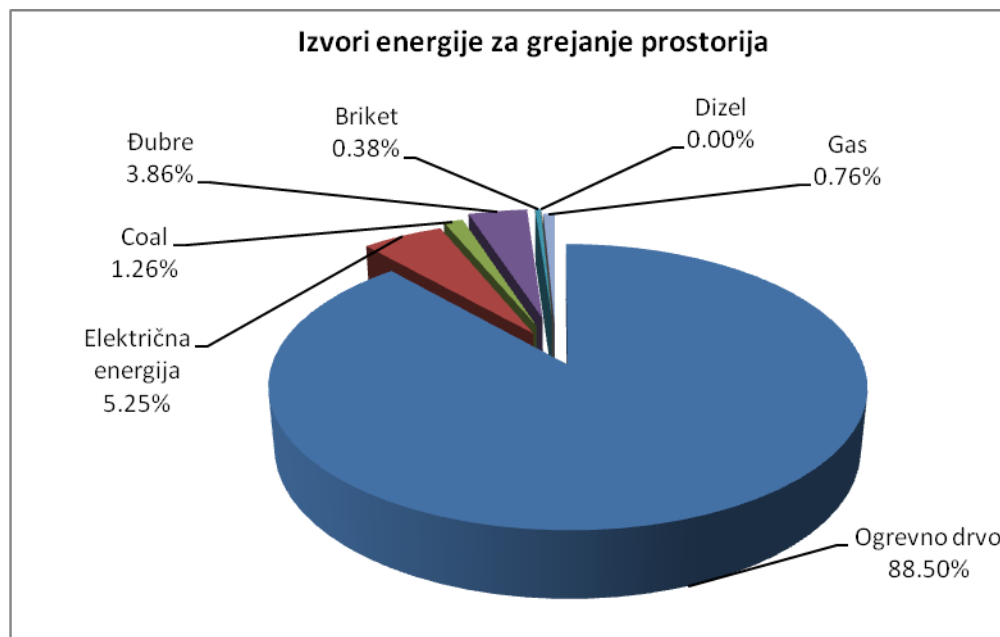
Podaci o domaćinstvima

- Prosečna površina kuća: $S = 136,5 \text{ m}^2$,
- Godišnji prosek potrošnje električne energije jednog domaćinstva: 330,44 evra,
- Samo 1 % kuća raspolaže sistemima za centralno grejanje,
- Prosečna grejna površina kuća: $35,4 \text{ m}^2$,
- Prosečan broj soba u kućama koje se greju: 2,
- Ogrevno drvo je najčešći izvor energije u domaćinstvima,

⁸² Iz nacrtu „Opštinskog plana razvoja“, HABITAT UN, septembar 2010. godine,

⁸³ „Energetska osnova opštine Dragaš“, Naumann, E.; Pireci, M, 2011. godine,

- U principu, na teritoriji opštine Dragaš postoje samo kratki strujni dalekovodi,
- Glavni problem leži u pogledu kvaliteta snabdevanja strujom, jer je struja niskog napona.

Slika14: Izvor energije za grejanje prostora na osnovu procenta korišćenja

Podaci o izvorima energije

- Godišnji prosek količine ogrevnog drveta po domaćinstvu: 8,89 m³,
- Godišnji prosek obima balege po domaćinstvu: 6,28 m³,
- Većina (64 %) ogrevnog drveta se kupuje na tržištu, 22 % ogrevnog drveta seče stanovništvo u javnim šumama, 14 % ogrevnog drveta se seče u privatnim šumama,
- Električna energija predstavlja glavni izvor energije za grejanje vode (77 %). Veliki broj porodica koristi električnu energiju u kombinaciji sa drugim izvorima energije kao što su gas i ogrevno drvo.

Prosečna krajnja cena ogrevnog drveta koje se kupuje na tržištu	40,39 evra po m ³
Prosečna cena ogrevnog drveta koje se seče u javnim šumama	19,16 evra po m ³

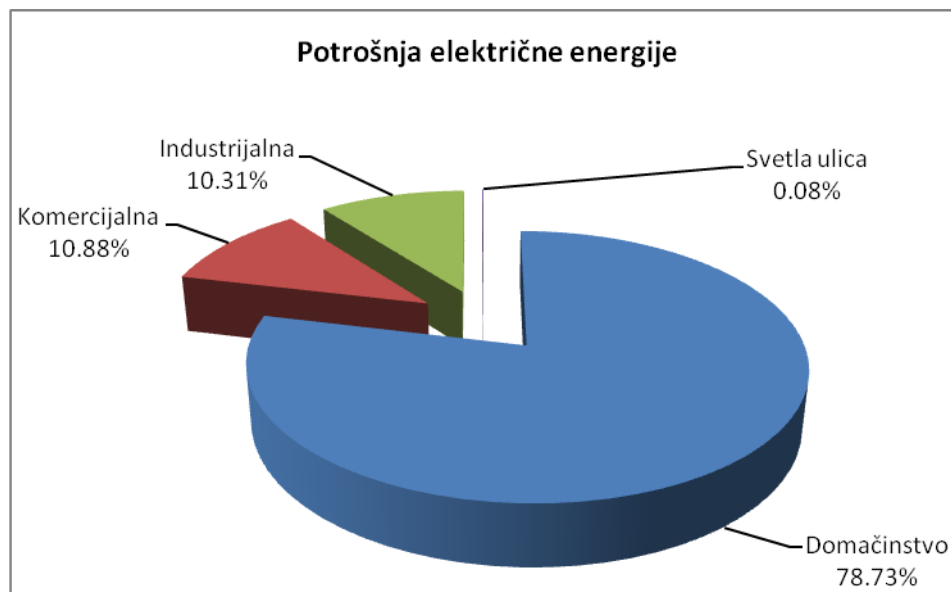
Tabela 8: Cena ogrevnog drveta prema izvoru

Mere energetske učinkovitosti u domaćinstvima

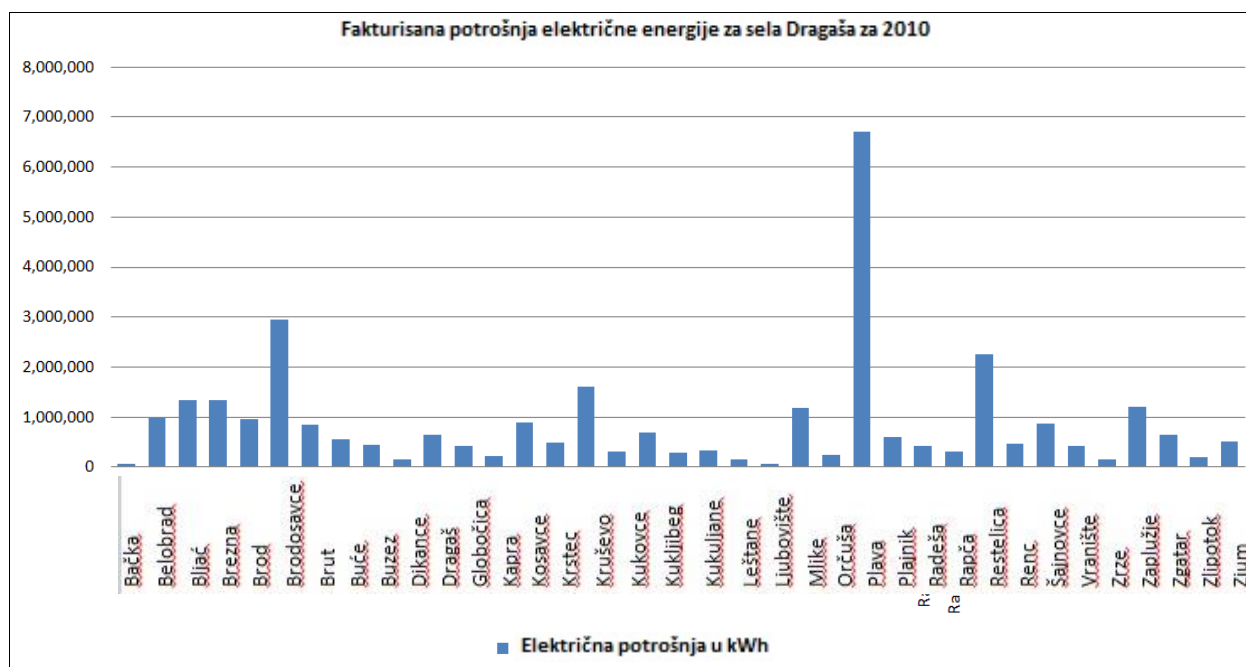
- Samo 12 % kuća poseduje izolaciju spoljnih zidova, 18 % ima malterisane vanjske zidove, 70 % kuća nema termalnu izolaciju,
- Ukupno 28 % kuća poseduje izolaciju krovova,
- Ukupno 80 % kuća poseduje dupla prozorska okna.

Ukupna potrošnja električne energije

Domaćinstva su najveći potrošači električne energije na području opštine Dragaš, uglavnom zbog činjenice da na mnogim lokacijama postoji relativno mali broj komercijalnih ili industrijskih preduzeća.

Slika15: Naplaćena potrošnja energije u različitim sektorima tokom 2010. godine (podaci u procentima)

Slika16: Naplaćena potrošnja električne energije po selima sa teritorije opštine Dragaš (2010. godine)

3.2.2 Poređenje sela⁸⁴

Stanovništvo

Prema popisu na Kosovu iz 2011.godine, od ukupno 36 naselja Dragaša, 12 naselja imaju preko 1000 stanovnika . Najnaseljenija su sela Restelica, Brodosavce i Brezna sa preko 1900 stanovnika. Restelica je daleko veća sa preko 1,5 puta stanovnika od sledećeg najvećeg naselja Brodosavce i 4 puta veća od Dragaša. U proseku, 40% od ukupnog stanovništva opštine živi u naseljima u Gori i skoro 60% u Opolju, koje izgleda da je prilagođeno demografiji po etničkoj pripadnosti.

Gustina naseljenosti na teritoriji opštine Dragaš iznosi oko 78 stanovnika na km².⁸⁵ U principu, naseljena mesta se nalaze na preko 1,000 m iznad nivoa mora i imaju gustinu naseljenosti od oko devet naseljenih mesta na 100 km². Međutim, značajne razlike u gustini naseljenosti postoje širom opštine.

ID Sela	Naselje	Br.stanov 2011	Površina km ²	Gustina
22	Mlike	92	9.44	9.7
23	Orčuša	60	4.41	13.6
1	Bačka	52	3.74	13.9
10	Dikance	124	6.04	20.5
35	Zlipotok	610	27.07	22.5
19	Kukuljane	235	9.65	24.4
6	Brod	1544	48.14	32.1
15	Krstec	420	13.03	32.2
12	Globočica	960	23.37	41.1
27	Rapča	853	20.56	41.5
31	Vranište	352	7.77	45.3
16	Kruševo	857	18.91	45.3
28	Restelica	4698	84.7	55.5
32	Zrze	236	3.54	66.7
24	Plajnik	405	5.96	68.0
26	Radeša	1224	15.3	80.0
21	Ljubovište	773	8.35	92.6
33	Zaplužje	1273	13.14	96.9

ID Sela	Naselje	Br.stanov 2011	Površina km ²	Gustina
18	Kukljibeg	852	8.27	103.0
30	Šajnovce	1069	9.57	111.7
7	Brut	1164	8.42	138.2
14	Kosavce	905	6.54	138.4
8	Buće	645	4.58	140.8
13	Kapre	452	3.19	141.7
25	Plava	1000	6.78	147.5
3	Bljač	1455	9.68	150.3
20	Leštane	783	5.03	155.7
29	Renc	581	3.5	166.0
4	Brodosavce	2839	14.34	198.0
34	Zgatar	885	4.26	207.7
36	Zjum	585	2.73	214.3
2	Belobrad	948	4.36	217.4
5	Brezna	1990	9.12	218.2
17	Kukovce	1658	6.62	250.5
9	Buzez	320	1.27	252.0
11	Dragaš	1098	3.6	305.0
	Opština Dragaš	33997	434.98	78.2

Tabela 10: Broj i gustina naseljenosti po naseljenom mestu, podaci iz 2011. godine (podaci po povećanju gustine naseljenosti)⁸⁶

⁸⁴ Podaci iz „Radionice o viziji“, postera o osobinama sela, DB sela Dragaš, rezultati seoske ankete,

⁸⁵ Prema podacima o stanovništvu iz 2008. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Najveća gustina naseljenosti je u gradu Dragaš gde prosečno 305 stanovnika živi po km² iako je njegova katastarska zona šesta najmanja. Prosečna gustina i udaljenost između naseljenih mesta širom opštine pokazuju da je region Opolja oko tri puta gušće naseljen nego region Gore, sa oko 1,6 puta kraćom udaljenošću između naseljenih mesta.⁸⁷

Region	Prosečna gustina naseljenosti	Prosečna udaljenost
Opolje	167	2,57
Gora	61	4,32

Trinaest naselja sa najmanjom gustinom naseljenosti nalaze se u Gori, od ukupno 16 naselja tog centralnog i južnog regiona u celini. Velika površina odgovarajućih teritorija naselja može objasniti ovo, posebno u planinskim oblastima, i nosi mali odnos prema stanovništvu. Restelica, na primer, ima najveće stanovništvo u opštini ali i najveći teritorijalni prostor; glavno urbano područje gde se pojavljuje ljudsko naselje međutim je prilično gusto dok je ostatak teritorije nenaseljeno.

Postoje velike razlike u veličini broja stanovništva u raznim naseljima tokom čitave godine; kao što je navedeno ranije, verovatno je da je stanovništvo za oko trećinu veće nego tokom zime.⁸⁸ Stoga, čak i sela koja izgledaju uglavnom napuštena tokom cele godine postaju vrlo aktivne lokacije u leto. Popis stanovništva na Kosovu iz 2011. godine otkriva da je 37,5 % prebivališta u opštini Dragaš prazno, od kojih 12% je izjavljeno za upotrebu kao privremeni boravak u toku odmora i sezonskog rada.⁸⁹

Klasifikacija naseljenih mesta

Podaci o stanovništvu iz popisa na Kosovu 2011.godine su upotrebljeni za sledeće klasifikaciji naseljenih mesta. Sve trenutne brojke o stanovništvu u opisu naselja u nastavku, uključujući raspodelu za svako pojedinačno selo za obrazovanje i konvencionalne stanove oduzete su iz zvaničnog popisa na Kosovu iz 2011.godine.

Primarna naseljena mesta: sa populacijom preko 1700 stanovnika,

Sekundarna naseljena mesta: sa populacijom između 800 i 1700 stanovnika,

Tercijarna naseljena mesta: sa populacijom ispod 800 stanovnika.

⁸⁶ Analiza gustine naseljenosti je zasnovana na procenama stanovništva za 2008. godinu. Od juna 2012. godine, popis stanovništva za 2011. godinu nema informacija o stanovništvu iz pojedinih naseljenih mesta. Vrlo je verovatno da je stvarna gustina naseljenosti manja od one koja je predstavljena ovde. Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Projekcije stanovništva za područje opštine Dragaš“, Gollopeni, B., juni 2012. godine,

⁸⁷ Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Projekcije stanovništva za područje opštine Dragaš“, Gollopeni, B., juni 2012. godine,

⁸⁸ Izveštaj UNDP o projekciji stanovništva za Dragaš, Gollopeni, B., Juni 2012.

⁸⁹ Agencija za statistiku Kosova, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*; raspodela po selima obezbeđena..

Osim toga, neka tercijarna naseljena mesta su takođe klasifikovana kao **zabačena sela**, njihov broj stanovnika je u opadanju i nalaze se u posebna udaljena područja.

Primarna naseljena mesta

Tri naseljena mesta na području opštine Dragaš se smatraju primarnim centrima: Brezne, Restelica i Brodosavce. Osim Brezne oni sadrže veliki broj pogodnosti - između 53 i 71 prodavnica - u odnosu na sekundarna naseljena mesta koja poseduju daleko manje pogodnosti (imaju između jedne i 14 prodavnica).⁹⁰

Niži od proseka za drugim naseljima u opštini (39%), oko 30% konvencionalnih stanova u primarnim naseljima u Dragašu su nenaseljeni ili prazni. Ovo ukazuje na to da je emigracija iz ovih naselja verovatno niža i da razlika stanovništva između leta i zime relativno stabilnija (iako i dalje značajna)

Selo Brodosavce je podcentar koji ima ukupno 89 preduzeća koja zapošljavaju 33 ljudi, pored vlasnika preduzeća. To je i poljoprivredni tržišni centar prelepog pejzaža koje se nalazi u slikovitom okruženju. Naselje je vrlo dobro povezano sa susednim selima i zbog toga igra ulogu čvorišta (što se tiče objekata i usluga kao što su prodavnice, škole, medicinske ustanove i džamija) i sa auto-cestom koja vodi za Prizren (preko Zaplužja, ili preko Buzeza i Plava). Brodosavce takođe ima jak karakter baštine i služi kao lokacija za održavanje brojnih festivala, pa bi moglo da posluži kao baza za budući turizam. Stanovništvo sela Brodosavce je pokazalo

stabilan trend rasta od 1921.godine, iako je njeno trenutno stalno stanovništvo (2839) neznatno veće nego što je bilo 1981.godine. Trenutno ima jednu od najvećih stanovništva u opštinu. Za razliku od ostatka opštine, manje od 50 % stanovništva radi van granica opštine, a relativno visok postotak stanovništva živi isključivo od usluga koje se pružaju na lokalnom nivou. Infrastruktura (vodovod, kanalizacija, saobraćajnice) se smatra dobrom i postoje jake komunikacione mreže (mobilni telefoni, internet, fiksne telefonske linije). Većina teritorije (61 %) je pokrivena šumama i poluprirodnim površinama koje su pogodne za ispašu velikog broja krava, ovaca i živine koja se gaji na teritoriji, a 33 % teritorije je poljoprivredno.

---

⁹⁰ Baza podataka o preduzećima Programa Ujedinjenih nacija za razvoj,
Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Slika 13: Fotografija sela Brodosavce iz vazduha

Brodosavce je značajno naseljeno mesto koje se prostire duž glavnih puteva i međuprostora i stvara prilično gusto naseljeno mesto. Razvoj sela je ograničen na severu i severoistoku ivice sela šumom i topografijom. Čini se da izgradnja cesta prati poljoprivredne puteve (posebno prema istoku) i širi se sa širenjem stambenih područja. Tradicionalne zgrade koje predstavljaju kulturnu baštinu su smeštene u istočnom delu naseljenog mesta. 36% svih konvencionalnih stanova u Brodosavcu su prazni, 7% se povremeno koristi tokom odmora i sezonskog rada. Preostalih 29% su kvalifikovani kao „prazni“. Prilično uobičajen obrazac urbanog širenja se zapaža duž glavnog puta koji vodi iz sela prema selima Zgatar, Kukovce, Buzec i Bljač. Takođe ima blizinu i rast prema Kukljibegu i potencijalnost buduće inkorporacije, povezivanja ili formiranja „predgrađa“ sa potencijalnim širenjem sela i u pravcu sela Kukovce, se puža prema selu Kuklibeg koje se nalazi u blizini sela Brodosavce. Obrazac njiva koje se uzgajaju je odlika prirodnog terena.

Restelica je najjužnije naselje u opštini Dragaš i drugo po veličini katastarske zone na teritoriji opštine. Udaljenost sela od Dragaša i drugih centara na Kosovu nije ga, međutim, sprečila da se razvije u primarni podcentar, u kojem je pažnja posvećena na prirodne proizvode i uzgoj (mlečni proizvodi i sir, divlje voće, pčelarstvo, med i lekovito bilje). Centar kulture Goranaca, selo Restelica ima veliki turistički potencijal, koji je posebno vezan za prirodni turizam u planinama i rečnim dolinama. Druge odlike sela koja su od potencijalnog interesa je uzgajanja pasa šarplaninaca, zanatstvo, festivali i svadbeni rituali koji asociiraju na ovaj region.

Restelica ima najveće stalno stanovništvo u opštini, koje je stalno povećano od 1921.godine. Takođe je zabeleženo da ima stabilniji broj stanovnika između leta i zime. Postoji niska zavisnost od lokalnih

prirodnih bogatstava (10 %) i lokalnih usluga (15 %) iako su te cifre umerene u odnosu na ostatak sela na području opštine Dragaš. Žene takođe doprinose relativno većem procentu prihoda u domaćinstvima. Međutim, u odnosu na svoju veličinu i lokaciju, selo ima ograničene usluge: nema zdravstvenog centra, pošte, banke (ili mobilni bankovni servis), policijske stanice, srednje škole, apoteke, hotela, fiksnih telefonskih linija ili benzinsku pumpu. Osnovna infrastruktura je takođe problematična. Ukupno 25 % infrastrukture čine prodavnice, barovi i restorani, a ne proizvodna preduzeća. Postoji međutim vrlo visoka proizvodnja ovčijeg i kravljeg mleka i jaja i manje prikupljanja bilja i poljoprivrede verovatno zbog strmog terena i veće nadmorske visine.

Rastelica je prilično veliko naseljeno mesto koje se brzo razvilo. U odnosu na broj stanovnika, ima najveći broj konvencionalnih stanova u opštini; Međutim, oko 36% od toga su nenaseljena (9% izjavljeno je za upotrebu za vreme odmora i sezonski). Naselje je veoma je izolovano, ali je takođe i kapija preko planinskih masiva koji vode u BJR Makedoniju i Nacionalni park Mavrovo na jugu. Postoje dva jasna dela naseljenog mesta: severno i južno od linije doline. Severni deo poseduje mrežu krivudavih puteva i gusti urbani obrazac naseljenja koji je vremenom formiran. U protekloj deceniji, Restelica se proširila do približno dva puta svoje nekadašnje veličine. Širenje naselja se primećuje severno i istočno, a novi putevi se grade preko produženja stambenih područja. Nova gradnja se takođe primećuje južno od linije doline duž auto-cesta koja vodi prema jugu. Za razliku od drugih područja, ne primećuje se nijedna linija stambenih zgrada duž glavnog puta. Uski reljef je ograničio razvoj, tako da se čini da se skupine gušće zbijenih polu-naseljenih mesta formiraju duž doline. Nažalost, brz i neusklađen razvoj naselja je izazvao ozbiljne probleme. Nije izgrađena prateća adekvatna mreža puteva ili javne infrastrukture. Kuće su izgrađene u velikoj blizini jedne drugih, po jednoj traci puta, što čini saobraćaj u dve trake ceste nemogućim. Promet saobraćaja potpuno zastane kada se na putevima pojavi veći broj automobila. Spasilačka ili vatrogasna vozila nisu u stanju da pristupe području u hitnim slučajevima. Na ovako strmom terenu takođe postoji i visok rizik od lavine i odronjavanja stena. Širenje naseljenog mesta u ugrožena područja izaziva rizike koji neće biti eliminisani.

Sli

ka 14: Fotografija sela Restelica iz vazduha

Brezna

Ovo naselje se nalazi u podnožju planine Koritnik, gde se široka ravnica otvara prema severu. Ovo je prilično gusto naseljeno mesto na padinama planine, ali se širi i u ravnicu. Ovo naseljeno mesto se zapravo sastoji od par manjih naseljenih mesta sa gornje, srednje i donje strane. Na istoku, u smeru saobraćajnice Prizren-Dragaš, veće parcele stoje uporedo sa širokom i otvorenom cestom. Ova cesta takođe prolazi kroz stariji deo sela. Pored puta su smeštene neke prodavnice i kafići. Mreža vrlo strmih staza i poljoprivrednih puteva leži tik van granica auto-ceste u naselju.

Stanovništvo se vremenom polako povećalo (i pored anomalija, visoki zapisi za 2008 i 2010.godinu) mada trenutni broj stanovnika (1.990) je veoma blizu nivou stanovništva u 2008. Godini. Za razliku od većine drugih naselja u Dragašu, Brezna beleži visoki nivo stalnog nastanjivanja svojih konvencionalnih stanova. Samo 18% zgrada su prazne (u poređenju sa opštinskim prosekom od 39%), od kojih 54% su izjavljene za upotrebu tokom odmora ili sezonskog rada.

Brezna se identifikuje zbog ključnog turističkog potencijala zbog blizine jezera Brezna koje je jedino značajno jezero u opštini i koje je dostupno sa glavnog regionalnog puta Prizren-Dragaš koji prolazi poljoprivrednim stazama lošeg kvaliteta. Na jezeru su izgrađeni neki mali objekti za turizam, kao što su stepenice i kaldrma, međutim oni se ne održavaju i postoji problem sa smećem. U blizini skretanja prema jezeru sa regionalnog puta se odvijaju kamenolomske aktivnosti i čini se da je na ovoj lokaciji u izgradnji i dodatna cesta prema jezeru. U odnosu na veći deo opštine, ovo naseljeno mesto se nalazi na nižoj nadmorskoj visini (između 900 m i 1,570 m), mada je opseg nadmorske visine na teritoriji samog naseljenog mesta značajan.

Za primarno naseljeno mesto, ovde postoji mali broj prodavnica, pogodnosti i registrovanih preduzeća nego što bi se očekivalo, (njih ukupno ima oko 22), što čini Brezne srednjim poslovnim centrom. Od ovih preduzeća, sedam su neto poslodavci koji zapošljavaju između jednog i pet radnika. U selu postoji srednji uzgoj životinja (ovce i krave), sa prilično visokom proizvodnjom mleka na nivou opštine, iako nema lokacije za prikupljanje. Prekomerna ispaša stoke, međutim, predstavlja poseban problem. Kao i kod većine drugih naseljenih mesta, individualni i privatni uzgoj bilja, voća i povrća predstavlja značajnu karakteristiku sela. Najveći postotak zemljišta zauzimaju šume i poluprirodna područja (484 hektara) i gotovo jednak broj poljoprivrednih područja (382 hektara). Seoske ankete su procenile dobru količinu ogrevnog drveta u selu i, iako na teritoriji naseljenog mesta nema registrovanog preduzeća za obavljanje drvnog poslovanja, jasno je da šumarstvo igra značajnu ulogu u aktivnostima naseljenog mesta.

Zdravstvena nega je ograničena, jer postoji samo jedna ambulanta. Međutim, u odnosu na mnoga druga naseljena mesta u opštini, postoje jednostavne putne veze prema Prizrenu i gradu Dragašu, što omogućava širok niz uslužnih mogućnosti. U selu postoji loša infrastruktura, sa problemima sa vodosnabdevanjem i kanalizacijom, velikim brojem požara i opasnostima od poplava.

Slika 15: Fotografija Brezne iz vazduha

Sekundarna naseljena mesta

16 od ukupno 36 naselja Dragaša su klasifikovana kao sekundarna naseljena mesta čiji se ukupni broj stanovnika kreće između 800 i 1700 stanovnika. Pored grada Dragaša, to su: Belograd, Bljač, Brod, Brut, Buče, Kosavce, Kukovce, Kuklibeg, Plajnik, Šajnovce, Zaplužje i Zgatar u Opolju i Brod, Globočica, Kruševo, Radeša i Rapča u Gori.

Mnoga od ovih sela se takođe sastoje od velikog broja manjih, razuđenijih naselja ili susedne skupine naselja koja su međusobno spojena stambenim naseljima niske gustine koji se prostoru duž puteva. Odlikuje ih umeren pristup infrastrukture i komunikacije, naročito u njihovim vezama sa glavnim putevima u gradu Dragašu i Prizrenu. U proseku, oko jedna trećina konvencionalnih stanova ovog sekundarnog naselja su nenaseljeni ili prazni; uopšte ovo je nešto niže od opštinskog proseka (mada viša od stope nenaseljenih u primarnim naseljima) ali još uvek znači da će verovatno biti značajne razlike između zimskog i letnjeg stanovništva u ovim naseljima.

Neka sela su značajna zbog svog ruralnog karaktera i dobrih mogućnosti za planinarenje, živopisnih pejzaža i prirodnih karakteristika i stoga imaju dobar turistički potencijal. Neka od ovih sela su zanimljiva u smislu kulturne baštine i održavanja festivala, običaja i drugih tradicija, kao i zbog tradicionalnih domaćih zgrada i spomenika. Karakteristike kulturne baštine su detaljnije opisane u Poglavlju 8 Profila.

Grad Dragaš je glavni administrativni i trgovački centar opštine Dragaš, kao i glavni pazarni grad, sa 229 preduzeća u kojima je, pored vlasnika, zaposleno 553 ljudi (isključujući vlasnike). Grad Dragaš igra

---

najznačajniju uloga u zapošljavanju u opštini, kroz lokalnu upravu, obezbeđivanje usluga (škole, zdravstvena nega, bankarstvo, poštanske usluge) i kroz

veliki broj kafana, kafića i restorana, iako nema turističkih objekata. Nema manjih naselja u okviru svoje katastarske zone. Šesta je najmanja katastarska zona u pogledu površine.

Kod većine naselja u opštini rezidentno stanovništvo za 2011. godinu je veoma blizu stanovništvu od 1981. godine. U Dragašu gradu je neobično visok broj nekonvencionalnih stanova koji su nastanjeni ili prazni: 52% u odnosu na opštinski prosek od 39%. Samo šest drugih sela u celoj opštini imaju veći broj slobodnih zgrada, od kojih većina su klasifikovana kao udaljena sela i doživela veoma visoku depopulaciju. Od ukupnog broja od 1098 stalnih stanovnika grada Dragaša, oko četvrtina su uzrasta 6-19 godina, od kojih 84% su u nekom obliku obrazovanja. Sva deca starosti od 6-15 godina pohađaju obavezno obrazovanje sa jednim od najviših stopa pohađanja (82%) visoke srednje škole u opštini, verovatno zbog lakšeg pristupa jer se glavna srednja škola nalazi u gradu. Za razliku od drugih naselja u opštini (koja se sastoji uglavnom od jedne velike etničke grupe: kosovskih Albanaca u region Opolja i Goranaca/Bošnjaka u regionu Gore, grad Dragaš je veoma pomešan u smislu etničke pripadnosti njegovih stanovnika sa 52% Goranaca, 45% Kosovskih Albanaca i 1,6% Bošnjaka manjeg broja drugih zajednica.

Grad Dragaš sadrži sve neophodne javne usluge za jednu opštinu (kao što je bolnica), uključujući postojeću glavnu srednju školu i novu srednješkolsku zgradu koja je u izgradnji. Verovatno zbog bolje povezanosti sa drugim velikim centrima na Kosovu (posebno Prizrenom), njegove lokacija na sastavljanju puteva prema većini glavnih naselja u opštini (potstičajući mobilnost u gradu, na primer, na pijačni dan) i njegovog teritorijalnog relativno malog prostora veoma mali broj domaćinstava u gradu Dragašu ne živi od lokalnog prirodnog bogatstva. U gradu se primećuje malo poljoprivrednog i životinjskog uzgoja, osim dvorišnog uzgoja voća i povrća manjih razmera, pčelarstva, proizvodnje meda i živine odn. uzgoja jaja. To je verovatno i zbog relativno visokog nivoa urbanizacije teritorije (9,4 % upotrebe zemljišta), i komparativnog nedostatka poljoprivrednih zemljišta i pastoralnih pejzaža. Međutim, grad Dragaš ima najveći procenat domaćinstava koja opstaju isključivo od lokalnih preduzeća i usluga (50 %), gde se relativno nizak postotak zarade prihoda delimično ili u potpunosti zarađuje van teritorije opštine (10 % i 20 % za svaku od kategorija zarađivanja). Među stanovnicima Dragaša vladaju pozitivniji izgledi u pogledu budućih prilika.

Lokacija Dragaša je ključna za pitanje njenog razvoja. Dragaš se nalazi na raskrsnici auto-ceste koja vodi prema selima Restelica i Brod. Dragaš je čvorište za puteve koji vode do sela Radeša i Rapča i nalazi se u velikoj blizini naseljenog mesta Ljubovište na jugoistoku i vrlo je verovatno da će urbano popunjavanja i širenje od ova dva naseljena mesta da stvori predgrađe. Sličan obrazac širenja (sa samo jednim redom kuća sa obe strane auto-ceste) se primećuje duž auto-ceste prema selu Šajnovce, iako šume i topografija ograničavaju razvoj stambenog naselja. Nova cesta je postavljena između severnog dela grada Dragaša i sela Šajnovce, duž koje se gradi nova srednješkolska zgrada, očišćeno je veliko parče zemlje na kojem opština namerava da stvori novi trgovački centar. „Laka industrija“ se razvija na jugozapadnoj cesti koja vodi u selo Restelica. Ovde se nalazi najveće trgovačko preduzetništvo u opštini, fabrika vune

„Remateks“. U samom gradu, prilično gusta mreža puteva i staza vodi pravim uglom od glavnog puta i povezuje se sa poljoprivrednim stazama koje vode u prirodna područja. Ovime se formira veliki broj grupisanih stambenih naselja koja će verovatno biti „popunjena“ dodatnom izgradnjom zgrada. Centar grada sadrži veliki broj masivnih zgrada institucija i uslužnih delatnosti i na njemu se spajaju žarišta svih puteva koji vode kroz opštinu. Međuopštinska autobuska stanica se nalazi u blizini centra grada.

Belobrod

Ima relativno ranab teren zbog svog položaja u rečnoj ravnici. Regionalni put, duž kojeg su se razvila neka preduzeća, prolazi direktno kroz selo. Prema jugu se pruža uglavnom dobra mreža puteva. Gusti obrasci izgradnje su počeli da se šire prema severnim delovima naselja. U njemu ostaje veoma mali broj tradicionalnih objekata, iako značajnu karakteristiku sela čini vodenica koja je još uvek u pogonu. Selo je imalo stalno rastuće stanovništvo od 1921.godine. Belobrad takođe ima petu najveću gustinu naseljenosti u njegovoj teritoriji. Manji broj od prosečnog broja konvencionalnih stanova su prazni (26%, u odnosu na opštinski prosek od 39%) od kojih je samo manje od polovine prijavljene za odmor/sezonsku upotrebu.

Bljač

Je podeljen u tri dela, povezano regionalnim putem sa selima Brodosavce na zapadu i Zaplužje na istoku. Neasfaltirani putevi vode kroz razučena ruralna naselja, koja se nalaze duž potoka. Između ovih područja su se razvile veće parcele sa po jednom kućom. Strma područja koja se nalaze na severu sela Bljač mu ograničavaju širenje. Od kulturnog interesa su isklesana kamena ploča (česma) i groblja. Naselje je imalo stabilan rast stanovništva (trenutno 1455 stalnih stanovnika) a teritorija je prilično velike gustine. Skoro četvrtina od konvencionalnih stanova u Bljaću su prazna, iako je ova brojka manja od opštinskog proseka. Većina su upražnjena osim za vreme odmora/sezonske upotrebe.

Brod

Samo jedan put vodi u ovo naselje koje se nalazi u maloj dolini duboko među planinama. Put se nastavlja uskim ulicama koje vode između starih i novih kuća u selu. Širenje sela nije prisutno zbog nedostatka prostora. Kroz ovo gusto naseljeno mesto protiču tri potoka, a glavna dolina reke Brod se širi prema severu i jugu. Po poplavljenim područjima uz reku je bilo malo gradnje, tako da još uvek preostaje javnog prostora. Putu k jugu vodi u hotel Arxhana. Postoji veliki broj održavanih tradicionalnih stambenih objekata.

Za razliku od većine naselja u opštini Dragaš, Brod je oscilirao u stanovništvu od 1921.godine u trendu ukupnog smanjenja. Takođe, u kontrastu sa ostatkom opštine, najveća demografija je između 34 i 59 (a ne 10 i 29) što ukazuje na starenje stanovništva i eventualni budući pad nataliteta. Dok oko četvrtine ukupnog stanovništva većine drugih naselja su mladi ljudi uzrasta od 6-19, u Brodu je ova stopa samo 19% od ukupnog stanovništva. 86% stanovnika uzrasta 6-15 pohađa obavezno školovanje (u skladu sa proporcijama u drugim naseljima), ali samo 35% osoba starosti od 15 do 19 su stalni stanovnici i u obrazovanju. Migracija iz naselja, čak iz opštine, zbog obrazovanja ili zaposlenja može da bude glavni faktor u tome. 36% svih konvencionalnih stanova su prazni, nešto niže od opštinskog proseka (39%). Sve u svemu, samo 6% od njih je izjavljeno za odmor i sezonsku upotrebu.

Slika 16: Fotografija sela Brod iz vazduha

Brut

Nalazi se na severnom rubu doline Opolja, pejzaž koji okružuje naselje je brdovit, a većina izgrađenih površina se nalazi na vrlo strmoj lokaciji. Ovo prilično gusto naseljeno mesto se širi na obe strane regionalnog puta do sela Belobrad na zapadu i Zgatar na istoku. Proširenje urbanog područja počinje da se odvija duž manjih puteva koji vode prema severu i puteva koji vode prema selu Zgatar. Usred naselja postoji otvoreni prostor na kojem je jedno brdašće pokriveno drvećem koje deli građevinsko područje u dva dela. Brut je doživeo stabilan rast stanovništva od 1921.godine. Postoji manji nego prosečan broj slobodnih stanova (22%) od kojih su većina za odmor i sezonsku upotrebu (76%) što ukazuje da je mnogo veći broj stanovništva preko leta nego preko zime.

Globočica

Leži uz put koji vodi ka selu Restelica. Strmi put se račva od regionalnog puta do prilično zbijenog naseljenog mesta. Ova seoska cesta je u lošem stanju, iako je centar sela popločan. Selo karakteriše strmo nagnut teren, sa malo prostora za budući rast, iako na postojećim parcelama dolazi do popunjavanja prostora, a stare zgrade zamenjuje novija gradnja. Samo jedan red kuća koje gledaju prema dolini uokviruje auto-cestu, ali je teren suviše strm da bi omogućio dalju gradnju u pravcu sever-jug ili prema dolini na zapadu. Putevi kroz sela su veoma uski, ali izgleda da njima prolazi visok obim saobraćaja. Iako je značajno smanjenje stanovništva zabeleženo posle 1981.godine, prema popisu 2011.godine stanovništvo se zatim povećalo. Ima manji broj mladog uzrasta u odnosu na druga naselja, sa samo 19% stanovnika uzrasta 6-19 godina. Oko 30% stanova su prazni u naselju.

Kosavce

Nalazi se na južnom obodu doline Opolja i ima veliku strmu padinu na zapadu. Širenje sela je usmereno prema reci Plajnik i auto-cesti. Manji put vodi u drugi deo sela koji je smešten dalje uz brdo na istoku. Preostalo je vrlo malo starih zgrada, a u većini sela je prisutna gusta novogradnja. Veliki prostor gornjeg dela padine iznad sela prolazi kroz ozbiljan proces erozije, pa je moguće odronjavanje stena. Uz poljoprivredni put, ovo područje takođe služi za odlagalište stajskog đubriva. Na početku puta između sela Zrze i Kosavce se odvijaju kamenolomske aktivnosti. Stanovništvo sela je doživelo stabilan rast tokom vremena sa nešto nižim sadašnjim brojem stanovnika slično nivou od 1981.godine. Skoro 38% od konvencionalnih stanova u Kosavcu su prazni, sa niskom stopom korišćenja za odmor i sezonski rad.

Kruševo

Nalazi se blizu Restelice i skretanju za Zlipotok, Kruševo je selo značajno prošireno duž glavnog puta zbog strmih strana doline u kojoj se nalazi. Reka teče direktno kroz naselje, tesno paralelno sa glavnim putem uz koji se razvijala uska dubina kuća. Postoje stare kuće i poljoprivredni objekti koji selu daju istorijski karakter i mreža istorijskih trgovinskih i poljoprivrednih staza koje vode iz naselja u susedni Zlipotok i Restelicu, i u Bačku i Brod, i preko granice u Albaniju. Za razliku od mnogih drugih naselja Kruševo izgleda da je doživelo stalno povećanje stanovništva bez uočenih promena procena za 2008 godinu ili opadajući trend u 2011 godini. Njena blizina sa najvećim naseljem Restelica može objasniti ovu stabilnost, jer blizu ima lak pristup na usluge i objekte. Osim toga, samo 15% stanova su prazni u naselju (treća najniža stopa u opštini), što ukazuje da migracija ne može biti tako česta kao i u većini drugih naselja. Od toga, nema izjavljenih kuća za korišćenje za odmor ili sezonski rad.

Kukovce

Zbog svog položaja u dolini Opolja je prilično ravno i pruža se prema ravninama na severu. Između kuća su smešteni zeleni prostori i polja. Jug ovog područja je neznatno brdovitiji, a pored reke ima i nešto šume. Reka teče prema rubu sela Kukovce na istoku.

Čini se da je doživelo blagi porast od 1981.godine, izlažeći sličnu strukturu stanovništva sa ostatkom opštine, sa velikom grupom mlađih generacija posebno u starosnim grupama od 10-19 godina. Kukovce ima niži od proseka broj praznih stanova (33%) od čega manji procenat se koristi za odmor i sezonski rad.

Kukljibeg

Je malo selo na jugu sela Brodosavce sa blizinom i pružanjem prema velikim naseljima. Selo deli i staru i novu džamiju sa selom Brodosavce, a u selu postoji i česma-spomenik. Širenje se već odvija prema izolovanim naseljima prema selu Kukovce, pa će verovatno doći do ujedinjavanja stambenih jedinica koje su izgrađene duž ovog puta po starom poljoprivrednom putu. Na teritoriji postoje mala susedna naseljena mesta u okviru katastarske zone (Hasanaj, Islamaj, Sherifajt, Hamitaj). Kukljibeg ima peti najmanji broj praznih stanova u opštini (22%) od čega se skoro četvrtina koristi za odmor ili sezonski rad. Stanovništvo pokazuje karakterističnu strukturu za opštinu Dragaš, široke baze (32% od ukupnog

---

stanovništva je uzrasta 6-19 godina). Ali postoji izrazito manji broj lica između 25 i 34 godina, što ukazuje na visoku stopu emigracije zbog zapošljavanja ili obrazovanja. Ove može ukazivati da dok se mladi iseljavaju zbog zapošljavanja ili obrazovanja, porodice su ostale u području.

Plava

Nalazi se na ravnijem terenu (iako je strmije prema zapadu) u blizini regionalnog puta između Prizrena i Dragaša. U selu postoji nekoliko tradicionalnih, ruralnih zgrada i sporednih poljoprivrednih zgrada. U selu se nalaze polja i voćnjaci kao i veće kuće sa dvorištima ispred i iza kuća. Kroz selo vode dva asfaltirana puta. Ovo prilično zbijeno naseljeno mesto se širi prema jugu i istoku. Postoje dva nadgrobna spomenika koja bi mogla biti od interesa za kulturnu baštinu. Stanovništvo je počelo da raste brže posle 1971.godine, struktura stanovništva ukazuje na pozitivnu budućnost priraštaja. Oko 36% stanova je prazno u selu, sa oko trećine njih vraćene u toku cele godine.

Radeša

Je izraslo u veliko selo uprkos svom planinskom terenu i podeljeno je na donji i gornji deo, a nalazi se u maloj dolini na istoku grada Dragaša. U selu ima malo prostora i teren je vrlo strm, tako da su naselja u selu prilično zbijena, a većina ulica su uske i krivudave. Reka protiče kroz donji deo naseljenog mesta između starih i novih zgrada. Ukupno stanovništvo stabilno raste od 1921.godine, taj trend je nastavljen i u 2011 godini. Postoji relativno mali broj praznih stanova (28%) od kojih se nijedan ne koristi kao za privremeni boravak

Rapča

Nalazi se u podnožju planine Koritnik u dolini koja vodi ka jugoistoku. Ovo naseljeno mesto je sastavljeno od dva dela koji su smešteni oko 500 m jedno od drugog. Gornji deo naseljenog mesta je zbijen i sastavljen uglavnom od stambenih kuća. Donji deo naseljenog mesta je manji, ali se u njemu nalaze javni objekti i još uvek je zadržao tradicionalni urbani izgled na ulicama i zgradama. Stanovništvo je prepolovljeno između 1981 i 2011 godine tako da je trenutni broj stanovnika na sličnom nivou kao u 1961.godini. Stanovništvo stari i verovatno je da će se stopa nataliteta smanjiti u budućnosti. Ima veliki broj praznih kuća (45%) od čega samo mali broj (17%) sezonski naseljena.

Šajnovce

Naselje se nalazi u velikoj blizini grada Dragaša na njegovom severoistoku. Zbog urbanog popunjavanja i širenja, ovo naseljeno mesto može da formira predgrađe. Veliko širenje (sa samo jednim redom kuća sa obe strane auto-ceste) se primećuje duž auto-ceste prema Dragašu, iako šume i topografija ograničavaju razvoj stambenog naselja. Šajnovce čine uglavnom seoske parcele i polja, iako postoji i povećani razvoj periferije. Oko 32% stanova naselja su prazni, od kojih se trećina koristi privremeno u toku godine.

Zaplužje

Ovo naselje nalazi se u krajnjem istočnom delu doline Opolja na kraju regionalnog puta. Postoji direktna putna veza sa Prizrenom, ali je put u lošem stanju. Ovo naseljeno mesto je podeljeno na dva dela, nalazi se uz dva potoka koja teku u reku Bljač. Putna mreža je relativno dobra, posebno u južnom delu, gde je izgrađeno mnoštvo novih kuća. Oko 11% stanova Zaplužja se koriste za odmor/sezonski rad dok ostalih 22% su prazni. U Zaplužju postoji veliki broj tradicionalnih zgrada.

Zgatar

Je smešten na rubu doline Opolja, na strmim padinama sa malo prostora. Samim tim, starije jezgro sela je zbijeno. U selu postoji nekoliko starih kuća. Proširenje sela prvenstveno prati regionalni put koji vodi u pravcu sela Bljač, ali u podnožju padine, selo se širi u ravnicu. Sa druge strane selo se širi prema selu Brut.

Dok je ukupna struktura stanovništva u skladu sa obrascima širom opštine- sa velikim brojem mlade generacije – postoji značajan pad u broju stanovnika starosne grupe između 15 i 34 godina, što ukazuje na emigraciju. Ima prosečan broj praznih stanova (38%), trećina kojih se koristi za odmor/sezonski rad.

Tercijarna naseljena mesta

17 od 36 naseljenih mesta na teritoriji opštine Dragaš se smatraju za tercijarne centre koji broje manje od 800 stanovnika. Sedam ovih naselja se nalaze u regionu Opolja, a preostalih 10 je smešteno u regionu Gore. U mnogima od ovih sela opada broj stanovništva, a sama sela izgledaju „napuštena“ većinom godine. Postoje značajni problemi sa mrežom komunikacija i infrastrukture, posebno u upravljanju čvrstim otpadom. Šest od ovih sela su klasifikovani kao zabačena sela sa padom u broju stanovništva što čini pristup ovim selima otežanim.

Tercijarna naseljena mesta u regionu Gore su ona koja leže duž puteva koji vode prema značajnim selima kao što su Brod i Restelica. Postoji malo međusobne povezanosti između ovih sela osim preko auto-cesta, težeg terena, loših puteva i poljoprivrednih staza. Ova tercijarna naselja se nalaze u regionu Opolja i često imaju tendenciju da su smešteni u blizini drugih većih centara, između Dragaša i sela Brodosavce, i dobro su povezani drumskim saobraćajem sa drugim selima. Velika blizina i lakoća pristupa između sela u severnom delu opštine objašnjava nizak nivo uslužnih delatnosti ili pogodnosti u ovim selima, jer je pristup alternativnom opskrbljavanju lakši.

U ovim selima postoji ogromna razlika između broja zimskog i letnog stanovništva i veliki broj praznih kuća. Takođe postoji i nizak nivo oslanjanja na lokalne proizvode ili usluge, kao i slaba do srednja stočarska i poljoprivredna proizvodnja. Mnoga od ovih sela se često karakterišu sa niskim, stabilnim ili smanjivim stanovništvom (ponekad tako dramatično) zbog nedostatka mlađih generacija koje ukazuju na starenje stanovništva i niski natalitet.

Uprkos negativnim privrednim i proizvodnim izgledima među stanovništvom, postoji snažan osećaj vlasništva, pa prirodne karakteristike i baština ovih sela imaju visoku vrednost.

Bačka

Je malo selo koje je okruženo pašnjacima sa žbunjem, ali i šumom, a jedan prilazni put vodi duž sela do auto-cesta između sela Brod i grada Dragaša. Stambena naselja se šire po pravim uglom od auto-cesta niz padinu, formirajući malu grupaciju koja se krivi oko kontura strme padine. Selo nestaje u poljoprivrednim stazama. Putevi su izgrađeni od tradicionalnog kamena koji su potpuno zarasli. U selu postoji i visoka koncentracija starih kamenih kuća i štala, ali su u zapuštenom stanju zbog toga što niko u njima ne stanuje. Infrastruktura je slaba. Selo je uglavnom prazno i ima probleme vezane za bezbednost (provale) zbog nedostatka stanovnika i činjenice da su 86% zgrada prazne, od kojih samo 5% mogu da se privremeno nastanjuju za odmor i sezonski rad. Od vrhunca stanovništva 1981 godine, stanovništvo sela se drastično smanjilo tako da sada samo 52 lica borave u selu.

Buće

Nalazi se u podnožju planine Koritnik gde se široka ravnica otvara ka dolini Opolja. Planinski potoci teku sa severa i juga sela ka istoku. Selo, koje je smešteno između ovih potoka je vrlo gusto naseljeno, ali još uvek postoje otvoreni prostori i zelene površine. Glavni asfaltirani put u selo prestaje na „seoskom trgu“. Bočni putevi su zapravo makadamske staze lošeg kvaliteta. Drugo područje naseljenog mesta se nalazi u pozadini sela prema auto-cesti na istoku, na strmijem delu obronaka. Ovo drugo područje ima veliki broj propalih i napuštenih kamenih kuća koje su u veoma lošem stanju. Buće je doživelo postepeni porast stanovništva iz 1921 do 1981. godine ali se ono sada značajno smanjuje do nivoa broja stanovništva u 1971.godini. Ima prosečan broj praznih stanova u odnosu na ostala naselja u opštini, od kojih skoro polovina se ponovo nastanjuju sezonski i za vreme odmora. Stoga, postoji značajna promena stanovništva tokom cele godine.

Buzec je povezano sa selima Belobrod, Kapre, Kosavce, Kukovce i Brodosavce, nalazi se u blizini raskrsnice nekoliko asfaltiranih puteva u sredini doline Opolja. Buzec nije veliko selo, iako je u njemu prisutno nešto lake industrije. Kuće se šire oko mlekare na jednoj strani, a stariji deo naseljenog mesta (oko nove džamije) se nalazi na drugoj strani puta. U selu postoji značajna versko-kulturna baština u obliku spomenika koji je smešten u groblju neposredno izvan glavnog dela naseljenog mesta. Struktura stanovništva ukazuje na visok procenat mladih ljudi u selu, u skladu sa većinom drugih naselja u opštini. 30% stanova su prazni, od kojih trećina je ostavljena za odmor/sezonski rad.

Slika 176: Fotografija sela Buzeca iz vazduha

Dikance (Zabačeno selo)

Ovo zabačeno selo smešteno je na putu koji vodi prema Brodu, u podnožju doline reke Brod. Selo Dikance je malo selo okruženo obradivim zemljištem i pašnjacima. Infrastruktura je slaba. Izvan samog centra sela leži vrlo strma padina prema dolini. Centar sela je prilično veliki, sa drvećem i mestom za

sedenje. Uopšteno govoreći, starije zgrade su u lošem stanju. Dikance ima sličnu strukturu stanovništva kao Bačka. Vrhunac stanovništva sela je bio između 1961-1971.godine, nakon čega je zabeležen drastičan pad stanovništva na 124 u 2011.godini. 53% stanova su prazni, šesta najniža stopa praznih stanova u opštini. Od toga 12% se privremeno koriste za odmor/sezonski rad.

Kapre

Ovo malo selo se nalazi u blizini raskrsnice nekolicine asfaltiranih puteva u sredini doline Opolja. Zato je dobro povezan sa selima Buzec, Belobrad i Kosavce. Selo je okruženom prostranim, otvorenim ravninama, odnosno poljima, koja se koriste za ispašu stoke. Samo selo poseduje nekoliko primera tradicionalne gradnje, koja je uglavnom zamenjena savremenim kućama. Postoji veliki otvoreni prostor u blizini džamije koji daje oblik „seoskom trgu“. U centru sela se nalazi i važna verska baština odn. groblje. Stanovništvo je doživelo spor rast tokom godina ali izgleda da je zaustavljen i da je u procesu smanjenja. 34% stanova su prazni, od kojih relativno visok procenat se koristi za odmor ili sezonski rad.

Krstec

Ovo malo selo je podeljeno u dva dela, gornji i donji deo, koji se udaljeni preko 500 metara jedni od drugih, a nalazi se u podnožju planine Koritnik u blizini granice sa Albanijom. Centar gornjeg sela (na zapadu) se nalazi na malom platou, a ispod i iznad naseljenog mesta se nalazi strma padina. Ovaj uspon je malo ravniji u donjem delu, sa malo prostora između padina. U gornjem selu postoji privlačna skupina tradicionalnih zgrada, sa dobrim mogućnostima za šetanje brojnim poljoprivrednim stazama koje povezuju selo sa Albanijom i selom Rapča. Za razliku od opštinskog obrasca koji ima visok procenat mladih kao stalnih stanovnika, starosna grupa 55-59 godina je najnaseljenija demografska grupa. U opštem smislu struktura stanovništva u selu označava uglavnom sredovečnu grupu umesto mladog stanovništva. Ovo ukazuje na to da je do nedavno natalitet opao i/ili da je emigracija bila visoka, faktori koji se mogu povezati. Trend stanovništva od 1921 do 1981 godine označava opšti rast ali ovo je od tada praćeno drastičnim opadanjem stanovništva. Ovo izgleda da se potvrđuje velikim brojem praznih stanova u naselju (48%) što je znatno iznad opštinskog proseka i deveti najviši u opštini. Većina ovih stanova koriste se sezonski /za odmor, što ukazuje na veliku razliku ljetnjeg i zimskog stanovništva naselja.

Kukuljane

Je zbijeno naseljeno mesto koje je izgrađeno na malom platou, osim par male grupe novijih kuća koje se nalaze na severu. Selo se prostire na obe strane puta iz Dragaša prema Brodu na velikoj strmoj padini. Stanovništvo ovog sela je postiglo vrhunac u 1981.godini, nakon čega je doživelo drastičan pad za trećinu svog bivšeg stanovništva. 70% svih stanova su prazni ali se skoro svi koriste privremeno za odmor ili sezonski rad. To ukazuje da je Kukuljane doživelo visoku stopu emigracije i da je njeno stanovništvo leti znatno veće nego zimi.

Leštane

Je malo i zabačeno selo koje se nalazi u planinama jugoistočno od grada Dragaša. Ovo naseljeno mesto je zbijeno i koncentrisano, a leži na cesti između sela Ljubovište i Radeša između prilično brdovitih reljefa. Put od Dragaša je asfaltiran i nalazi se u dobrom stanju, iako je put ka selu Radeša od Leštana neasfaltiran i teško prohodan. Grupe zgrada domaćeg stila u različitim uslovima koje su od značaja za kulturnu baštinu se nalaze oko glavnog trga, zajedno sa džamijom koja je izgleda nedavno renovirana. Poljoprivredne staze vode duboko u područje klisure odn. doline. Ovo selo pokazuje trend polakog rasta

---

iako će to verovatno da se dalje uspori ili čak opada zbog niske stope nataliteta. Tek nešto više od trećine svih stanova u selu su prazni i veoma mali broj istih se koristi za odmor/sezonski rad.

Ljubovište

Nalazi se u neposrednoj blizini grada Dragaša na severozapadu i vrlo je verovatno da će urbanističko popunjavanje i širenje od ovog sela napraviti predgrađe osnovnog grada. U selu su smeštene brojne kuće sa dvorištima ispred i iza kuća, ali, zbog blizine grada Dragaša, u selu takođe postoji jako malo preduzeća. Centar sela Ljubovište se nalazi van regionalnog puta koji vodi prema selu Brod, ali neke kuće su izgrađeni i pored ovog veoma prometnog puta. Ljubovište ima nepravilnu strukturu stanovništva sa većim brojem mladih odraslih i srednjeg doba zajedno kombinovanih. Stanovništvo se polako povećalo tokom vremena što je dokazano i 2011.godine. Selo ima veliki broj praznih stanova (49%) od čega 41% može se privremeno koristiti tokom cele godine.

Mlike

Je malo, kompaktno selo sa gomilom starijih zgrada i novijih kuća, kao i nešto relikvija kulturne baštine u obliku nadgrobnih spomenika i isklesanih ploča. Nalazi se na donjim padinama planina u regionu Gore na mestu gde uspon nije toliko strm. Ovo zbijeno naseljeno mesto je počelo da se širi prema severu. Naseljeno mesto se završava širim prostorom u blizini džamije. Putevi koji vode iz ovog sela se povezuju sa postojećim poljoprivrednim stazama koje vode uz i preko reke i kroz šumu. Poljoprivredne staze se povezuju uz put za Brod. On se graniči sa ivicom velikog pošumljenog područja. Neke od kuća su razbacane na udaljenosti od naseljenog mesta. Čini se da je glavno područje za druženje u selu česma pored strane puta, na ivici školskog dvorišta. Iako je Mlike oduvek bilo malo selo, doživelo je stalan pad broja stanovnika tokom 20-tog veka, sa značajnim padom u nekoliko poslednjih godina. Danas je treće najmanje selo u pogledu stanovništva, sa starijim stanovništvom što ukazuje na obrnutu strukturu i koje nema stanovnika starosti 20-24 i nekoliko puta više starijih od 65 godina. Mlike ima treći najveći broj praznih stanova (79%) ali samo 16% njih se koristi povremeno za odmor ili rad.

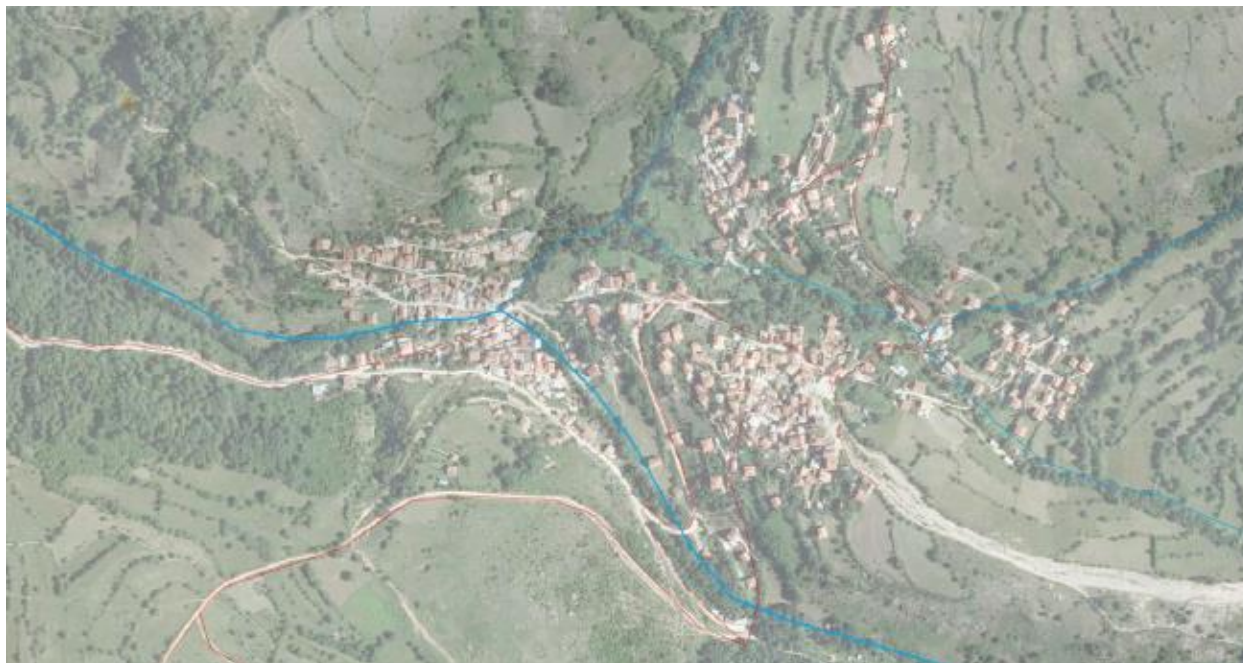
Orčuša

Je zabačeno selo koje je smešteno u planinama u blizini granice sa Albanijom. Prekogranične veze nisu ostvarive cestom, ali preko granice vodi jedan put. Ovo malo selo je smešteno na strmini čiji je nagib okrenut u pravcu jug-zapad, a grupisano je na kraju neasfaltiranog puta veoma lošeg kvaliteta. Osnovicu sela čini zanimljiva grupa starijih zgrada. Slično kao Mlike i Orčuša ima staro stanovništvo i veoma mali broj ljudi starosti od 20-34 i još mnogo stanovnika preko 70 godina starosti. Selo je bilo na svom vrhuncu u pogledu stanovništva između 1971 i 1981.godine pre nego što je doživelo drastičan pad stanovništva na 60 koliko danas ima. 81% stanova su prazni ali izgleda da se oko trećina nastanjuje od svojih vlasnika tokom cele godine.

Plajnik

Je malo, gusto naseljeno mesto na velikoj nadmorskoj visini južno od doline Opolja. Nalazi se između reke Plajnik sa potokom koji vodi u selo koje je smešteno na strmoj padini. Selo je povezano sa selom Zrze preko vrlo krivudavih lokalnih puteva i sa selom Kosavce. Glavni putevi su asfaltirani, ali sporedni putevi su i dalje neasfaltirani. Ivica puta se strmo spušta u dolinu gde se gradi samo jedna linija kuća. Postoji veliki broj tradicionalnih kamenih zgrada, a centar sela ima privlačni kameni spomenik i česmu.

Na teritoriji se nalaze mala naselja (Çengaj, Beriša, Çusaj i Domazet). Plajnik je imao nisko stalno stanovništvo koje se vremenom promenilo malo (ignorišući ekstremne procene iz 2008.godine). Tek nešto više od trećine svih stanova u selu su prazni, oko trećina njih je nastanjeno u različito vreme tokom godine.

Slika 18: Fotografija sela **Radeša** iz vazduha

Renc

Je malo selo koje se prostire pored auto-cesta za Prizren i Dragaš, ali se nalazi uz gornji deo krivudavog, asfaltiranog puta. Naseljeno mesto nije vrlo zbijeno, a između kuća se nalaze bašte i polja. Većina kuća je novoizgrađena, iako na nižim nivoima brda postoje neki tragovi starijeg naseljenog mesta. Postoji veća nego prosečna stopa zauzetosti konvencionalnih stanova, oko 22% je upražnjeno dok 9% se privremeno koristi tokom cele godine. Osim auto-cesta, ostali putevi su neasfaltirani. Nova stambena naselja se razvijaju na ravnim područjima duž auto-cesta na ulasku u selo. Uprkos nešto nižem zabeleženom stanovništvu u 2011 godini, selo je prošlo kroz stalni porast stanovništva od 1921.godine. Postoji veoma izražena dominacija mlađih starosnih grupa u selu, sa oko 30% od ukupnog stanovništva starosti 6-19 godina i nizak broj starijih generacija. Struktura stanovništva stoga ukazuje na visok natalitet i stabilan rast stanovništva. Postoji mnogo manji broj osoba starosti od 30-34 godina nego što obrazac sugeriše, što ukazuje da su migracije za rad ili porodicu značajan aspekt u selu.

Vranište

Je malo selo koje ima gomilu starih i novih kuća, nalazi se na brdu u podnožju planine u regionu Gore, na mestu gde uspon nije prevelik. Kroz selo vodi asfaltirani put koji se otvara u centralni javni prostor (gde, na primer, s vremena na vreme, taksisti sačekuju putnike). U nekim delovima, naselje je zbijeno, ali se proteže i širi na obe strane puta. U selu postoji veliki broj tradicionalnih zgrada, ali su u vrlo lošem stanju. Veoma spor rast stanovništva ostvaren je sve do 1981.godine, nakon čega je selo doživelo pad stalnih stanovnika. Uprkos nešto većim brojem stanovnika uzrasta 0-9 i 35-39, struktura stanovništva Vraništa ukazuje na starenje stanovništva, sa većinom stanovnika starosti 50-64. Selo ima četvrti najveći broj konvencionalnih stanova u opštini (74%) od čega se 21% sezonski koriste.

Zrze (zabačeno selo)

Put prema selu Zrze je delimično asfaltiran, iako gornji delovi sela nisu, pa su putevi u tom delu sela u vrlo lošem stanju. Ovo je malo, zabačeno selo koje se nalazi u planinama severoistočno od grada Dragaša. Kuće su raštrkane na 20 hektara zemlje i vrlo su slabo međusobno povezane i vezane jedna za drugu. Duž puta postoje tragovi kamenolomskih aktivnosti. Zrze je bilo malo selo u celoj svojoj istoriji, prolazeći kroz blagi porast stanovništva sa malim padom uočenim u podacima 2011.godine. Prosečan broj nekonvencionalnih stanova su prazni, od kojih nijedan nije izjavljen da se sezonski koristi.

Zlipotok

Zabačeno selo koje se nalazi u planinama na severu sela Restelica na strmim padinama. Šljunkom pokriven put vodi od sela Zli Potok prema selima Kruševo i Globočica, koji se nalaze na putu Dragaš-Restelica. Pored zbijenog centra sela, na severozapadu sela su smeštene neke veće parcele. U selu je preostao veliki broj starih zgrada, kao i stara džamija i kamena isklesana ploča. Smeće se baca u reku koja protiče usred sela. Zlipotok je doživeo spor ali stabilan rast broja stanovnika do 1981.godine i stagnaciju kasnije u stanovništvu. Zlipotok ima najveći broj nastanjenih stanova u opštini, samo 3% od kojih su prazni dok se 5% sezonski koriste. To može da ukazuje da Zlipotok ima manju emigraciju od ostalih naselja u Dragašu.

Slika 198: Fotografija sela Zlipotoka iz vazduha

Zjum

Je prvo selo na putu koji vodi kroz dolinu Opolja. Selo je podeljeno na dva dela: jedan deo se nalazi severno od auto-cesta, a drugi na jugu. U severnom delu sela postoji nekoliko tradicionalnih kuća koje su zajedno grupisane. Topografija je vrlo strma, postoje zbijene i razučene grupe kuća sa poljima i

malim dvorištima. Veliki otvoreni prostor (koji je koncentrisan oko velikog, starog drveta) na putu iz sela do škole služi kao mesto dešavanja za festivale i proslave. Zjum pokazuje standardnu strukturu stanovništva za Dragaš, sa širokom bazom mlađih generacija i malim brojem starijih stanovnika. Stanovništvo se stalno povećalo od 1921 godine. Zjum ima drugu najvišu stopu nastanjenja u opštini, sa samo 4% praznih konvencionalnih stanova dok se 6% od njih koriste kao privremeni ili sezonski.

3.2.3 Bitni izazovi u postojećoj situaciji naselja

Produktivna zemlja i netaknuta priroda su važni resursi ali su tema dotrajalosti zbog aktuelnog razvoja.

- Kako se može očuvati poljoprivredna zemlja i zaštititi njena degradacija zbog aktuelnog razvoja?
- Kako treba da se orijentiše izgradnja kućanstva kako bi se minimizirao gubitak poljoprivredne zemlje ali i zaštitila tradicionalna tipologija kućanstva?

Prostorni razvoj u Opštini je slabo izražen dok se izgradnja malo nadzire.

- Kako može prostorni razvoj da se sastavlja i reguliše?
- Koji se uslovi mogu formulisati od ORP kako bi se postigla dobro smišljena pravila o proširenju naselja, koje bi se poštovale od gradjana?

Pojedina naselja su skoro opustošena.

- Kako tretirati ova naselja? Koji uslovi treba da se pruže žiteljima manjih sela kako bi ih povratili u njihova naselja?

Upotreba energije i grejanje siromašnih domaćinstva .

- Koja se modernizacija može postići?
- Kako se može poboljšati efikasnost energije u domaćinstvima i javnim zgradama Dragaša.

Neformalna naselja

Definicija

Međunarodno priznata definicija neformalna naselja karakteriše kao „*ljudska naselja u kojima građani ne uživaju prava po potrebnim životnim standardima, posebno prava adekvatnih uslova stanovanja*“.⁹¹ U 2005.godini Kosovo je potpisalo Bečku deklaraciju o neformalnim naseljima, koja poziva na sprečavanje novih neformalnih naselja i regulisanje postojećih. Sprečavanje I regulisanje informalnih naselja je takođe uključeno u Kosovski Plan za Primenu Standarda (KPPS) I njegovog naslednika, Akcioni Plan

---

⁹¹ Ministarstvo za Životnu Sredinu i Prostorno Planiranje: “Uputstva o nacrtu Lokalnog Razvojnog Plana“
Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Evropskog Partnerstva (APEP). Pitanje neformalnih naselja je važan deo budućeg napredka Kosova u ispunjavanju Milenijumskih Ciljeva Razvoja⁹².

Vazeća definicija za neformalna naselja je data u izmenjenom Zakonu o prostornom Planiranju (Zakon br. 03/L-106): *"Neformalna naselja": su naselja nastanjena pojedincima kojima nije omogućeno da uživaju u odgovarajućem životnom standardu, odnosno odgovarajućem smeštaju. Kao takva, neformalna naselja mogu imati sledeće karakteristike:*

- a) Neformalno vlasništvo imovine,*
- b) Neodgovarajuće ili otežane osnovne službe,*
- c) Neodgovarajuće učestvovanje ili neučestvovanje u upravljanju, kao i*
- d) Visoka opasnost.*

Situacija u Dragašu

U 2005 godini Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja je preduzela određivanje neformalnih naselja na Kosovu . Ministarstvo je definisalo tri oblasti neformalnih naselja u Dragašu:

- Dragaš: deo grada na jugu centra, veličina 7 ha,
- Vranište : celo selo, veličina 40 ha,
- Plajnik: celo selo, veličina 50 ha,

Skup podataka osnivan na GIS u vezi ovih UNDP je dobio od MŽSPP⁹³.

Opštinski profil ORP o postojećem stanju pokazuje sledeće podatke o ovim naseljima:

---

⁹² Ministarstvo za Životnu Sredinu i Prostorno Planiranje, Asocijacija Opština Kosova, UN-HABITAT, OEBS: Učinimo Zajedno Gradove Boljim – Neformalna Stanovništva, 2007

⁹³ Podaci poslani iz MŽSPP, Vjollca Puka za UNDP, 10 maj 2013

Plajnik je istorijski izrastalo selo u region Opolja, na nadmorskoj visini od 1400 m . Iako je vazдушna udaljenost samo 5 km od Dragaša ,geografska udaljenost i otežan pristup doveli su do velikog gubitka stanovništva zbog migracije . Nešto više od trećine svih stanova su slobodni, do je oko trećina istih nastanjeno u različita doba godine .

Vranište je isto tako istorijski izrastalo selo u regionu Gore na nadmorskoj visini od 1000 m. Nalazi se blizu regionalnog puta Dragaš – Restelica i na taj način je geografski bolje vezana. Kao u svim selima regona Gore, bilo je velikog uticaja od emigracije tokom zadnje decenije. Selo ima četvrto mesto u opštini po nekorišćenim kućama (74%), od koji 21% koriste se sezonski.

U gradu **Dragaša** deo koji je pokazan da je neformalno stanovništvo nalazi se na jugu od centra oko 200 - 300 m udaljenosti od glavne pijace. Sastoji se od stambenih kuća sa jednim uzorkom stanovništva koji se ne razlikuje od ostalih.

Naselje	Br. stanovnika 1948	1981	2011	Evolucija 1981 – 2011	Br.kuća 2011	Glavna etnička ili kulturna pozadina (Br. Stanovnika)
Plajnik	322	576	405	-30%	51	Albanaca (405)
Vranište	755	731	352	- 52%	93	Goranaca (334) Bošnjaka (3)
Dragaš (ukupno)	408	1114	1098	+/- 0%	235	Goranaca (567) Albanaca (498) Bošnjaka (18)

Naselje	Obrazovanje	Zdravstvo	Putni pristup	Vodosnabdevanje
Plajnik	Osnovna škola "Samedin Emini" (Isturena škola) Razred 1-5	Povezano sa Medicinskom Centrom u Dragašu	Lokalni putevi, asfaltirani 2012	Lokalni sistem vodosnabdevanja, kvalitet vode u skladu sa mikrobiološkim i hemijskim standardima
Vranište	Osnovna škola "25 Maj" (Centralna škola) Razred 1-8	Ambulanta u Vranište	Lokalni putevi, asfaltirani	Lokalni sistem vodosnabdevanja, kvalitet vode u skladu sa mikrobiološkim i hemijskim standardima
Dragaš	Osnovna škola "Fetah Sylejmani" (Centralna škola), Razred 1-9 Srednja škola "Ruzhdi Berisha" Razred 10-13	Glavni Medicinski Centar u Dragašu	Regionalna mreža i lokalna mreža puteva, asfaltirana	Lokalni sistem vodosnabdevanja, kvalitet vode nije u skladu sa mikrobiološkim i hemijskim standardima

U vezi indikatora "**Nedakvatne osnovne usluge ili lišenje od njih**", ne postoje važne razlike između ovih stanovništva i ostalih sela u Dragašu ili negde drugde u ruralnim predelima Kosova, koje bi pokazale nedostatak javnih usluga ili upravljanja.

“**Neadekvatno učestvovanje ili neučestvovanje u upravljanju**” nije slučaj u ova tri naselja. Stanovnici uživaju ista prava i isto učestvovanje kao i stanovnici ostalih sela.

U vezi indikatora “**Velika opasnost**” mape “A 4 Procena prirodnih opasnosti” koja je urađena za Atlas Održivog Razvoja mogu se koristiti za procenjivanje postojećih opasnosti u određenoj tački. Mape A 4.1 i A 4.2 pokazuju da postoji visoka opasnost od erozije i srednja opasnost od lavina u okolini Plajnika. Imajući u obzir da se selo nalazi pozadi planine, samo selo je uglavnom zaštićeno od ovih opasnosti.

U vezi indikatora “**Neformalna svojina imanja**” katastarski podaci za ova sela su bili provereni od UNDP. Prema skupu podataka dobijenih od katastarske agencije u sva tri slučaja ne postoje pouzdani podaci u vezi svojine zemljišta.

U opštini Dragaš takozvana „društvena zemljišta“ pokriva jedan velik deo opštinske površine. U vezi Plajnika i Vraništa ne postoje indikatori da je zemlja mogla biti u društvenoj svojini. Deo grada Dragaš koji se smatra kao neformalno stanovništvo nalazi se nedaleko od zemljišta koja je prema katastarskim podacima bila društvena svojina. Ovo pokazuje mogućnost da jedan deo stanovništva je moglo biti izgrađeno na javnom zemljištu.

Zaključak:

Najverovatnije podaci koji nedostaju ili su nedosledni u vezi vlasništva zemljišta su vodili do klasifikacije tri sela u Dragašu kao neformalna stanovništva. Potrebno je hitno razjasniti status vlasništva imanja za ova stanovništva. U slučaju da rezultati stvarno pokazuju nedostatak vlasništva zemljišta, ova tri sela moraju se tretirati kao što je predviđeno u „Uputstvu za prostorno planiranje neformalnih stanovništva”⁹⁴.

3.3 Upotreba i vrste zemljišta

3.3.1 Stene, minerali i vrste zemljišta⁹⁵

Opština Dragaš čini deo Šar-planine i formira granicu između Kosova i BJR Makedonije. Šar-planina je formirana u istoj geološkoj fazi kao Alpe i Dinara.

Polovina teritorije opštine Dragaš je formirana od raznih vrsta metamorfnih stena. Dvema područjima dominiraju razne vrste krečnjaka koji su pretrpeli metamorfne procese. Ta područja su planina Koritnik i delovi planina oko sela Brod i Restelica. Intruzije magmatita se uglavnom nalaze u centralnom delu opštine Dragaš između sela Krstec, Dragaš, Plajnik, Brod, Zli Potok i Kruševo. Veća područja sa peščanim kamenom se mogu naći na planinama na krajnjem jugozapadu (Kesula e Priftit), a manja nalazišta su rasuta po celom području opštine. Približno 20 % teritorije opštine je formirano od kvaternarnih

---

⁹⁴ Ministarstvo za Životnu Sredinu i Prostorno Planiranje, „Uputstvo za prostorno planiranje neformalnih stanovništva”

⁹⁵ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacrtni), „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine. Dodatne informacije sadržane u „Atlasu održivog razvoja“, Treći tom, „Procena“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

sedimenata fluvijalnog ili glacijalnog porekla čija se glavna nalazišta nalaze na severu između sela Brezna i Brodosavce, oko Dragaša i duž dolina u visokim planinama na jugu opštine.

Na ukupno 7 hektara rečnog bazena reke Plave se trenutno vrše aktivnosti iskopavanja ili kamenolomski radovi.

Na geološkim kartama je prikazano osam lokacija ležišta mineralnih sirovina unutar granica opštine:

- tri ležišta rude gvožđa se nalaze oko sela Zli Potok,
- jedno ležište bakra i žive se nalazi u blizini sela Mlike,
- jedno ležište bakra, olova i kalaja se nalazi u blizini sela Dikance,
- jedno ležište bakra, olova, kalaja, molibdena, volframa i arsena se nalazi u blizini sela Bačke,
- dva kamenoloma u blizini sela Restelice i Ljubovišta se nalaze u paraslanim područjima.

Pećine se nalaze u području krečnjaka.

Slika 20: Vrste stena na teritoriji opštine Dragaš

Slika 21: Vrste zemljišta na teritoriji opštine Dragaš

Veliki spektar vrsta zemljišta koji se nalazi na teritoriji opštine Dragaš se može sažeti u osam glavnih vrsta:

- jedva razvijene gole stene na zemljištu koje pokrivaju oko 1 % površine, posebno u visokim i strmim planinama na jugu,
- zemljište sa ostacima mladih stena koje su neravnomerno razvijene i koje prevladavaju na strmim područjima duž planina i dolina i pokrivaju približno 9 % teritorije,
- sledeću fazu razvoja zemljišta predstavlja slabo razvijeno zemljište sa velikim kiselim ili neutralnim stenama i travnato zemljište sa primesama ugljika koje se nalazi na krečnjačkom zemljištu. Ove vrste zemljišta su obično samo površinski razvijene i pokrivaju oko 70 % površine teritorije opštine Dragaš: slabo razvijeno zemljište sa velikim kiselim ili neutralnim stenama u planinama na istočnoj i južnoj granici opštine i travnato zemljište sa primesama ugljika koje se nalazi na krečnjačkom zemljištu na masivu planine Koritnik na severu.

3.3.2 Upotreba zemljišta⁹⁶

Oko 70 % teritorije opštine Dragaš karakteriše prirodna trava i grmlje koji se naizmenično smenjuju po stenovitim ili retko obujalim područjima, močvarama i šumama.

Područja na kojima je moguć uzgoj (pašnjaci, obradivo zemljište i heterogena područja) zauzimaju 26,6 % područja opštine (11,603 hektara). Zbog visoke nadmorske visine, trava dominira nad oranicama i stalnim kulturama (odnos je 18 % naspram 9 %). Poljoprivredna područja sa obradivom zemljom, stalnim usevima i složenom upotrebom zemlje uključuju godišnje i stalne useve sa ogradama koji su koncentrisani u regionu Opolja. Podslivovi reka Plava i Prizren se koriste 86 % slučajeva u ove svrhe. U regionu Gore, glavna poljoprivredna područja se nalaze oko sela Globočica, Kruševo i Restelica. Pašnjaci

⁹⁶ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom (nacrt), „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

i livade se uglavnom nalaze u pojasu istočno od sela u podnožju viših planina. Podslivovi reka Plava, Brod i Restelica se u 96 % slučajeva koriste u ove svrhe.

Veoma nisko područje, 1 % teritorije, zauzimaju veštačke površine (ceste, zgrade, naseljena mesta, itd.).

Šume zauzimaju 22 % teritorije i smeštene su van okvira Šar-planine, posebno u dolinama reka Plava, Brod i Restelica i na planini Koritnik gde postoji veliki broj izdanačkih šuma. Viši delovi Šar-planine su skoro goli i nemaju šuma.

Šar-planine karakteriše prirodna i poluprirodna trava i grmlje koje je povezana sa močvarnim područjima duž rečnih tokova depresija, područja sa retkom vegetacijom i stenovitim područjima. Oko 50 % zemljišta se koristi u ove svrhe.

3.3.3 Prirodne opasnosti i rizici⁹⁷

Požar

Prema podacima iz seoskih anketa, požari su česti. Većina požara izbija u centralnom i južnom delu opštine, pre svega u planinskim i ruralnim područjima. Požari mogu izbiti prirodno, u slučajevima kada vegetacija ili smeće počne da gori, ali uzrok požara takođe može biti i čovek kada požarima čisti pašnjake od žbunja. Zbog velikog broja požara prouzrokovanih od čoveka, važno je rešiti ovaj problem.

Lavina

Područja sa najvećim rizikom od lavine su planinska područja sa strmim dolinskim stranama, a posebno duž dolina koje vode prema selima Brod i Restelica i područjima koja vode prema zapadu u blizini sela Orčuša i Rapča. Srednja opasnost od lavina je u blizini sela na istoku i severoistoku opštine. Rizična područja se poklapaju sa područjima koja imaju malo prelazne šume, rastinja ili žbunja, koje bi inače ponudili makar neku vrstu zaštite. Region Gore i zapadni deo regiona Opolja je mnogo više skloniji lavini nego zbijenija urbanizovana područja severoistočno od Dragaša.

Posle dugotrajnog snežnog perioda tokom posebno teške zime, 4. februara 2012. godine se u selo Restelica spustila lavina koja je uništila nekoliko kuća. Od tih kuća, u vreme lavine, dve su bile naseljene. U nesreći, koja se smatra za najgoru katastrofu koja se ikada desila na teritoriji opštine, je poginulo desetoro ljudi. Nesreća se desila na najjužnijem delu sela, skoro van granica sela.

Na toj lokaciji se nalazi grupa od oko 15 nedavno izgrađenih kuća. Jedan broj kuća su potpuno uništene u snežnoj lavini, neke su teško, a neke delimično oštećene. Teren je i dalje pokriven ruševinama.

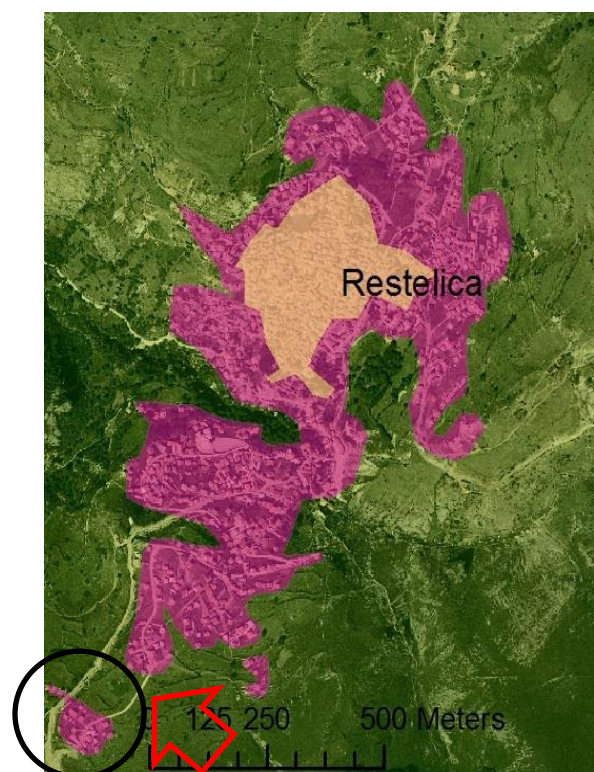
---

⁹⁷ Dodatne informacije sadržane u „Atlasu održivog razvoja“, Treći tom, „Procena“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

Lavina je došla iz jugoistočnog pravca. Na oko 300 m nadmorske visine iznad naseljenog mesta je smešteno brdo čija padina nije suviše strma, ali je duga i neprekidna. Na njoj nema drveća i raste samo neko žbunje, i to verovatno zbog tradicionalne ispaše i, verovatno, paljenja. Kako su nas obavestili stanovnici, ovo mesto se tradicionalno naziva „mesto lavine“, jer na njemu, s vremena na vreme, dolazi do pojave malih smetova snega i lavine.

Nedavna tragedija u Restelici je među stanovništvom povećala strah od daljih katastrofa. Zapravo, u jednom delu sela Restelice postoji realna bojazan od opasnosti zbog odrona stena i stvaranja klizišta, jer je oko dve stotine kuća smešteno ispod neke od stena različitih veličina i vrsta. Obavešteni smo da je na pomenute stene uticala erozija zbog koje su skoro izgubile temelj, pa je postojala mogućnost da će se pokrenuti usled manjeg zemljotresa ili same od sebe.

Slika 22: Ortosnimak područja Restelica na kojem je prikazan istorijski centar i širenje naseljenog mesta u poslednjoj deceniji. Crvenom strelicom je prikazan smer lavine, a crnim krugom su obeležene kuće koje su pogođene nesrećom.

Erozija

Zahvaljujući, u velikoj meri, strmom i planinskom terenu, visokoj nadmorskoj visini, ugroženom zemljištu, velikoj zapremini vode, neprikladnom korišćenju zemljišta i preteranim čišćenjem vegetacije odn. šuma, značajan rizik od erozije postoji širom opštine. Na severnim i severoistočnim delovima opštine (uglavnom u regionu Opolja) se nalaze ravniji pašnjaci sa niskim do srednjim rizikom od erozije. Izuzeci su severno od sela Bljač, istočno od sela Kukovce i duž puta između sela Zrze i Renc u kojima postoji visok rizik od erozije. Područja oko glavnih naseljenih mesta Brodosavce i grad Dragaš imaju srednje nizak rizik od erozije.

Područja koja su pod visokim rizikom od erozije su posebno istaknuta na južnim centralnim područjima, duž dolina koji vode u sela Brod i Restelica, a, na zapadu, oko planine Koritnik. Sva ova područja se uglavnom nalaze u regionu Gore. Podnožje planine Koritnik predstavlja posebno visok rizik od erozije za sela na zapadnoj strani sela Rapče i Krstec. Visok rizik od erozije takođe postoji i oko sela Radeša koje se nalazi na rubu Šar-planine. Druga područja pod visokim rizikom od erozije se nalaze duž puta prema Brodu, a prilično veliko rizično područje se nalazi oko sela Bačka. Visok rizik od erozije postoji i zapadno od sela Mlike i na jugoistoku sela Restelica, gde od rizika od erozije pati područje pre samog ulaska u selo. Zli Potok se takođe nalazi u području sa visokim rizikom od erozije.

Poplave, klizišta i odronjavanje stena

Iako opština Dragaš poseduje samo oko 3 hektara vode, močvarna područja zauzimaju 1,889 hektara (4,3 % teritorije) od kojih većina (335 hektara) čine obalske močvare duž rečnih granica i obala. Pojavljuju se i mala područja tresetišta i kopnenih močvara.⁹⁸

Do poplava dolazi nakon obilnih padavina kiše ili topljenja snega. Područja koja su u najvećoj opasnosti su sela Brodosavce, Belograd, dva područja oko sela Brod i područje koje se nalazi istočno od jezera Brezna.

Opasnost od odronjavanja stena se povećava sa nadmorskom visinom, a područja koja su najpogođenija su smeštena visoko na istoku Šar-planine u regionu Opolja. Sela koja su pod rizikom od odronjavanja stena zbog blizine rizičnih područja su sela Rapča, Krstec, Mlike, Plava, Bljač, Kukovce, Brod, Restelica i Zli Potok. Međutim, nijedno od ovih sela ne pokazuje visok rizik od odronjavanja stena. U selu Restelica postoje ozbiljne bojazni od odronjavanja stena, posebno zato što je stanovništvo sada svesnije prirodnih rizika nakon katastrofe iz februara 2012. godine.

Zemljotres

Kosovo se nalazi na seizmički aktivnom području sveta. Rasedne linije vode duž jadransko-primorske i vardarske doline koje ga čine podložnim zemljotresima.⁹⁹ Nivo seizmičnosti se procenjuje na VII - VIII, što ukazuje na umerenu opasnost od oštećenja zgrada u slučaju zemljotresa. U poslednje vreme nisu beleženi zemljotresi u regionima oko Dragaša¹⁰⁰, a zemljotresa koji su se dogodili u ili u blizini Kosova su bili približne jačine između 2,7 i 4,8 stepeni. Međutim, ti zemljotresi su bili dosledno plitki (dešavali su se na dubini od 2 km ispod površine zemlje), što povećava rizik od oštećenja objekata, nastajanja klizišta,

⁹⁸ Iz baze podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, dokument pod nazivom „Dragash_Landuse Balance 2011.xlsx“,

⁹⁹ „Izveštaj o procenama kapaciteta o smanjenju rizika od katastrofa“, Kancelarija za sprečavanje i oporavak od krize, Smanjenje rizika od katastrofa i tim za izvlačenje, Inicijativa o kapacitetima za smanjenje katastrofe, april 2011. <http://www.gripweb.org/gripweb/sites/default/files/Kosovo%20DRR%20Cap%20Ass%20Report.pdf>.

Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 26. marta 2012. godine,

¹⁰⁰ Podaci iz Evropsko-mediteranskog seizmološkog centra. Rezultati istraživanja obavljenih između 10. januara 2004. do 4. marta 2012. godine, dubina između 0 i 200 km, jačina od 1 do 10 stepeni. Za više informacija: <http://www.emsc-csem.org>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 26. marta 12. godine,

odronjavanja stena i drugih opasnosti. Treba napomenuti da većina oštećenja i povreda koja nastaju od zemljotresa proizlazi iz lošeg projektovanja i loše izgradnje objekata nego pokretanja zemljišta.

3.3.4 Vodeno bogatstvo¹⁰¹

Topografija zemljišta na području opštine Dragaš je takva da ne postoji prirodni rečni put između Dragaša i Prizrena. Dakle, Dragaš nema lak pristup metohijskoj ravnici, velikom plodnom području koja se proteže kroz region zapadnog Kosova i povezuje Prizren na jugu sa gradovima Đakovica i Peć. To je još jedan razlog za osamljenost područja opštine Dragaš.

Voda je prirodno bogatstvo u Dragašu koje obiluje brojnim izvorima od najnižih do najviših nadmorskih područja iznad 2,500 m i sa prosečnim padavinama kiše od 1,130 mm/m² godišnje. Prosečna gustina vodenih tokova u slivovima opštine iznosi 2,1 km vodenih tokova po km² površine, sa 0,4 km velikih stalnih vodenih tokova i 1,7 km manjih i često privremenih vodenih tokova. Približno 76 % (700 km) rečnih tokova opštine Dragaš se nalaze u planinskom regionu Gore u kojem rečne doline i postglečerska jezera doprinose velikom broju plovni puteva. Oko 24 % plovni puteva na području opštine Dragaš se nalazi u regionu Opolja (215 km). Najveći deo ovih plovni puteva su mali ili privremeni, a njihova kombinovana ukupna dužina u opštini iznosi skoro 740 km. Veliki plovni putevi u opštini Dragaš su dugi oko 170 km. Dva glavna jezera su jezera Šutman i Brezna.

Rečni sliv reke Plave, koji se nalazi na severu opštine, predstavlja slivnik za najveću količinu vode sa teritorije opštine Dragaš i prima preko četiri puta više količine kišne vode nego reke Lepenac i Restelica. Najjugozapadniji deo teritorije opštine pripada slivu reke Lepenac koja se uliva u Egejsko more (6,761 hektara, odn. 16 % teritorije). Njegovi jedini podslivovi su oni koji se ulivaju u reku Lepenac.

Tabela 9: Godišnje padavine po slivu, podaci u m³

Vodeni sliv	Podsliv	Površina (ha)	Godišnje padavine kiše (m ³)
Lepenac	Crni kamen	6,761	80,950,634
Ukupno za Lepenac		6,761	80,950,634
Beli Drim	Brod	9,118	107,711,462
	Plava	17,573	191,584,988
	Restelica	7,090	81,590,998
	Sotke	603	6,075,304
	Prizren	2,435	24,161,538
Ukupno za Beli Drim		36,820	411,124,290
Ukupno u opštini Dragaš		43,581	492,074,923

Veličina sliva reke Plave iznosi 29,730 hektara, sa minimalnim godišnji protokom od 1,43 m³/s i maksimalnim 14,4 m³/s, što čini prosek od 5,74 m³/s godišnjeg protoka vode. Sezona visokog protoka zavisi od topljenja snega i traje između februara i juna.

¹⁰¹ Iz „Atlasa održivog razvoja“, Treći tom, „Procene“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine, Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Reka Plava predstavlja najznačajnije vodeno bogatstvo na teritoriji opštine Dragaš. Ona je podsliv veće reke Beli Drim, koja je najveći rečni sliv na Kosovu i pokriva veći deo zapadnog dela zemlje (84 % teritorije) povezujući glavne gradove na Kosovu. U Dragašu Beli Drim obuhvata podrečne slivove reka Restelica, Brod, Sotke, Plava i reke Prizren.

Manje reke Crni kamen i Restelica svaka pokrivaju po 9,118 hektara i 7,090 hektara. Prosečan godišnji protok vode prve reke iznosi 2,31 m³/s (minimalni protok je 0,86, a maksimalni 6,48 m³/s), a potonje 1,92 m³/s (minimalni protok je 1,01, a maksimalni 4,73 m³/s). Reke Restelica, Klek, Sopotnica, Zli Potok, Crni Kamen, Cajlanska, Serupska i Suva se slivaju u podrečni sliv reke Restelica. Sezona visokog protoka vode počinje u aprilu zbog veće nadmorske visine slivnika.

Kod sve tri reke, stopa protoka vode dostiže svoj vrhunac u maju, a najdramatičniji je slučaj reke Plava koja ima i najmanji protok vode u novembru. Stopa najmanjeg protoka vode se javlja u periodu između avgusta i oktobra zbog kiše, iako taj period traje kraće za reku Plavu nego za reke Brod i Restelica. Stope većih padavina koje se primećuju između septembra i decembra izazivaju veće stope protoka vode.¹⁰²

Šuma i močvarno područje su neravnopravno raspoređene na teritoriji celokupne opštine. One pružaju tamponažu za brzo ispuštanje kišnih padavina i topljenju snega, pa su, zbog toga, važni u kontroli i regulisanju ekosistema na području opštine Dragaš. Zbog planinskog terena, najjužnija područja opštine (podsliv reke Crni Kamen) imaju malo šume i znatno manje regenerativnih područja nego na severu, pa čine manje od 20 % područja. Međutim, ovaj nedostatak uzvraća većim močvarnim područjima (841 hektara), skoro 71 % ukupnog močvarnog područja opštine. Za razliku od ovoga, visoke i izdaničke šume u severnim delovima opštine stvaraju veća područja regenerativnih područja vode, posebno oko planina Koritnik i podrečnog sliva reke Sotke.

Kvalitet vode

U smislu kvaliteta vode, 45 uzoraka koji su uzeti iz 24 seoskih reka na različitim lokacijama duž toka reke širom opštine na visinama koje dosežu između 910 m i 1,402 m iznad nivoa mora. Od ovih, 15 pokazuju odličan kvalitet vode i to, pre svega, one koje protiču lokacijama koje su malo udaljene od auto-cesta u Šar-planini, duž istočnog ruba opštine i prema selima na jugu. Ukupno 14 reka je kvalifikovano da poseduje vrlo dobar i dobar kvalitet vode (neka organska zagađenja su verovatna) i uglavnom protiču ruralnijim područjima na jugu i zapadu. Dve reke su pokazale bistar i prilično bistar kvalitet vode, na 14 teritorija je prisutan loš i veoma lošeg kvalitet vode (prozrokovan ozbiljnim zagađenjem), a te reke protiču teritorijom koja se nalazi u razvijenijim i naseljenim područjima u severoistočnom delu opštine, blizu auto-ceste prema Prizrenu.¹⁰³

3.3.5 Bitni izazovi u postojećoj situaciji korišćenja zemljišta i zemlja

¹⁰² Iz podataka prikupljenih između 1954. i 1985. godine, predstavljenih u „Atlasu održivog razvoja“, Treći tom, „Procene“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

¹⁰³ Iz „Procena vode“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj,

70% teritorije Dragaša karakteriše prirodna trava i žbunje rasuto u stenovite i retko vegetativne površine, vlažne površine i šume.

- Kako se može poboljšati korišćenje zemljišta imajući u vidu očuvanje prirode?

Prirodne opasnosti, naročito lavine, erozija i požari su rizici koje treba ozbiljno shvatiti.

- Kako sprečiti gubitak života i dobara? Gde treba da se preduzimaju hitne intervencije?
- Kako može odgovarajuće zemljište i drugi prirodni resursi da se očuvaju od erozije i klizanja zemlje?

Voda je jak prirodni resurs u Dragašu; treba je očuvati od organske zagađenosti.

- Kako se vodeni izvori mogu zaštititi od gubitka i zagađenosti?
- Kako poboljšati kvalitet vode?

3.4 Obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita

3.4.1 Obrazovanje

Opštinske i nacionalne odgovornosti u pogledu obrazovanja su izložene u Zakonu br. 03/L-068 o obrazovanju u opštinama i Zakonu br. 04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju. Opštine imaju puna i isključiva ovlašćenja u pružanju javnog predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, uključujući izdavanje dozvola za obrazovne institucije, zapošljavanje, plate i obuku obrazovno-pedagoških radnika i administracije.¹⁰⁴ Uloga koju opština Dragaš igra u lokalnom obrazovanju uključuje i podsticanje saradnje među nastavnim osobljem, učenicima i roditeljima, izdavanje disciplinskih pravila, pravila ponašanja, izbor direktora škola i nastavnika, te održavanje i popravku školskih objekata i zgrada putem javnih sredstava.¹⁰⁵

NAPOMENA: spisi opštine Dragaš nazivaju razrede između 5. i 9. razreda osnovne škole „stariji osnovni razredi“. Ova terminologija će se koristiti i u ovom Profilu opštine, iako je domaći standardni naziv (kao što je definisalo Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju) „niži srednji razredi“.

Prema statističkim podacima Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnologiju, u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu učestvuje 444,029 učenika odn. dece uzrasta između 6 i 18 godina života. Na Kosovu postoji visok procenat upisa u osnovnu školu (preko 97 %) osim među zajednicom pripadnika Roma, Aškalija i Egipćana, ali pristup srednjem obrazovanju na Kosovu je i dalje najniži u regionu jugoistočne Evrope. Takođe postoji nedostatak pristupa predškolskom vaspitanju: samo oko 10 % dece na Kosovu pohađa predškolske obrazovne programe. Uprkos povećanjima u apsolutnom i relativnom upisu devojčica u škole, te stope upisa su ograničene na osnovno obrazovanje i nejednakosti ostaju, posebno na srednješkolskom nivou. Još jedna ugrožena grupa su deca sa posebnim potrebama, od kojih

---

¹⁰⁴ Zakon br. 03/L-040 o lokalnoj samoupravi,

¹⁰⁵ Spisak odgovornosti opštinske uprave po odeljenjima, dobijen od Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, maja 2012. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

tek 10 % pohađa redovni obrazovni sistem, a skoro polovina su nepismeni.¹⁰⁶ Nastavnicima do sada nisu pružane obuke o uključivom obrazovanju, što je doprinelo nedostatku mogućnosti za uključivanje dece sa posebnim potrebama u redovnu nastavu. Uz podršku opštinskih obrazovnih vlasti i nevladinih organizacija koji imaju specijalizovane i akreditovane programe obuke, takve obuke će biti pružene, pa će se situacija u pogledu upisa dece sa posebnim potrebama u redovnu nastavu unaprediti.

Značaj doslednog, visoko kvalitetnog obrazovanja je jasan kada razmotrimo prilike koje takvo obrazovanje nudi za budućnost. Od ukupnog broja registrovanih nezaposlenih na Kosovu, dve trećine (oko 230,000 potražilaca posla) se smatraju „nekvalifikovanim“, a pola preostale jedne trećine (približno 60,000 ljudi) se smatraju „polukvalifikovanim“ ili za ljude sa „zastarelim veštinama“ (poseduju veliki deficit u veštinama, a veštine koje poseduju nisu podudarne sa potrebama tržišta). Problem nezaposlenosti koji je povezan sa lošim obrazovanjem je ozbiljniji u ruralnim nego u urbanim područjima.¹⁰⁷

Anketa poljoprivrednih domaćinstava koje je sprovedena 2008. godine u regionu Prizrena, u celini navodi da je samo oko 3 % poljoprivrednog stanovništva između 15 i 49 godina života završilo srednju školu, iako je 75 % ove iste demografske populacije završilo starije osnovno obrazovanje. Približno 6 % ove populacije je završilo visoko obrazovanje.¹⁰⁸ Od ovih, oko 3 % muškaraca je završilo srednju školu, u odnosu na 1 % žena, a 46 % muškaraca (u odnosu na 23 % žena) je završilo starije osnovno obrazovanje.

Žene se suočavaju sa širokorasprostranjenom društvenom isključenošću iz obrazovanja i prilika za doživotno učenje, posebno u ruralnim područjima. Žene igraju značajnu ulogu pedagoga u društvu i ulogu modela i unapređuju kognitivni razvoj dece. Dakle, isključivanje žena iz obrazovanja šteti društvu na Kosovu na brojne načine. Obrazovanje takođe pomaže ženama poljoprivrednicima u usvajanju tehnologija za unapređenje produktivnosti, pristup poljoprivrednim prilikama, kreditima za ruralna područja i ulaganje investicija u aktivnosti koje stvaraju prihode. Pošto su domaćinstva koja predvode žene najpogođenija ekstremnim siromaštvom i deprivacijom, obrazovanje žena služi kao štit od ekstremnog siromaštva. Obrazovanje takođe osnažuje žene čineći ih manje finansijski zavisnim i manje socijalno ugroženim. Obrazovanje takođe omogućava ženama da aktivno učestvuju u društvu kao građani i birači, što stvara veću stabilnost i društveni sklad.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ „Obrazovni profil Kosova“, 2010. godina, Dečji fond Ujedinjenih nacija, http://www.unicef.org/ceecis/Kosovo_2010.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 18. marta 2012. godine,

¹⁰⁷ „Strateški plan za obrazovanje na Kosovu za period između 2011. i 2016. godine“, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju na Kosovu,

¹⁰⁸ Anketa u poljoprivrednim domaćinstvima iz 2008. godine, Kancelarija za statistiku Kosova. NAPOMENA: cifre koje se odnose na „starije osnovno obrazovanje“ se nazivaju „srednješkolsko obrazovanje“, a „srednješkolsko obrazovanje“ se naziva „srednja škola“,

¹⁰⁹ „Put u Lisabon: procena potreba za stručno osposobljavanje i mogućnosti za stvaranje novih radnih mesta za žene sa ruralnih područja“, Dečji fond Ujedinjenih nacija, 2008. godine. http://www.unicef.org/kosovo/Getting_To_Lisbon_-_English.pdf.

Dragaš ima 8929 mladih stanovnika uzrasta između 6 i 19 godina. To odražava one koji treba da pohađaju obavezno obrazovanje do 15 godina starosti kao i one koji mogu da nastave da završe srednju školu. Od toga, oko 94% pohađa obavezno školovanje dok samo 62% nastavlja da završi srednju školu. Naselja sa manje od 40% pohađanja srednje škole nalaze se u udaljenim planinskim područjima (Restelica, Brod, Zlipotok i Rapča). Dodatnih pet naselja u regionu Gore imaju stopu učešća u srednjoj školi manju od 60% (Orčuša, Kukuljane, Radeša, Kruševo i Vranište). Osim Zrza i Plajnika (sa 45% i 49%) sva naselja Opolja imaju preko 60% upisanih u srednju školu. Za primarna naselja kako Restelica tako i Brodosavce pokazuju nisko pohađanje srednje škole sa 28% odnosno 66%. Dragaš i Šajnovce imaju najveći broj srednjoškolaca, verovatno zbog lokacije glavne opštinske srednje škole u ovom području. U proseku, stopa pohađanja srednje škole u regionu Opolja je 70.4% dok u Gori 55.2%. Nekoliko razloga mogu objasniti razliku. Prvo, transport i pristup bilo Dragašu ili „paralelnim školama“ u Mlike je dugotrajan, skup i težak, naročito tokom zime i od više udaljenih lokacija. Osim toga, ova više seoska naselja imaju teže oslanjanje u (i verovatno dublje tradicije) poljoprivredu i posebno stočarstvu. Od mladosti, može se očekivati da mladi ljudi doprinesu i pomognu na svim seoskim poljoprivrednim aktivnostima što često ostavlja malo vremena (ili opcija) za obrazovanje ili alternativno zaposlenje. Niska stopa pohađanja može se uzrokovati i od toga što manji broj žena nastavljaju svoje obrazovanje; porodice mogu da smatraju da je školovanje sinova mnogo važnije, dok se od ćerki tradicionalno zahteva da one podrže aktivnosti domaćinstva ili u okviru svojih porodica kod muža.

	<i>škole</i>												
Kukuljane	Fetah Sylejmani	S	Srbija	-	'1-4	324	3	10	n/a	n/a	5	Dobro	
Leštane	Fetah Sylejmani	S	Srbija	-	'1-4	165	3	10	n/a	n/a	5	Dobro	
Ljubovište	Fetah Sylejmani	S	Srbija i Kosovo	-	'1-4(1-5)	168	3	21 (4)	11	10	5	Dobro	
Mlike	25. maj	High school (C)	Srbija	-	'9-12	141	2	150	n/a	n/a	5	Loše	
<i>Orčuša</i>	<i>25. Maj</i>	<i>S</i>	<i>Srbija</i>	-	<i>n/a</i>	<i>144</i>	<i>2</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	-	<i>Loše</i>	
Plava	Shaban Shabani	S	Kosovo	1/21	'1-5	360	4	88	38	49	6	Dobro	
Plajnik	Samedin Emini	S	Kosovo	-	'1-5	176	3	39	19	20	4	Dobro	
Radeša	Fetah Sylejmani	S	Srbija	-	'1-4	144	3	16	n/a	n/a	5	Dobro	
Rapča	9. maj	C	Kosovo i Srbija	1/10	'1-5 (1-8)	990	9	3 (100)	n/a	n/a	14	Dobro	
					'6-9			11	n/a	n/a			
Restelica	Restelica	C	Kosovo i Srbija	2/20 (40)	'1-5 (1-8)	2200	25	122 (150)	n/a	n/a	42	Dobro	
					'6-9			105	n/a	n/a			
Renc	Fetah Sylejmani	S	Kosovo	-	'1-5	210	3	61	31	30	5	Dobro	
Šajnovce	Fetah Sylejmani	S	Kosovo	-	'1-5	640	5	56	30	26	5	Dobro	
Vranište	25. maj	C	Srbija	-	'1-8	286	4	35	n/a	n/a	5	Loše	
Zrze	Fetah Sylejmani	S	Kosovo	-	'1-5	91	2	21	6	15	4	Loše	
Zaplužje	Ilmi Bahtijari	S	Kosovo	1/20	'1-5	320	3	112	57	55	6	Dobro	
Zgatar	Ilmi Bahtijari	S	Kosovo	1/12	'1-5	400	6	67	35	32	6	Dobro	
Zli Potok	Svetlost	S	Kosovo	1/8	'1-5	164	2	62	21	41	6	Dobro	
Zjum	Sezai Surroi	S	Kosovo	-	'1-5	320	4	15	n/a	n/a	6	Dobro	
Lopušnik	Shaban Shabani	C	Kosovo	-	'6-9	830	7	226	125	101	-	Dobro	
Srednja škola Dragaš	Ruzhdi Berisha	C for all villages	Kosovo	-	'10-13	3590	22	965	609	356	124 (sa osnovnom školom)	Dobro	
UKUPNO		C = 14 S = 22	Kosovo: 27 Srbija: 9 Mešane škole: 3	301 minus podaci za Dragaš		Prosek: 702 m ²			2,314	1,926	471	Loše: 8 Dobro: 28	

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Paralelni sistem

Takozvani „paralelni sistem“ znači da Srbija, pošto ne priznaje nezavisnost Kosova, finansira školski sistem u regionu Gore. Vlada Srbije plaća plate nastavnika, koji nisu zaposlenici opštine Dragaš. Opština Dragaš, međutim, finansira održavanje školskih zgrada. U paralelnom sistemu, niži razredi osnovne škole obuhvataju od 1. do 4. razreda osnovne škole, a stariji razredi osnovne škole obuhvataju između 5. i 8.

razreda osnovne škole, godinu dana manje nego u sistemu na Kosovu. Paralelni sistem takođe ima različite nastavne planove i programe od sistema na Kosovu. Opština nije prekidala paralelni sistem, je pružio veliki finansijski doprinos obrazovnom sistemu, ali pokušava da malo smanji uticaj Srbije, tako da studenti mogu da, na primer, izaberu jezik i nastavni plan i program obrazovanja. Od 39 škola na teritoriji opštine Dragaš, 27 finansiraju institucije sa Kosova, 9 finansiraju institucije iz Srbije, a 3 su delimično finansirane i iz Kosova i iz Srbije.

Pristup obrazovanju

Na teritoriji opštine Dragaš postoji oko 5,800 dece školskog uzrasta (između 6 i 15 godina života). Približno 27 % učenika trenutno pohađaju srednju školu u Dragašu ili u Mlikama.

Slaba zbijenost malih naseljenih mesta na području opštine Dragaš znači da princip „obrazovanje na najbližoj lokaciji“ ne može da se izvede bez nekih izuzetaka. Sela Buzec i Kuklibeg nemaju školske prostorije. Deca iz ovih sela pohađaju školu u susednom selu Brodosavce. U napuštenim zabačenim selima postoje neke veoma male škole čija je budućnost nejasna: u selu Bačka je prijavljeno 4 učenika, a selo Orčuša poseduje školsku zgradu od 144 m² sa dve učionice, ali trenutno nema učenika. Međutim, jasno je da živeći blizu škole (kao u Dragašu gradu, Šajnovcu i druga bliža naselja) podstiče učešće u obrazovanju. Lakoća pristupa je dakle ključni faktor u podršci obrazovanja mladih ljudi - posebno žena – višeg nivoa. Ovo je od posebnog značaja u velikim centrima gde je školovanje iznad starosti 15 veoma nisko.

U 29 od 36 sela postoji niža osnovna škola (Isturene škole od 1. do 4. odn. 5. razreda). Četiri naseljena mesta nude i niže i više osnovno obrazovanje (od 1. do 8. razreda): Vranište, Restelica, Brod i Rapča. U deset sela postoji viša osnovna škola (između 6. i 9. razreda) koja je odvojena od niže osnovne škole: Restelica, Rapča, Kukovce, Dragaš, Brodosavce, Bljač, Belobrad, Zjum, Kruševo i Lapušnik. Grad Dragaš ima i nižu i višu osnovnu školu, kao i glavnu opštinsku srednju školu. U selu Mlike se nalazi srednja škola paralelnog sistema za učenike između 9. i 12. razreda koju pohađaju deca iz sela regiona Gore. Sedamnaest sela imaju predškolske ustanove od kojih se pet nalaze u regionu Gore.

Za razliku od manjeg broja dostupnih nižih osnovnih škola u gotovo svim naseljima, tek nešto manje od polovine naselja raspolažu kapacitetima kako bi pružili obavezni minimum obrazovanja učenicima do 15. godine starosti (deveti razred) u svojim naseljima. Sedam ovakvih škola se nalaze u regionu Opolja, a pet u regionu Gore, i to na svakom od ogranaka puteva koji vode južno iz grada Dragaša (Brod, Restelica, Vraništ i Kruševo) i sela oko planine Koritnik (Rapča). Putovanje između naselja radi pohađanja više osnovne škole je stoga česta pojava.

U pređašnjim izveštajima je naveden visok stepen broja učenika koji napuštaju školu nakon završetka niže osnovne škole (nakon 4. ili 5. razreda) starosti oko 11 godina. Takođe je izvešteno da je verovatnije

da će dečaci da pohađaju srednju školu i visoko obrazovanje nego devojčice. Tekući podaci koji su prikupljeni 2012. godine pokazuje da je došlo do poboljšanja po tom pitanju. Od onih koji pohađaju između 6. i 9. razreda više osnovne škole, 53 % su dečaci i 47 % su devojčice. Rodna neravnoteža se primećuje u srednjoj školi u Dragašu gde su 63 % učenika dečaci, a 37 % devojčice. Ovo može da bude pokazatelj činjenice da je školovanje dečaka još uvek prioritet nad školovanjem devojčica u sistemu višeg obrazovanja formalnog obrazovnog sistema u Dragašu. Pored toga, rodna evidencija nije dostupna za 14 škola u opštini: sedam ovih škola pripadaju paralelnom sistemu školovanja, četiri su škole koje finansira Kosovo, a tri dobijaju sredstva iz različitih sredstava (Brod, Restelica i Rapča).

To je u skladu sa kretanjima na nacionalnom nivou, gde loš pristup obrazovnim ustanovama nakon desete godine života posebno utiče na obrazovanje devojčica. Nedostatak finansijskih sredstava, komplikovan prevoz i pristup, kao i tradicionalni stavovi koje podstiču žene da ostanu kod kuće doprinose tome. To je posebno rasprostranjeno u ruralnim područjima.¹¹⁰

Prema rečima Direktora Direkcije za obrazovanje, očekuje se da će pohađanje srednje škole postati obavezno na Kosovu. To bi okončalo razgovor o niskom nivou srednjeg obrazovanja i rodnoj nejednakosti u školovanju u ruralnim područjima. Pored toga, pod odgovornošću Ministarstva obrazovanja, gradi se velika nova srednja škola u Dragašu, u blizini Šajnovce.

Većina učenica sa srednjim obrazovanjem završila je srednju medicinsku školu¹¹¹ i aktuelno su nezaposlene što je u suprotnosti sa postojećim nedostatkom medicinskog osoblja (pogledaj niže).

Nastavno osoblje

Skoro 500 nastavnog osoblja koje zapošljava opština radi u području obrazovanja. Sektor obrazovanja, koji nadgleda Direktor Direkcije za obrazovanje je stoga jedan od najvećih poslodavaca u Dragašu. Unutrašnja organizaciju Direkcije za obrazovanje dobro funkcioniše. Na primer, interna procena kvalifikacija nastavnika se redovno obavlja, kao i praćenje fizičkog stanja školskih objekata. Etički kodeks za nastavnike zabranjuje političke aktivnosti u školama, nasilno ponašanje nastavnika i ima za cilj da izbegne diskriminaciju na rodnoj, verskoj i etničkoj osnovi.

Odnos broja nastavnika i učenika

Nacionalni uslovi propisuju najmanje deset, a najviše 35 učenika na jednog nastavnika. Trenutni odnos broja studenata i nastavnika na nacionalnom nivou iznosi oko 32,3 učenika u razredima srednjih škola na Kosovu (ovo uglavnom važi za urbana područja) u odnosu na 23,3 učenika na jednog nastavnika u razredima nižih i viših osnovnih škola.

Odnos broja učenika i nastavnika u zemljama Evropske unije varira između 10 i 19 učenika po jednom nastavniku. Prosečan broj učenika po nastavniku u 33 sela koja pružaju obrazovne usluge opštine Dragašu iznosi 12,09. Taj broj je sličan odnosu broja učenika i nastavnika u Švedskoj i Belgiji i gotovo za

---

¹¹⁰ „Obrazovni profil Kosova“, 2010. godina, Dečji fond Ujedinjenih nacija, http://www.unicef.org/ceecis/Kosovo_2010.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 18. marta 2012. godine.

¹¹¹ Po rečima predstavnika sela Bljać, Brut i Belobrod na sastanku sa UNKT održanog u toku 2011 godine Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

polovinu manji od broja učenika po nastavniku susedne BJR Makedonije, ali taj odnos se može objasniti veoma niskim brojem stanovnika u nekim selima. Međutim, u sedam sela je odnos broja učenika po nastavniku veći (preko 20 učenika po nastavniku). Samo dva sela u regionu Opolja imaju veoma nizak odnos broja učenika po nastavniku sa manje od 10 učenika po jednom nastavniku (Zrze i Zjum). Isto važi za deset sela u regionu Gore (Bačka, Krstec, Kruševo, Kukuljane, Leštan, Ljubovište, Radeša, Rapča, Restelica, Vranište). Ukupno 70% sela (ili 8 od 12 sela) sa nižim odnosom broja učenika po nastavniku se nalaze na teritorijama koje prolaze smanjenje neto broja stanovništva, ali se to ne odražava u smanjenju broja nastavnog osoblja. Dva sela imaju stabilan broj stanovnika, ali ipak imaju nizak odnos broja učenika po nastavniku.

Školski objekti

Povećanje broja studenata na Kosovu nije pratila izgradnja dodatnih školskih objekata ili odgovarajuće održavanje postojećih objekata kako bi mogli da se nose sa velikim korišćenjem prostorija.

Nacionalni standardi nalažu 2,5 m² površine po studentu. Sve škole u Dragašu prelaze ovaj uslov i to uglavnom zbog malog broja dece u selima u poređenju sa veličinom postojećih objekata. Izuzeci su sela Belograd (2,4 m² po studentu), Globočica (2,3 m² po studentu), Kosavce (2,1 m² po studentu) i Mlike (0,9 m² po studentu). Srednja škola paralelnog sistema školovanja u Mlikama nudi samo dve učionice za 150 učenika. Međutim, ostali školski objekti pružaju dovoljno prostora za studente: širom opštine, prosečna školska površina učionice po studentu iznosi 8,7 m² što je skoro 3,5 puta veće od uslova na nacionalnom nivou.

U terenskim istraživanjima Programa Ujedinjenih nacija za razvoj koji su ciljali na procenu stanja školskih zgrada i školske opreme je ocenjeno da osam školskih zgrada u selima Bačka, Belograd, Dikance, Orčuša, Mlike, Zrze i Vranište imaju loše uslove. Ovo istraživanje se sastojalo od procene građevinskih objekata (zidovi, podovi, prozori, vrata) i nameštaja (stolovi, stolice, table, itd.).

Između 2007. i 2011. godine je realizovano 23 projekta poboljšanja školskih objekata koje je finansirala opština, a ti projekti su se sastojali uglavnom od unapređenja postojećih objekata (novi prozori, krovovi, popločavanje, itd.). Opština je uložila oko 360,000 evra, odnosno oko 8 % ukupnog petogodišnjeg budžeta.

Primena mera energetske efikasnosti za uštedu goriva i smanjenje troškova grejanja (grejanje vode korišćenjem solarne energije) predstavlja održivu opciju za školske zgrade.

Nasilje u školama

Iako u opštini Dragaš nisu prijavljeni veći incidenti slučajeva nasilja u školama, postoje slučajevi blažeg nasilja između vršnjaka i između nastavnika i učenika. Opština Dragaš do sada nije bila uključena u projekat Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija pod nazivom „Prevenција nasilja u školama“ (koji sprovodi Obrazovni centar na Kosovu), ali je planirano bude uključena u toku 2012. godine. Strukture odgovorne

za sveobuhvatan pristup tematici nasilja u školama su formirane i uključuju opštinsku Direkciju za obrazovanje, Regionalno odeljenje za inspekcije školstva, komitete roditelji-nastavnici-učenici, itd. koji zajednički formiraju tzv. unutrašnje i spoljne „mreže zaštite“. Ovo će, kao i u mnogim opštinama širom Kosova (15), imati uticaj na bolje razumevanje i rešavanje problema nasilja u školama i, u konačnici, stvoriti škole koje su prijateljski nastrojene prema deci i u kojima ne postoji nikakav oblika nasilja.

Prevoz do škole

Deca često hodaju do škole, pa i do susednih naselja. Rastojanje između škole i kuće je suviše veliko u tri sela, tako da opština plaća kombije kojima se deca prevoze u školu.

To nije moguće za srednje škole u Dragašu i Mlikama zbog lokacije. Postoji sedam autobusa za prevoz učenika: pet privatnih autobusa i dva opštinska autobusa. Troškove prevoza snose porodice.

Pismenost

Kosovo ima stopu pismenosti od 92 % ; od 55.000 ljudi na Kosovu koji su nepismeni, skoro 80% su žene. Međutim, najveći procenat nepismenih je star 75 godina i više ¹¹². Obuka programa „Korak po korak“ Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija je smanjila stopu nepismenosti u opštini Dragaš. Međutim, angažovanjem lokalnih ženskih nevladinih organizacija, program opismenjavanja bi nastavio da pomaže povećanju stope pismenosti među ženama.

Kvalitet obrazovanja

Na Kosovu radi oko 20,000 nastavnika na svim nivoima predvisokoškolskog obrazovanja. Oko 30 % nastavnika nisu obučeni da predaju više predmeta kako je to uređeno po novom sveobuhvatnom nastavnom planu i programu, jer su u postojećim institucijama za obuku nastavnika prošli obuku za predavanje pojedinačnih predmeta.¹¹³ U opštini Dragaš postoji oko 944 sertifikovanih nastavnika. Postoje i 44 nastavnika engleskog jezika.

Opština Dragaš dobro provodi nadzor nad nivoom profesionalnog obrazovanja nastavnika.

Stručno osposobljavanje, povećanje stepena kvalifikovanosti i doživotno učenje

Visok procenat (56 %) srednješkolske učeničke populacije na Kosovu pohađa stručnu obrazovnu obuku. Iako stručna obrazovna obuka nije adekvatno zastupljena u javnom budžetu, dobila je više od trećine (38 %) ukupne podrške od razvojnih partnera za obrazovanje. Stručne škole na Kosovu takođe rade kao centri za obrazovanje odraslih kako bi udovoljili potrebama za dopunskim obrazovanjem starijih od 15

---

¹¹² Agencija za statistiku Kosova, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci* ; raspodela po selu obezbežena.

¹¹³ „Obrazovni profil Kosova“, 2010. godina, Dečji fond Ujedinjenih nacija, http://www.unicef.org/ceecis/Kosovo_2010.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 18. marta 2012. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

---

godina. Tokom 2008. i 2009. školske godine programi su organizovani u 44 škole i više od 3,000 polaznika je dobilo sertifikate.¹¹⁴

3.4.2 Zdravstvo

Stanje na nacionalnom nivou

Na nacionalnom nivou na Kosovu izdvajanje budžetskih sredstava za zdravstveni sektor su nedovoljna. Ta činjenica i dalje otežava ispunjenje osnovnih potreba za zdravlje majke, dece, javno zdravlje i ishranu. Najmanje 80 % (oko 45 miliona evra) farmaceutskog tržišta na Kosovu se finansira samostalnim i nepovratnim sredstvima građana. Ta sredstva u neproporcionalno većem broju plaćaju pripadnici manjinskih zajednica (posebno zajednice Roma, Aškalija i Egipćana) koji imaju smanjene prihode i koji se takođe suočavaju sa stigmatizacijom od strane zdravstvenih radnika. Status zdravlja majki i dece na Kosovu se smatra najnižim u regionu. Stopa smrtnosti novorođenčadi se procenjuje na između 35 do 49 na 1,000 živorođenih (44 od 1,000 dece).¹¹⁵ Perinatalna stopa smrtnosti je 2010. godine iznosila 19,1 na 1,000 živorođenih. Dve majke su umrle na porodu 2010. godine.¹¹⁶ Prenatalna nega se smatra lošom u svim delovima zemlje. Trudnice, u proseku, posete doktora četiri puta tokom trudnoće. Takvu vrstu zdravstvene pomoći pružaju uglavnom ginekolozi (98 % slučajeva), samo oko 2 % trudnica posećuje porodičnog lekara.¹¹⁷

Domaće studije otkrivaju postojanje visokog nivoa anemije među decom i trudnicama na Kosovu na stopi od 15,7 % među prvom grupom i 23 % među potonjom što ukazuje na blag do umeren nacionalni problem sa javnim zdravljem. Problemi sa zakržljanim rastom su utvrđeni kod 15,5 % dece školskog uzrasta, od kojih se 4,7 % dece smatraju teško zakržljalom.¹¹⁸

Prema navodima Nacionalnog instituta za javno zdravlje, vakcinacijom je pokriveno preko 95 % stanovništva na Kosovu. Stope vakcinisanosti su manje među pripadnicima zajednice Roma, Aškalija i Egipćana.

Stanje u opštini Dragaš

Opština Dragaš ima glavni centar za porodičnu medicinu koji se nalazi u gradu Dragašu i radi 24 sata dnevno, pet centara za porodičnu medicinu i osam zdravstvenih ambulanata.

---

¹¹⁴ „Strateški plan za obrazovanje na Kosovu za period između 2011. i 2016. godine“, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju. Izvor: http://www.masht-gov.net/advCms/documents/KESP_2011_2016.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 18. marta 2012. godine,

¹¹⁵ Demografska anketa zdravstvene zaštite, Zavod za statistiku Kosova, 2003. godine. Podatke za potrebe profila „Opštinskog plana razvoja“ pružio Dečji fond Ujedinjenih nacija,

¹¹⁶ „Perinatalna situacija na Kosovu za period između 2000. i 2010. godine“, Ministarstvo zdravlja. Podatke za potrebe profila „Opštinskog plana razvoja“ pružio Dečji fond Ujedinjenih nacija,

¹¹⁷ „Prenatalna nega na Kosovu: kvalitet i pristup“, Dečji fond Ujedinjenih nacija, 2009. godine,

¹¹⁸ Izveštaj Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija za 2010. godinu,

Nacionalni kriterijumi za uspostavljanje i zapošljavanje u centrima za porodičnu medicinu ili zdravstvenim ambulantama su sledeći:

- jedna zdravstvena ambulanta na 6,000 stanovnika,
- jedan centar za porodičnu medicinu na 10,000 stanovnika,
- jedan glavni medicinski centar na 100,000 stanovnika,
- jedan doktor i dve sestre na 2,000 stanovnika.

Nemaju sva sela zdravstveni centar zbog budžetskih ograničenja. Međutim, u cilju osiguranja pružanja zdravstvenih usluga izvršena je prenamena prostora. Po ovom hijerarhijskom sistemu svaki medicinski objekat mora da u zonama koje pokrije ili u bližia sela gradjanima pruža zdravstvene usluge. U tim zonama Zdravstvena Klinika pruža osnovne zdravstvene usluge na seoskom nivou dok u zonama pokrivenim od Centra Porodične Medicine pružaju se dodatne usluge uključujući i pristup medicinskim specijalistima za naselja u koja žive i u naseljima koje pokriva Zdravstvena Klinika. Glavni Medicinski Centar koji opslužuje celu opštinu i ima najveće standarde medicinskih usluga nalazi se u gradu Dragaš. Sledeća lista pokazuje postojeće medicinske objekte i njihove zone pokrivanja na nivou osnovnih medicinskih usluga.

Tabela 11: Centralna područja zdravstvenih objekata na području opštine Dragaš

Selo	Vrsta zdravstvene ustanove	Pokrivena sela
Dragaš	Glavni zdravstveni centar	Šajnovce
		Rence
		Zrze
		Plajnik
		Ljubovište
		Kukuljane
Vraništ	Ambulanta	Mlike
		Orčuša
Radeša	Ambulanta	Leštane
Brodosavce	Centar za porodičnu medicine	Kulkibeg
Kukovce	Ambulanta	-
Kosavce	Ambulanta	Buzec
Bljač	Ambulanta	Zaplužje
		Zgatar
Belograd	Centar za porodičnu medicine	Kapre
		Brut
		Zjum
Lopušnik*	Centar za porodičnu medicine	Buče
		Brezne
		Plave
Rapča	Centar za porodičnu medicine	Krstec
Brod	Ambulanta	Dikance
		Bačka
Kruševo	Centar za porodičnu medicine	Zli Potok
Globočica	Ambulanta	-
Restelica	Ambulanta	-

* Nije seoska teritorija (pripisana Brezni)

Ovakva struktura zdravstvenih usluga i dalje predstavlja nedostatak. Selo Restelica koje ima 4,200 stanovnika nema centar za porodičnu medicinu, tako da stanovnici sela Restelica moraju da idu u centar za porodičnu medicinu koji se nalazi u Kruševu.

Opština smatra da je izgradnja zdravstvenih objekata završena. Međutim, dalje poboljšanje fizičke i tehničke opreme radi postizanja standarda će biti neophodno u budućnosti.

Potreba za poboljšanjima se odnosi i na sredstva za prevoz. Na primer, pacijenti koji moraju da vrše redovnu dijalizu krvi moraju da se voze u Prizren tri puta nedeljno, a za to su potrebna dodatna vozila i vozači.

Kako pokazuju podaci Statističkog zavoda Kosova, 2010. godine je izvršeno 86,179 poseta zdravstvenim ustanovama u opštini Dragaš.

Tabela 12: Poređenje poseta izvršenih zdravstvenim ustanovama na području opštine Dragaš sa nacionalnim prosekom poseta¹¹⁹

Odeljenje	Broj poseta ostvarenih na području opštine Dragaš	Procenat ukupnih poseta na području opštine Dragaš	Nacionalni prosek ukupnog broja ostvarenih poseta
Centar za porodičnu medicinu	34,577	40,12 %	43,4 %
Odeljenje za majku i dete	5,775	6,70 %	3,4 %
Ginekologija i akušerstvo	2,450	2,84 %	1,2 %
Manje operacije	15,266	17,71 %	23,7 %
Laboratorije	8,207	9,52 %	6,9 %
Hitna pomoć	6,832	7,93 %	3,8 %
Ostale specijalističke usluge	6,548	7,61 %	12,6 %
Zubar	6,522	7,57 %	5,0 %
UKUPNO	86,177	100%	100%

Prema ovim podacima, na području opštine Dragaš je ostvareno 2,3 % celokupnog broja poseta zdravstvenim ustanovama na Kosovu što je predstavlja cifru koja je malo iznad nacionalnog proseka od 1,9 %. Pošto stanovništvo opštine Dragaš zauzima oko 1,9 % ukupne populacije, učestalost poseta zdravstvenim ustanovama je neznatno veća od proseka. Prosečan godišnji broj poseta zdravstvenim institucijama po osobi na području opštine Dragaš iznosi 2,5, a nacionalni prosek je 2,2 poseta po osobi.

¹¹⁹ Zasnovano na podacima iz Statističkog zavoda Kosova (2010. god.),

Većina poseta je ostvarena u centrima za porodičnu medicinu (40,12 %), a zatim odeljenju za manje operacije (17,71 %). Osetno manje posete u opštini Dragaš su ostvarene u objektima za ginekologiju i porodilište, što je u velikoj meri zbog toga što u celoj opštini postoji samo jedan ginekolog i četiri babice uprkos činjenici da je nacionalni uslov 3,4 i 6,8 za svaku od tih kategorija zdravstvenih radnika posebno. Porodiljsko odeljenje u Dragašu je 2011. godine prijavilo 124 isporuke. Komplikovaniji slučajevi su prosleđeni u porodilište u Prizrenu, a postoje i slučajevi gde su porodilje same otišle u Prizren bez uputnice iz Dragaša. Međutim, posete porodilištima na području opštine Dragaš su dvostruka nego nacionalna stopa poseta porodilištima. Na području opštine Dragaš je izmerena veća poseta svim zdravstvenim ustanovama u odnosu na nacionalni prosek, osim poseta ustanovama za porodičnu medicinu, intervencije i druge specijalističke ustanove, iako posete tim ustanovama ostaju u skladu sa kretanjima na nacionalnom nivou kao najposećenije zdravstvene ustanove. Zbog nedostatka pouzdanih podataka, precizniji podaci nisu dostupni.

Medicinsko osoblje

Tabela 13 : Spisak medicinskog osoblja na području opštine Dragaš (podaci za 2012. godinu)¹²⁰

Polje rada	Broj zaposlenih na području opštine Dragaš	Nacionalni uslov broja zaposlenih: jedan po sledećem broju stanovnika	Minimalan broj zaposlenih potrebnih za područje opštine Dragaš (34,000 stanovnika)
Doktori (jedan otolaringolog, 9 doktora bez specijalizacije)	14	2,000	17
Medicinske sestre	31	1,000	34
Pedijatri	1		
Ginekolozi	1	10,000	3
Babice	5	5,000	7
Radiolozi	1		
Stomatolozi	5	5000	7
Zubni tehničari	4		
Laboratorijski tehničari	6		
Farmaceuti	4		
UKUPNO	72		

Oko 40 % radnih mesta u zdravstvenom sektoru u opštini Dragaš zauzimaju kosovski Gorani odn. kosovski Bošnjaci, a ostatak kosovski Albanci, što pokazuje dobar nivo zastupljenosti pripadnika manjinskih zajednica na radnim mestima u javnim preduzećima u području zdravstva i njihovu srazmernost u zastupljenom broju stanovnika.

¹²⁰ Podaci dobijeni od Direktora Direkcije za zdravstvo, maj 2012. godine, i prilagodjeni podacima sa terena. Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Broj osoblja koji radi u opštinskim sistemima zdravstva ograničava Ministarstvo u odnosu na broj stanovnika. Prema informacijama Direktora Direccije za zdravstvo, najnoviji broj zaposlenih u zdravstvu u opštini Dragaš iznosi 103 zaposlena ukupno. Medjutim, osoblje ne ispunjava minimum standarda za broj lekara, medicinskih tehničara, zubara, ginekologa ili dadilja po zahtevima nacionalnog osoblja po broju stanovnika u Dragašu. Opština se susreće sa poteškoćama u pronalaženju specijalista kao što su ginekolozi, jer većina njih više vole da rade u urbanim područjima.

Kvalitet zdravstvenih objekata

Između 2007. i 2011. godine, oko 200,000 evra opštinskog budžeta za ulaganje je potrošeno na zdravstveni sektor što iznosi oko 4 % ukupnog budžeta.

Uslovi u Glavnom centru porodičnog zdravlja u Dragašu su poboljšani nakon instalacije solarnog sistema i revitalizacije mreže tople vode sa centralnim skladištenjem tople vode. Porodični zdravstveni centar u Brodosavcu je takođe poboljšan nakon instalacije solarnog sistema za grejanje vode i skladištenja tople vode.

Poboljšanje energetske efikasnosti i snabdevanja toplom vodom preko solarnih grejača vode bi poboljšalo kvalitet usluga (temperatura u odeljenjima, raspoloživost tople vode za higijenske potrebe).

3.4.3 Socijalna zaštita

Stanje na nacionalnom nivou

Mandat centara za socijalni rad je da zaštite građane kojima je potrebna podrška pružanjem socijalnih i porodičnih usluga, službi za zaštitu dece, za decu i njihove porodice. Centri za socijalni rad rade u saradnji sa zajednicom, nevladinim i drugim organizacijama. Službe socijalne pomoći u centrima za socijalni rad su obavezne da obave stručnu procenu potreba za pružanjem socijalne pomoći deci i porodicama koje samoinicijativno zatraže pomoć ili koje na drugi način dođu u vidokrug službi za socijalnu pomoć kao potražioc i eventualni potražioc i socijalne ili porodične pomoći. Službe socijalne pomoći u centrima za socijalni rad nude socijalnu zaštitu, savetovanje porodica i, u izuzetnim okolnostima, materijalnu pomoć za decu i njihove porodice. One su takođe obavezne da stave dete u ustanovu van njegove odn. njene porodice kada postoje opravdani razlozi da se veruje da postoji neposredna i ozbiljna opasnost po zdravlje, bezbednost ili dobrobit deteta.

Sve u svemu, sistem zaštite dece na Kosovu je nedovoljan i fragmentiran ograničenim vrstama pomoći za decu sa posebnim potrebama, zapuštenu decu, decu bez roditeljskog staranja, decu žrtve seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja, decu koja rade i decu u sukobu sa zakonom.

Primećeno je da među zajednicama, javnim institucijama (škole, centri za mlade, zdravstvo, itd.) i organizacijama postoji potreba za unapređivanjem svesti o pravima deteta i zaštiti dece. Nadalje, postoji potreba za unapređivanjem znanja preko multisektorske obuke o pravima deteta i zaštiti dece i

to među ključnim akterima koji rade sa decom i koji su, zbog njihovog mandata koji se tiče staranja o deci, zakonski obavezni da prijave centrima za socijalni rad slučajeve koji zahtevaju zaštitu dece kada sumnjaju ili raspolažu dokazima da dete pati od fizičkog, seksualnog i psihološkog zlostavljanja od strane roditelja ili staratelja.¹²¹ Kako bi se pojačale zakonske obaveze, postoji hitna potreba za kreiranjem jedinstvenih obrazaca za upućivanje svih slučajeva nasilja i zlostavljanja u svim institucijama koje zbog svog mandata ili uloge imaju odgovornost da se staraju o deci. Preciznije, jedinstveni ili standardni obrasci ili uputnice trebaju da budu napravljeni za nastavnike i osoblje u školama, lekare, medicinske sestre i bolničare, socijalne službe, policajce, tužioce, sudije i advokate odbrane kako bi se poboljšao proces identifikacije, upućivanja i, nadalje, obrade takvih slučajeva.¹²² Kako bi se pojačao proces upućivanja i upravljanja slučajevima zaštite dece u opštini Dragaš, treba razviti mehanizam za koordinaciju zaštite dece sa relevantnim akterima koji rade sa decom. Cilj mehanizma za koordinaciju zaštite dece je upućivanje, upravljanje i nadgledanje slučajeva u kojima se radi o deci sa srednjim i visokim rizikom da postanu prestupnici, zanemarivanom, zlostavljanom, iskorišćavanom i decom kojom se trguje tokom mesečnih sastanaka sa profesionalnim radnicima.¹²³

Stanje u opštini Dragaš

Opština Dragaš pruža sledeće usluge: zaštitu dece i starijih, podršku za hronički bolesne pacijente, podršku bivšim prestupnicima, izdavanje socijalnih stanova, psihološko savetovanje, razne terapije, usvajanje, koordinaciju sa školama i saradnju sa sudovima i drugim organizacijama. U gradu Dragašu je postoji jedan glavni Centar za socijalni rad koji obezbeđuje i koordinira svoje usluge sa svim selima na teritoriji opštine.

Udruženje paraplegičara i paralizovane dece koje se stara o osobama sa invaliditetom radi u jednom specijalizovanom objektu u Dragašu gde se brine za 420 članova različitih uzrasta.

Tabela 14: Usluge socijalnog staranja koje su pružene 2011. godine, podaci po mesecima

Mesec	Broj porodica	Broj članova porodice	Ukupni troškovi (u eurima)
Januar	412	1,495	25,775
Februar	432	1,568	27,510
Mart	433	1,587	27,320
April	429	1,559	27,040
Maj	394	1,397	24,560
Jun	405	1,436	25,450
Jul	398	1,415	24,735
Avgust	397	1,407	25,225
Septembar	411	1,476	26,095
Oktobar	422	1,509	27,190
Novembar	427	1,524	26,850

¹²¹ Član 10 Zakona br. 02/L-17 o socijalnim i porodičnim uslugama,

¹²² Sažetak izveštaja o mapiranju i proceni sistema zaštite dece na Kosovu. Preduzeće „DeLegibus Consulting“, 2011. godine,

¹²³ „Bezbednosna mreža za zaštitu dece“, organizacija „Terre des Hommes“, 2012. godina. Izvor:

<http://tdh.ch/en/countries/kosovo>.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Decembar	450	1,619	28,915
Ukupno			316,745 evra

Tabela 15: Socijalna pomoć koja je pružene tokom 2011. godine, podaci po kategoriji prijemnika

Korisnici socijalne pomoći	2011. god.	Ukupno
Deca bez roditeljskog staranja		
Siročad	2	31
Siročad koja je raspoređena u porodicama	2	15
Napuštena deca	2	6
Nesposobni roditelji ¹²⁴	0	7
Deca u opasnosti		
Zapuštena odn. zlostavljana deca	4	12
Deca nevenčanih roditelja	8	18
Deca razvedenih roditelja	3	69
Delikvencija i mlađi prestupnici		
Deca mlađa od 14. godina koja se nalaze pod društvenom zaštitom	12	53
Maloletna delikvencija (deca uzrasta između 14. i 16. godina života)	0	62
Maloletna delikvencija (deca uzrasta između 16. i 18. godina života)	3	95
Deca i odrasli sa posebnim potrebama		
Psihološkim potrebama	0	21
Fizičkim potrebama	4	26
Kombinacija gorenavedenih	3	43
Deca odn. odrasle žrtve trgovine ljudima		
Deca	0	0
Odrasli		
Odrasli sa posebnim potrebama		
Psihološkim potrebama	0	156
Fizičkim potrebama	0	196
Kombinacija gorenavedenih	0	61
Odrasli u opasnosti		

¹²⁴ Definiše se kao „roditelj ili roditelji ili drugi staretelji koji zbog načina života, fizičke ili mentalne nesposobnosti ili bolesti, spihosocijalnih problema, zavisnosti ili drugih razloga imaju problema u pružanju adekvatnih nivoa staranja ili nadzora nad detetom,“ u članovima 7, 9 i 10 Zakona br. 02/L-17 o socijalnim i porodičnim uslugama,

Odrasli koji žive van tradicionalnih bračnih okvira	8	29
Nasilje u porodici	5	46
Osobe koje prolaze kroz razvod nra	8	38
Odrasli sa protivdruštvenim ponašanjem		
Beskućnici	0	6
Starije osobe kojima treba socijalna pomoć i zaštita		
Bez podrške porodica	1	133
Sa posebnim potrebama	0	27

Tabela 16: Pružanje usluga

Vrsta usluge	2011. god.	Ukupno
Usvajanje	0	3
Skrbnik	2	20
Porodični skrbnik	0	3
Bezbedna kuća	0	6
Društvena pomoć	20	125
Pomoć odraslima	1	10
Pomoć maloletnicima koji su u braku	8	44
Objekti za smeštaj starijih lica	1	4

Centar za socijalni rad takođe nudi usluge za osobe koje su preživele i koje su bili svedoci nasilja u porodici. Na teritoriji opštine Dragaš trenutno ne postoji opštinski mehanizam za koordinaciju rodno zasnovanog nasilja ili nasilja u porodici.

Telo Ujedinjenih Nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena treba da započne sa pružanjem podrške procesu uspostavljanja mehanizma za koordinaciju u Dragašu. Ovaj mehanizam, koji koordiniše i kojim upravlja Opštinska kancelarija za rodnu ravnopravnost, treba da uspostavi redovnu koordinaciju i strukture komunikacije među zainteresovanim stranama iz relevantnih sektora, poput socijalnih službi, policije, zdravstva, pravosuđa i obrazovanja sa ciljem da obezbedi bolji odgovor na rodno zasnovano nasilje ili da osigura da preživeli nasilja u porodici dobijaju kvalitetne usluge. Među decom i mladima takođe postoji nedostatak samosvesti da prijave odn. upute na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Trenutno postoje veoma ograničene usluge za osobe koje su preživele nasilje i za svedoke nasilja u Dragašu, pa preživeli i njihova deca zavise od utočišta koje je smešteno u Prizrenu. Potrebno je podržati uspostavljanje odgovarajućih usluga za preživele, svedoke i počiniocce nasilja u porodici. Sve u svemu, postoji potreba za razvijanjem jasne socijalne politike na području zaštite dece kako bi se osigurao Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

---

sveobuhvatan i multisektorski okvir za razvoj specijalizovanih usluga za prevenciju, zaštitu i reintegraciju dece žrtava svih oblika nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja.

Kako bi se podigla svest o pitanjima koja se odnose na nasilje prema deci i prava dece, Opštinska kancelarija za rodnu ravnopravnost u Dragašu je dogovorila 16 dana aktivnosti protiv rodno zasnovanog nasilja za različite ciljne grupe uz podršku opštine, agencija i organizacija koje rade u području rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodicama. Ovo je 2011. godine uređeno uz podršku misije OEBS-a. Kancelarija takođe organizuje aktivnosti koje se odnose na mandat Kancelarije, ali zbog ograničenih sredstava aktivnosti se mogu organizovati samo na *ad-hoc* osnovi.

3.4.4 Bitni izazovi u postojećoj situaciji u obrazovanju, zdravstvu i socijalnom blagostanju

Paralelni obrazovni sistem postoji u regionu Gore što znači da nedostaje koordinacija i nadzor primene obrazovanja; ovo reducira koherenciju opštine kao prostorne jedinice i ne doprinosi pozitivno odnosima medju zajednicama i izgradnji tolerancije.

- Kako se mogu rešiti razlike izmedju Srpskog (paralelnog) i Kosovskog obrazovnog sistema u opštini Dragaš?

Dragaš ima specifičnu strukturu naselja sa 36 malih sela i rasprostranjena naselja; skoro svako selo ima školu, iz ovoga proizlazi da odnos učenik: nastavnik u neka sela je vrlo mali.

Kako obezbediti nacionalni princip "Obrazovanje u najbližoj tački" ?

- Kako smatrati škole koje imaju mali broj učenika?

Iako je bilo napredka, pojedini učenici (naročito devojke) i dalje ne završavaju srednju školu.

- Kako olakšati pristup u srednjem obrazovanju, naročito za devojke?
- Kako podržati neizučene muškarce i žene?

Iako zdravstveni system u Dragašu dostiže nacionalni standard, ima manjka medicinskog osoblja u pojedinim krajevima opštine..

- Kako se može rešiti manjak medicinskih specijalista i opreme u manja sela i udaljenim krajevima?

Centar za Socijalno Blagostanje smešten je u Dragašu, pruža i koordinira usluge za sva naselja u opštini.

- Kako može ORP doprineti poboljšanju socijalne situacije i blagostanju gradjana Dragaša?

3.5 Privredni razvoj i zaposlenost

3.5.1 Privredni razvoj

Broj preduzeća koji je registrovan na području opštine Dragaš je porastao za 54 % u periodu između 2004. i 2009. godine.¹²⁵ Na celom Kosovu se tokom tog istog perioda registrovalo 82 % preduzeća. Niže stope registrovanja preduzeća su prisutne samo u selima Novo Brdo (44 %) i Leposavić (52 %).

Pored toga, registrovana preduzeća su uglavnom veoma mala preduzeća koja, u velikom broju slučajeva, obezbeđuju samo posao za vlasnika. Ukupan broj zvaničnih radnih mesta na teritoriji opštine se procenjuje na oko 2,500.

Najveći poslovni sektor u Dragašu su trgovina i distribucija, koje pomno prati proizvodnja. Većina trgovačkih aktivnosti se dešava u lokalnim prodavnicama: namirnice, građevinska dvorišta, skladišta i benzinske pumpe. Obezbeđen je veoma mali broj drugih roba kao što su prodaja boja, nakita, kože, tekstila i alata. Četiri apoteke se nalaze u gradu Dragašu, a jedna u Belogradu, jedna u Bljaću i dve u Brodosavce.

U smislu proizvodnje, registrovano je samo šest preduzeća, a većina ima samo jednog zaposlenog koji radi na preradi sirovina (kao npr. drvo). Veliki doprinos tržištu rada dolazi iz fabrike tekstila „Remateks“. „Remateks“ je najveći poslodavac na području opštine Dragaš. Preduzeće je smešteno u gradu Dragašu i obezbeđuje 380 radnih mesta uglavnom u proizvodnji sintetičke tkanine i malu količinu proizvodnje vune. Glavno tržište za ove proizvode je u inostranstvu. Administrativnog osoblje dolazi takođe i iz Prizrena, ali preduzeće nudi besplatan prevoz za zaposlene iz Dragaša. Preduzeće je osnovano 1982. godine, ali pre sukoba iz 1999. godine, fabrika je postala centar za prikupljanje vune.

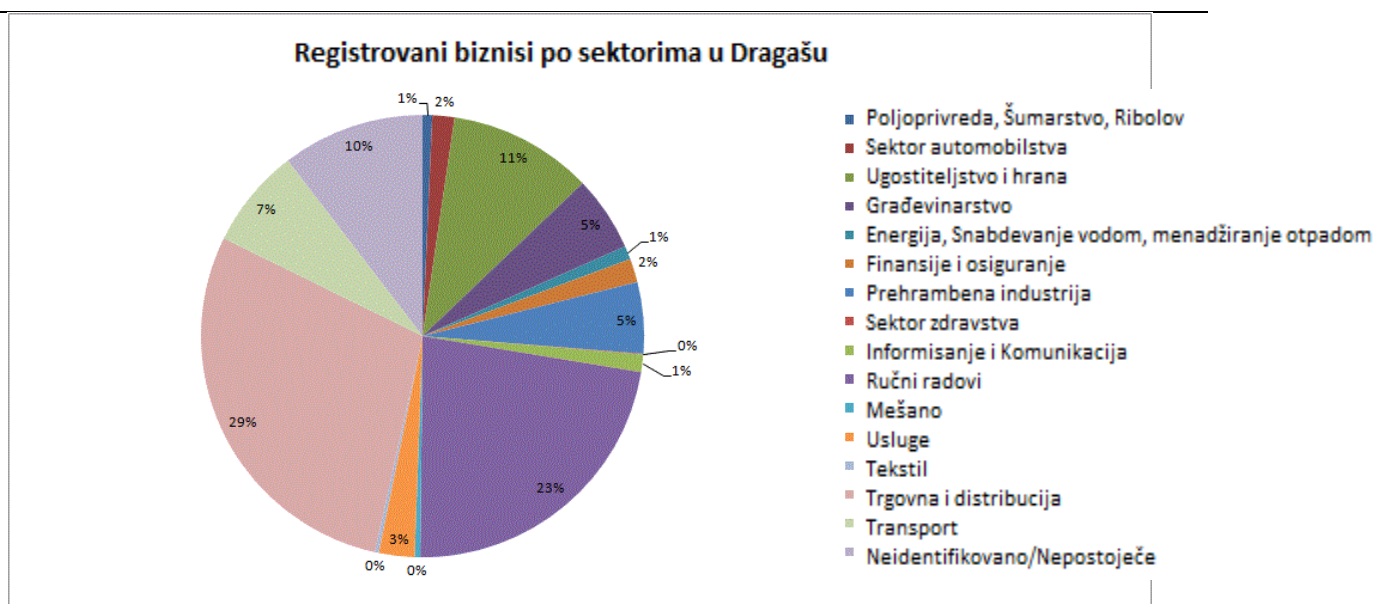
Još jedan značajan deo radnog tržišta stvaraju ugostiteljska preduzeća. Pod ovim, uopšteno govoreći, više mislimo na kafiće, kafane i restorane koji postoje u većini sela, nego na hotele, jer je turistička industrija još uvek podrazvijena i postoji samo jedan registrovani hotel. Najveći poslodavac u ugostiteljskom sektoru je grad Dragaš koji ima 35 registrovanih preduzeća, a zatim selo Restelica sa 23 registrovana preduzeća. Nije bilo moguće utvrditi postojanje ili nepostojanje relativno visokog postotka registrovanih preduzeća (10 %).¹²⁶ To može da bude zbog toga jer su se zatvorili od registrovanja ili su promenili lokaciju ili organizaciju na neki drugi način.

---

¹²⁵ Kancelarija za statistiku Kosova, „Statistički repertoar preduzeća na Kosovu“, Q4 – 2009,

¹²⁶ Baza podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za sela opštine Dragaš, 2011. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Slika 23: Preduzeća registrovana na području opštine Dragaš, podaci po sektorima

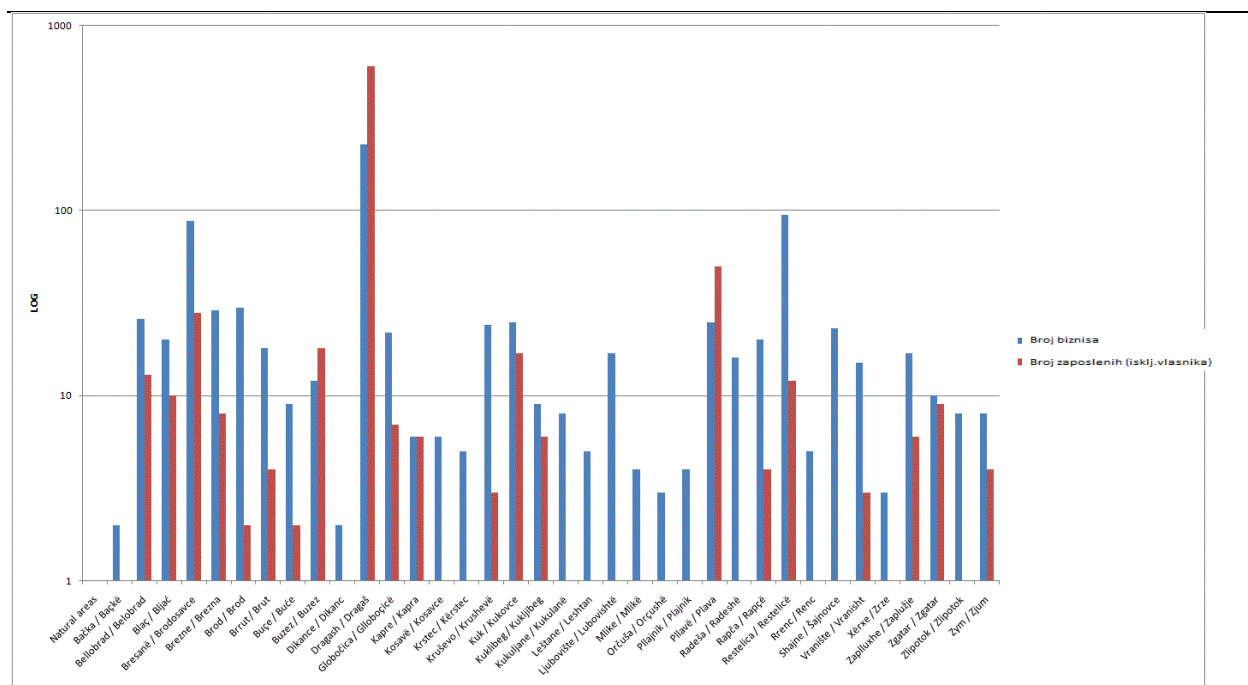
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo čine samo 1 % registrovanih preduzeća u opštini što pokazuje da u sticanju prihoda postoji malo aktivne kapitalizacije na raspoloživim prirodnim bogatstvima. Međutim, većina poljoprivrednih delatnosti na teritoriji opštine Dragaš se sastoji od sive i prirodne poljoprivrede koja obezbeđuju hranu za privatne porodice sa tek povremenim viškom za prodaju na tržištu. Seoske ankete su potvrdile da u svakom selu postoji visok nivo uzgajanja voća i povrća, kao i gajenje kokošaka i pčela za jaja i med. Poljoprivreda niskih razmera omogućava ukupno smanjenje troškova u domaćinstvu, kao i samoodrživ i održiv način života koji bi trebalo ohrabrivati i podstaći, iako se širom Kosova primećuje opšte kretanje da porodice koje primaju finansijske doznake iz inostranstva troše više na svakodnevne stvari poput hrane i odeće.

Poslovni i privredni centar opštine koji zastupa većinu poslovnih sektora je grad Dragaš sa 228 od ukupno 856 registrovanih preduzeća na teritoriji opštine. Sela Brodosavce i Restelica predstavljaju dva poslovna podcentra (89 i 95 registrovanih preduzeća u svakom posebno). U preostalim 34 sela postoji manje od 50 preduzeća, a 13 naselja ima manje od deset preduzeća koje se nalaze u dve skupine naselja: od sela Buča do sela Plajnik i od sela Krstec do sela Zli Potok.

Tabela 17: Broj registrovanih preduzeća i zaposlenih po selima na teritoriji opštine Dragaš

SELO	Broj preduzeća	Broj zaposlenih (bez vlasnika)	Broj zaposlenih (sa vlasnikom)
Prirodna područja	1	0	1
Bačka	2	0	2
Belograd	26	13	39
Bljač	20	10	30
Brodosavce	88	28	116
Brezna	29	8	37
Brod	30	2	32
Brut	18	4	22
Buče	9	2	11
Buzec	12	18	30
Dikance	2	0	2
Dragaš	228	603	831
Globočica	22	7	29
Kapre	6	6	12
Kosavce	6	0	6
Krstec	5	0	5
Kruševo	24	3	27
Kukovce	25	17	42
Kuklibeg	9	6	15
Kukuljane	8	0	8
Leštane	5	0	5
Ljubovište	17	1	18
Mlike	4	0	4
Orčuša	3	0	3
Plajnik	4	0	4
Plava	25	50	75
Radeša	16	0	16
Rapča	20	4	24
Restelica	95	12	107
Renc	5	0	5
Šajnovce	23	0	23
Vranište	15	3	18
Zrze	3	0	3
Zaplužje	17	6	23
Zgatar	10	9	19
Zli Potok	8	0	8
Zjum	8	4	12
UKUPNO	848	816	1,664

Slika 24: Broj preduzeća i zaposlenih (ne računajući vlasnike) po naseljima u opštini Dragaš

Najveća preduzeća koja zapošljavaju više od deset zaposlenih se nalaze u Dragašu (4), selima Plava (1) i Buzec (1) koji se nalaze u severnom području opštine (Opolje) i koja su mnogo bolje povezana sa Prizrenom i drugim tržištima preko glavnih puteva. Na ovim lokacijama broj zaposlenih prelazi ukupan broj preduzeća, što pokazuje pozitivan doprinos u zapošljavanju stanovnika Dragaša. Ova preduzeća su uključena u sektore proizvodnje vune i prerade mesa, izgradnje i metalnih radova, a jedno preduzeća je registrovano kao holding kompanija.

Međutim, u preostala 33 naselja, broj preduzeća je daleko veći od broja navedenih zaposlenih. Mnoga preduzeća su male trgovine i zanatlijske radnje koje se oslanjaju isključivo na sposobnosti vlasnika, a nekoliko tih preduzeća ima možda jedno ili dva zaposlena. Velika većina registrovanih preduzeća nemaju dodatne zaposlene osim vlasnika (665 (92,6 %) od 718 identifikovanih preduzeća). Ovo je posebno istaknuto u 15 sela (devet u regionu Gore i šest u regionu Opolja) koji imaju najniži broj preduzeća u opštini. Ukupno 114 preduzeća zapošljava samo jednu drugu osobu. Kao i na polju prirodne privrede čija je proizvodnja dovoljna za potrebe potrošnje porodice, prihodi od ovih malih preduzeća imaju mal uticaj na ukupne privredne izgleda ili razvoj opštine, ali uspevaju da ispune pojedinačne potrebe porodica.

Sela Kosavce, Plajnik i Renc u regionu Opolja su posebno uočljiva kao male sredine sa veoma malo uslužnih delatnosti ili preduzeća i sa slabom lokalnom stopom zaposlenosti. Međutim, ova sela se nalaze blizini sela Plava i Buzec od kojih svaki ima po jedno veliko preduzeće sa 40 i 12 zaposlenih. Putovanje na posao od sela do sela, posebno u relativno dobro povezanom severnom delu opštine može biti značajna karakteristika. Međutim, selo Brod predstavlja primer sela sa relativno velikom zajednicom i

brojem prodavnica i uslužnih delatnosti koje ne stvaraju dodatna radna mesta u selu osim radnih mesta za vlasnike preduzeća.

Mala i srednja preduzeća

Na području opštine Dragaš postoji 67 registrovanih malih i srednjih preduzeća od kojih su 57 anketirana.¹²⁷ Većina ovih preduzeća su aktivna na polju proizvodnje koja se temelji na prirodnim bogatstvima sa područja opštine Dragaš, uključujući poljoprivredu i stočarstvo. Od ovih preduzeća, većina je uključena u poslove stočarstva (sirovine), iako je gotovo jednak broj preduzeća angažovan i na polju gotovih proizvoda (stočna i prehrambena industrija). Stočna industrija je do sada najaktivnija arena za mala i srednja preduzeća na području opštine Dragaš, jer zapošljava 96 ljudi u 30 preduzeća. Nakon najvećeg poslodavca, preduzeća „Remateks“, prehrambena industrija koja proizvodi gotove proizvode je drugi najveći poslodavac sa osam preduzeća i 116 radnih mesta. Zanatstvo je četvrti najveći poslodavac. U skladu sa nacionalnim standardom, žene čine 20 % radne snage u malim i srednjim preduzećima iako su sektori njihovog radnog učešća, pre svega, stočarstvo i prikupljanje voća i bilja. Udeo žena u prehrambenoj i industriji tekstila je niži od prosečnog, uprkos činjenici da u ovim sektorima radi ukupno veći broj zaposlenih.

Tabela 18: Ogranci malih i srednjih preduzeća na području opštine Dragaš (2011. god.)¹²⁸

Ogranak	Dubina proizvodnje				Prodaja i trgovina	Ukupno
	Gotovi proizvod	Polugotovi proizvod	Sirovina	Uslužna delatnost		
Smeštaj i gastronomija			1	1		2
Poljoprivreda			3			3
Zanatstvo	1					1
Prehrambena industrija (mlečni i mesni proizvodi, itd.)	8					8
Prikupljanje voća i bilja			1			1
Stočarstvo	9	1	20			30
Ostalo	3			1		4
Živina	1					1
Prodaja i trgovina					2	2
Tekstilna industrija		1				1
Industrija vune	3		1			4
Total	25	2	26	2	2	57

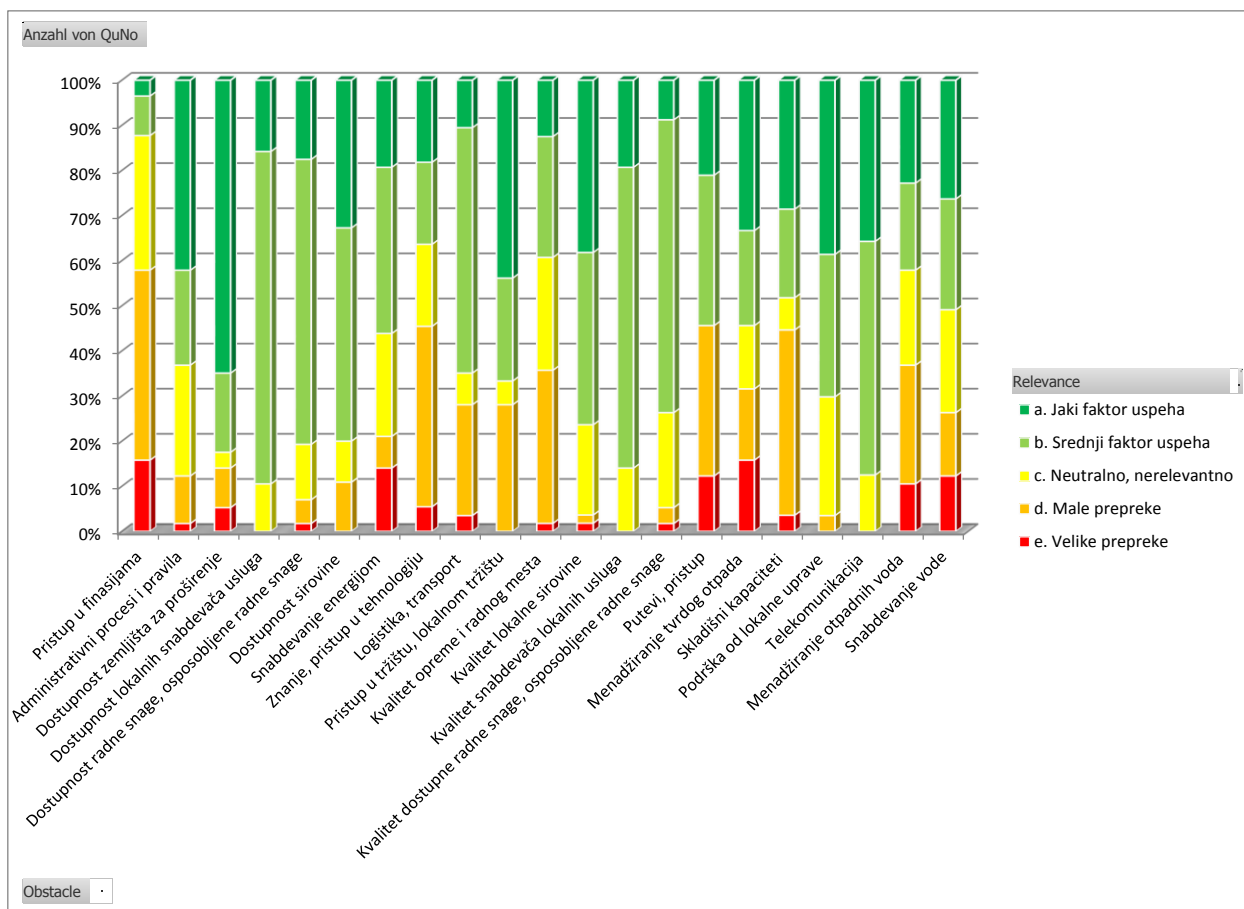
¹²⁷ Nacrt izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Izveštaj posete za procenu lokalnog privrednog razvoja“, Agostinucci, A., januar 2012. godine,

¹²⁸ Rezultati ankete malih i srednjih preduzeća, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, mart 2012. godine, Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Tabela 19: Broj zaposlenih u malim i srednjim preduzećima, podaci po ogranaku¹²⁹

Ogranak	Broj muških radnika	Broj radnika	Broj stalnih radnika tokom čitave godine
Smeštaj i gastronomija	7	3	6
Poljoprivreda	6	3	5
Zanatstvo	81	4	85
Prehrambena industrija (mlečni i mesni proizvodi, itd.)	113	21	116
Prikupljanje voća i bilja	30	10	10
Stočarstvo	91	42	96
Ostalo	18	5	17
Živina	1	1	2
Prodaja i trgovina	6	0	6
Tekstilna industrija	300	50	350
Industrija vune	13	3	12
Total	666	142	705

¹²⁹ Rezultati ankete malih i srednjih preduzeća, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, mart 2012. godine,

Slika 25: Procena značaja različitih faktora za uspeh ili neuspeh malih i srednjih preduzeća¹³⁰

Faktori koji imaju pozitivan uticaj na razvoj i uspeh malih i srednjih preduzeća su sledeći:

- raspoloživost i kvalitet lokalnih pružaoca usluga,
- telekomunikacije,
- raspoloživost pouzdanih energetskih usluga (električna energija i grejanje) po standardima međunarodnog kvaliteta,
- raspoloživost zemljišta koje bi se moglo proširiti,
- raspoloživost ljudstva i stručne radne snage (kao i kvalitet lokalne raspoložive stručne radne snage),
- raspoloživost i kvalitet lokalnih i lokalno raspoloživih sirovina,
- podrška lokalne uprave, upravnih procesa i pravila.

Rezultati ankete malih i srednjih preduzeća su pokazali da su faktori koji ograničavaju razvoj ili uspeh malih i srednjih preduzeća na području opštine Dragaš sledeći:

- pristup finansiranju,
- putevi i pristupačnost određenim područjima,

¹³⁰ Rezultati ankete malih i srednjih preduzeća, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, mart 2012. godine, Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

-
- pristup znanju i tehnologiji,
  - nedostatak kapaciteta za skladištenje,
  - upravljanje otpadnim vodama,
  - kvalitet snabdevanja strujom (Dragaš ima skoro redovna snabdevanje strujom, međutim kvalitet je često loš zbog niskog napona struje)
  - kvalitet opreme i radnih mesta,
  - upravljanje čvrstim otpadom.

Tržišta

Pre stvaranja društvenog preduzeća „Šarproizvod“, poljoprivreda na Kosovu je bila dobro organizovana. Međutim, od raspada ovog društvenog preduzeća više nema šireg tržišta za proizvode ili stoku. To je dovelo do drastičnog opadanja broja stoke na području opštine Dragaš. Put koji vodi južno od sela Restelica prema BJR Makedoniji je nekada služio kao važna cesta za pristup poljoprivrednim tržištima van Kosova, ali više ne funkcioniše jer nije zvaničan granični prelaz. „Remateks“ je glavno preduzeće koje ima tržišta van Kosova.

Uticao migracije

Priliv doznaka od migranata sa Kosova koji žive u inostranstvu (dijaspora) čini 13 % bruto domaćeg proizvoda Kosova, te i dalje predstavlja najvažniji izvor spoljnog finansiranja zemlje. Ukupno 70 % domaćinstava čiji su ukućani međunarodni migranti žive u ruralnim područjima. Udeo stanovništva koji prima doznake je znatno veći od onih koji primaju socijalnu pomoć: ruralna domaćinstva u proseku prime 2,800 evra godišnje (1,500 evra u urbanim područjima), što je tri puta veće od proseka finansijske podrške programa socijalne zaštite. U regionu Prizrena 23,3 % domaćinstava prima doznake.¹³¹

Emigracija se može posmatrati kao pokazatelj snage zajednice koja je u stanju da vaspita i pošalje „u svet“ dinamičke pojedince. Zajednica je preko dijaspore direktno povezana i sa pozitivnim i sa negativnim spoljnim faktorima. Dijaspora je najbolji ambasador i spajalac sveta sa svojim zajednicama porekla. U svom profesionalnom i privatnom okruženju, dijaspora može da podstakne interesovanje za mogućnosti koje Dragaš ima da ponudi stranim investitorima i klijentima. Dijaspora je izvidnica kretanja i posrednik promene. U svojim sredinama u različitim zemljama i svojstvima, dijaspora saznaje o novim kretanjima na tržištu, tehnikama proizvodnje i poslovnim konceptima. Dijaspora može da donese informacije u Dragaš i da pomogne lokalnim akterima da uvedu novine i bolje obavljaju poslove.

---

¹³¹ Podaci Programa Ujedinjenih nacija za razvoj iz 2010. godine koji su citirani u „Procena siromaštva na Kosovu“, izveštaj Svetske Banke br. 39737-XK, oktobar 2007. godine, <http://www.skmbalcani.cooperazione.esteri.it/utlskmbalcani/IT/Documenti/Pdf/KosovoPAvol1.pdf>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno: 17. marta 2012. godine,

Velika stopa emigracije takođe otkriva i rasplamsava slabosti zajednice porekla: iako je sposobnost upućivanja mladih ljudi u svet snaga, nesposobnost da im pruži prilike za naredne faze ličnih i porodičnih projekata je slabost zajednice porekla. Činjenica da dijaspora ulaže u lokalne nekretnine pokazuje da dijaspora nastavlja da oseća jaku vezanost za mesto porekla. Slabost zajednice porekla leži u njenoj nesposobnosti da im pruži mogućnosti za snažno učešće u razvoju lokalne zajednice.

Zbog emigracije, produktivni članovi zajednice su nestali iz lokalnih institucija, preduzeća i porodica koji, kao rezultat toga, možda nemaju ni dovoljno ljudskih i prirodnih izvora da odgovore na mogućnosti na koje dijaspora može biti u stanju da im ukaže. Pretnje uključuju činjenicu da slika uspešnog emigranta uliva kulturu emigracije i nedostatak vizije za domaću zajednicu. Dijaspore se može vratiti u zajednicu porekla sa stavovima koji su u sukobu sa lokalnim potrebama i projektima i tako početi da predstavlja smetnju, radije nego doprinos lokalnom razvoju. Ali najveća pretnja od svih je ukoliko se veza između dijaspore i domaće zajednice prekine i ukoliko se prekine povratak ljudskih i finansijskih izvora u domaću zajednicu.¹³²

Siva privreda i zapošljavanje

Svetska banka procenjuje da je oko 40 % zaposlenosti na Kosovu u okviru sive privrede, što znači da su to aktivnosti koje stvaraju male prihode, ali ne mogu da priušte troškove svog ozakonjavanja. Ovo se razlikuje od onih aktivnosti koje, uprkos tome što su profitabilnije, su namerno skrivene od javnih vlasti sa ciljem izbegavanja poreza i ilegalnih aktivnosti koje su zabranjene u krivičnom zakonu (npr. krijumčarenje narkotika).¹³³

Prema informacijama iz „Opštinskog plana razvoja“ za period između 2004. i 2006. godine, tradicija obrade mleka i prikupljanja voća se i dalje nastavlja u okvirima sive privrede, ali su nedavno lokalni majstori (električna roba, frizerski saloni, građevinski radnici) nastavili svoje poslovne aktivnosti bez registrovanja svojih preduzeća. Tačan broj ovih lica se ne zna, ali prema podacima zvaničnika Skupštine opštine, njihov broj varira između 50 i 100 osoba.

3.5.2 Zapošljavanje

Kosovo je jedna od najsiromašnijih zemalja u Evropi gde više od jedne trećine stanovništva živi ispod linije siromaštva na 1,55 evra dnevno, a 12 % stanovništva živi na liniji ekstremnog siromaštva na 1,02 evra dnevno.¹³⁴ Ukupna stopa siromaštva na Kosovu iznosi gotovo 45 %. Poređenja radi, stopa siromaštva u Evropskoj uniji iznosi između 10 i 23 %, 12,4 % u Albaniji i 19% u BJR Makedoniji.

Ovaj problem je blisko povezan sa visokim nivoom nezaposlenosti koji trenutno na Kosovu iznosi 45,4 %.¹³⁵ Određene grupe se suočavaju sa većim izazovima: 74 % mladih je nezaposleno, dok je samo 11 % radno sposobnih žena zaposleno. Konkretno, ruralno siromaštvo je u najtežem položaju i

---

¹³² Iz nacarta „Opštinskog plana razvoja organizacije“, HABITAT UN, septembar 2010. godine,

¹³³ Iz „Siva privreda na Kosovu: koju ulogu igraju sindikati“, Izveštaj Saveza nezavisnih sindikata Kosova (2005. god.) i „Studija o tržištu rada na Kosovu: politika izmene formalne zaposlenosti i zaposlenosti u okvirima sive ekonomije“, Izveštaj Svetske banke br. 25990, 2003. godine,

¹³⁴ Izvor: „Trenutno stanje partnerstva između Svetske banke i Kosova“, septembar 2011. godine, http://siteresources.worldbank.org/KOSOVOEXTN/Resources/Kosovo_Snapshot.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 16. marta 2012. godine,

¹³⁵ Iz „Strateškog plana za obrazovanje na Kosovu za period između 2011. i 2016. godine“, prema kojem je 345,000 lica na Kosovu registrovano kod Ministarstva rada i socijalnog staranja,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

najzastupljenije među sledećim grupama, posebno u regionima centralne i istočne Evrope: poljoprivrednici u brdsko-planinskim područjima, ruralni nadničari, seoske žene, starije osobe, etničke manjine i interno raseljena lica i izbeglice.¹³⁶ Dok 37,4 % urbanih stanovnika Kosova živi na granici siromaštva, 49,2 % ljudi u ruralnim područjima živi u siromaštvu. Kretanja koja su primećena između 2003. i 2005. godine pokazuju da, dok se urbano stanovništvo smanjuje, ruralno siromaštvo se povećava.¹³⁷

Uopšte na Kosovu, najveći udeo "ekonomski neaktivnih" lica (49%) se bavi „brigom kuće/porodice“. U Dragašu 32% stanovništva iznad 15 godina starosti smatra se ekonomski aktivnom.¹³⁸ Žene čine 67% ekonomski neaktivnog stanovništva u Dragašu.

Međutim, uprkos ove teške situacije, broj porodica koje primaju socijalnu pomoć je opao sa 592 u proseku u 2005.godini na 360 u 2009.godini.¹³⁹

Javni sektor opštine Dragaš je veliki poslodavac koji zapošljava otprilike jednak broj ljudi koji se bave aktivnostima javnih preduzeća.

Tabela 20: Broj zaposlenih u javnim preduzećima na području opštine Dragaš¹⁴⁰

SEKTOR	BROJ ZAPOSLENIH
Opštinska uprava	127
Obrazovanje	507
Zdravstvo	98
Vatrogasna brigade	18
Bezbednosne snage Kosova	43
Policija Kosova	39
Sud	44
Vodovod	15
Higijena	15
Šumska privreda	29
Centar za socijalni rad	12
Opštinski biro za zapošljavanje	3

¹³⁶ Izvor: Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede, 2002. godine, http://www.ifad.org/poverty/region/pn/PN_e_1.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 16. marta 2012. godine,

¹³⁷ „Procena siromaštva na Kosovu“, izveštaj Svetske Banke br. 39737-XK, oktobar 2007. godine <http://www.skmbalcani.cooperazione.esteri.it/utlskmbalcani/IT/Documenti/Pdf/KosovoPAvol1.pdf>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno: 17. marta 2012. godine,

¹³⁸ Tabela 5.15, *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*

To znači da su oni zaposleni, nezaposleni ali su ranije radili/ranije nikad nisu radili, ili čekaju da počnu da rade.

¹³⁹ Podaci dobijeni od Centra za socijalni rad, Dragaš. Od UN-Habitat Nacrt profila ORP, Septembar 2010

¹⁴⁰ Podaci Opštinskog odeljenja za industriju i razvoj, maj 2010. godine. Iz nacrtu „Opštinskog plana razvoja“, HABITAT UN, septembar 2010. godine,

UKUPNO	950
--------	-----

3.5.3 Izazovi postojeće situacije u privredi

Broj registrovanih kompanija u Dragašu sporo raste. Većina preduzeća su vrlo mala, obezbeđuju zaposlenje samo vlasniku.

- Koji bi se uslovi mogli pružiti kako bi se povećao broj zaposlenih?
- Kako bi ORP mogao doprineti poboljšanju tržišnog biznisa u Dragašu?
- Kako se može poboljšati obrazovni nivo radnika i konkurentnost biznisa?

3.6 Šumarstvo i poljoprivreda

3.6.1 Šumska i poluprirodna područja¹⁴¹

Teritoriju opštine Dragaš karakteriše prirodna trava i grmlje koje se naizmenično smenjuju po stenovitim ili retko obujalim područjeima, močvarama i šumama. Ove glavne vrste zemljišta zauzimaju preko 70 % površine opštine. Samo 27 % zemljišta se koristi za poljoprivredne svrhe. Zbog visoke nadmorske visine, trava dominira nad oranicama i stalnim kulturama (odnos je 18 % naprema 9 %). Samo 1 % površine pokrivaju naseljena mesta ili infrastruktura.

---

¹⁴¹ Detaljne informacije sadržane u „Atlasu održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“ i Treći tom, „Procena“,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Tabela 21: Upotreba zemljišta na teritoriji opštine Dragaš u hektima i procentima

Podslivovi reka	Naseljena mesta	Poljoprivredna područja	Livade i pašnjaci	Šume	Prirodna trava i grmlje	Retko obujala područja	Gole stene	Močvare	Vode	Ukupno (ha)
Crni kamen		8	3	1	5,140	557	212	841		6,761
		0 %	0 %	0 %	76 %	8 %	3 %	12 %		
Brod	40	146	1,490	1,666	4,061	985	291	439		9,118
	0 %	2 %	16 %	18 %	45 %	11 %	3 %	5 %		
Plava	361	2,620	4,234	5,240	3,535	1,199	102	283		17,573
	2 %	15 %	24 %	30 %	20 %	7 %	1 %	2 %		
Prizren	56	640	217	1,202	232	70		15	3	2,435
	2 %	26 %	9 %	49 %	10 %	3 %		1 %	0 %	
Restelica	67	385	1,784	958	2,829	562	195	311		7,090
	1 %	5 %	25 %	14 %	40 %	8 %	3 %	4 %		
Sotke	3		77	522		1				603
	1 %		13 %	87 %		0 %				
Opština Dragaš	527	3,798	7,806	9,588	15,797	3,373	800	1,889	3	43,581
	1 %	9 %	18 %	22 %	36 %	8 %	2 %	4 %	0 %	

Poluprirodna područja

Šar-planinu karakterišu prirodne travnate površine, bare, pustare i grmlje koje čine 50 % ukupnog zemljišta na teritoriji opštine. Šar-planinu takođe karakterišu močvarna područja koja su raspoređena duž rečnih tokova u depresijama, područja sa retkom vegetacijom i stenovita područja. Najveća od ovih područja se nalaze na jugu i istoku Dragaša, južno od sela Restelica i severno prema selu Brod, duž ivice Šar-planine i na najvišoj tački ovog planinskog masiva, planini Koritnik.

Šume

Stotine godina pašnje u nekada pošumljenim površinama ostalo je 17.1% (8,124 ha) šuma u Dragašu, uglavnom u Severno-Zapadnom delu opštine. 5199 ha od ukupne šumske površine su javne (64%) uključujući i stari Bosanski Bor na Koritniku koji je star preko 70 godina. 1160 ha ove šume na planini Koritnik su deo planiranog Nacionalnog Parka i jedno od istaknutih bioraznolikosti u opštini.

Privatna šuma (2925 ha) je uglavnom čestarska (2814 ha) i značajan je resurs za ogrevno drvo stanovništva. Ukupna površina čestarskih šuma je 4048 ha.

Plantažne šume pokrivaju 211 ha (oko 3% od celokupne površine šuma) je jedna mala površina severno od Dragaša. Za 2462 ha šuma na neplodnom zemljištu potrebna je posebna nega u menadžiranju šuma kako bi se sprečila erozija i održavali njihovi kapaciteti zadržanost vode.

18 ha šume je degradirano zbog ilegalnog branja, šumskih požara ili drugih neodređenih razloga.

Mešovite šume, šume stare preko 70 godina i tranzicija planinskih šuma - livada na šumskoj liniji su zavičaji medveda i linksa i formalni deo njihovih regionalno ekoloških koridora.

Tabela 25: Prihodi od korišćenja šuma oba sektora javni/privatni

Jedinica menadžiranja	Prihodi od korišćenja u Eurima	Troškovi korišćenja i ekstrakcije	Neto godišnji prihodi u Eurima	Godišnje korišćenje potencijal koločine u m/ 3
Koritnik II	229 858	83 067	146 791	5 358
Opolje	184 685	55 085	129 600	4 879
Bredhiku	260 717	80 553	126 164	7 104
Javna šuma	675 260	218 705	402 555	17 341
Privatna šuma	92 925	35 407.74	57 517.3	4425.97
Ukupno	768 185	254 112.74	514 072.3	21 766.97

Tabela 25: Imovinska situacija Dragaških šuma (u ha)

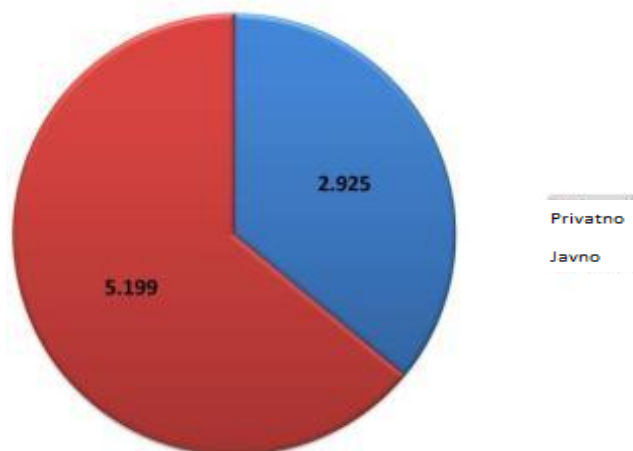
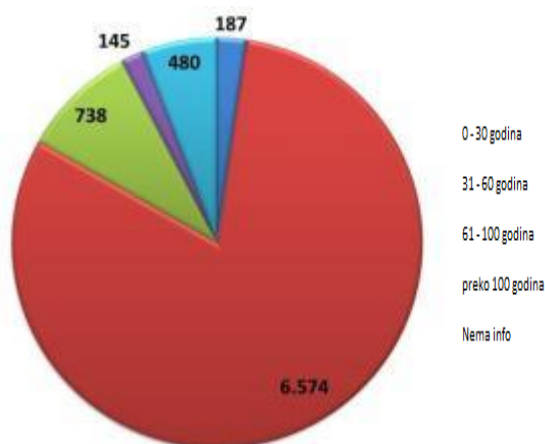

Tabela 26: Starosna klasifikacija Dragaških šuma (u ha)

3.6.2 Poljoprivreda i posebna korišćenja zemljišta

Poljoprivredna područja sa obradivom zemljom, stalnim usevima i složenom upotrebom zemlje kao što su godišnji i stalni usevi sa ogradama su skoncentrisani u regionu Opolja gde je teren ravniji nego u regionu Gore. Ukupno 86 % ovog zemljišta se nalazi u podslivovima reka Plava i Prizren. U regionu Gore, glavna poljoprivredna područja se nalaze oko sela Globočica, Kruševo i Restelica. Pašnjaci i livade se uglavnom nalaze u pojasu istočno od sela u podnožju viših planina.¹⁴²

¹⁴² „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

Poljoprivreda na području opštine Dragaš pruža komplementarno i neformalno zanimanje velikom broju domaćinstava koja nisu u stanju da podignu svoja poljoprivredna imanja na nivo formalne privrede i čini veliki deo aktivnosti domaćinstava. Na području opštine Dragaš postoje 3,500 poljoprivrednih imanja, od kojih su 95 % porodična naturalna poljoprivredna imanja. Ukupno 3,5 % od ovih porodičnih naturalnih poljoprivrednih imanja proizvodi i za domaće potrebe i za prodaju na tržištu, a samo 1,5 % poljoprivrednih imanja su usredsređena na komercijalnu prodaju. Ovo ukazuje da je celi poljoprivredni sektor podmehanizovan.¹⁴³

Prerada poljoprivrednih proizvoda u opštini je takođe skoro u potpunosti odsutna (sa приметnim izuzetkom klaonice „Meka“ koja zapošljava 40 osoba u selu Plava).¹⁴⁴ Postoje četiri lokalna mesta za prikupljanje mleka: Kukovce, Buzec, Kosavce i Brodosavce. Pored toga, značajna količina mleka se prodaje neformalno. Na teritoriji opštine Dragaš postoje tri klaonice i tri fabrike za preradu mleka i mlečnih proizvoda.¹⁴⁵

Glavne sorta zrna koje se uzgajaju u opštini su sledeće:

- pšenica (96,5 ha uzgojeno u jesen 2009. godine),
- ovas (45 ha uzgojeno u proleće 2010. godine),
- ječam (40 ha uzgojeno u proleće 2010. godine),
- raž (45 ha uzgojeno u jesen 2009. godine).¹⁴⁶

Za potrebe godišnje Ankete poljoprivrednih domaćinstava obavljen je razgovor sa oko 130 domaćinstava sa područja opštine Dragaš. Kada su upitani o razlozima zašto su pustili da produktivno zemljište stoji neobrađeno, nedostatak profitabilnosti poljoprivredne proizvodnje je naveden kao glavni faktor (37 %) koji sledi nedostatak proizvodnih sredstava (29 %). Nedostatak profitabilnosti, tj. jaz između ponude i potražnje, ima mnogo uzroka. Težak pristup tržištu se često pominje kao kritičan faktor. To uključuje fizičku udaljenost na različitim koracima logističkog lanca (od polja odn. livada ka poljoprivrednim imanjima, sa poljoprivrednih imanja do lokacija za prikupljanje proizvoda, sa lokacija za prikupljanje proizvoda do fabrika za obradu, itd.), kao i nedostatak sertifikacije i adekvatnog plasiranja na tržište visoko kvalitetnih proizvoda opštine Dragaš koji bi mogao da omogući pristup segmentima veće vrednosti potrošačkog tržišta.

Specijalno korišćenje zemlje

Ovo uključuje prikupljanje ogrevnog drveta, pečuraka, lekovitog bilja, divljeg voća i pčelarstvo. Prikupljanje ogrevnog drveta se uglavnom vrši u udaljenim područjima oko planine Koritnik između sela Orčuša i Vraništ. Veliki broj pečuraka se prikuplja na mestima u okolini zapadnog dela opštine, na terenu sa obe strane puta prema selu Restelica, posebno između Restelice i Globočice, kao i na lokacijama između sela Mlike, Orčuša i Vraništ. Takođe postoji veliki prostor za prikupljanje pečuraka oko sela Kukuljane i Radeša, sa manjim i razuđenijim područjima prikupljanja oko sela Rapča, južno od sela Brodosavce i severno od sela Belograd. Prikupljanje lekovitog bilja se vrši u visokim planinskim predelima opštine, oko naselja u podnožju planine Koritnik i u Nacionalnom parku Šar-planina, posebno

¹⁴³ Smernice za opštinu Dragaš za 2010. godinu, Program Ujedinjenih nacija za razvoj,

¹⁴⁴ Nacrt „Opštinskog plana razvoja“, HABITAT UN, septembar 2010. godine,

¹⁴⁵ „Smernice za razvoj opštine Dragaš za 2010. godinu“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj,

¹⁴⁶ Smernice za razvoj opštine Dragaš za 2010. godinu, Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

oko sela Restelica i Brod i između sela Globočica i Kruševo. Manja i rasejanija područja prikupljanja lekovitog bilja se nalaze širom ostatka opštine, oko sela u podnožju planine Koritnik, kao i oko puta ka selu Zaplužje u regionu Opolja. Prikupljanje divljeg voća se obavlja uglavnom u severnim delovima opštine: između sela Šajnovce, Plava, Buče i Brezna i u manjim područjima u blizini sela na putu ka selu Zaplužje. Pčelarstvo je zapažena pojava u većini sela širom opštine i uglavnom je jednako prošireno.

3.6.3 Bitni izazovi u postojećoj situaciji u šumartsvu i poljoprivredi

Šumski bilans za 22% teritorije, većina kojih je listopadna, sa niskim odnosom mešovitih šuma i četinarska područja i šibljava šuma.

- Kako se šumartstvo u Dragašu može poboljšati u smislu kvantiteta i kvaliteta?

U Dragašu ima malo površine zemljišta pogodne za usev; pored toga, plodno zemljište se delimično sadi. Celokupni poljoprivredni sektor je slabo mehanizovan.

- Kako se može poboljšati poljoprivredni sektor?

3.7 Biološka raznolikost i zaštita prirode

3.7.1 Flora i fauna¹⁴⁷

Opština Dragaš ima veliku raznolikost vrsta biljaka i životinja i zavičaja zbog njegove visoke nadmorske visine (između 730m i preko 2660m nadmorske visine) mnoštvo stenovitog tla i zemljišta i dejstvo mediteranske i kontinentalne klime.. Većina ovih područja se nalaze ispod linije preko koje više ne raste drveće (između 2,000 i 2,100 m), ali su vekovne ljudske intervencije i razvoj poljoprivrede su izazvale obešumljavanje u nižim predelima. Područja iznad linije preko koje više ne raste drveće su pokrivena prirodnim stenama, alpskim travama i grmljem, sa prirodnim močvarnim područjima kao što su tresetišta i plitke bare.

Opština Dragaš se može pohvaliti bogatstvom divljih životinja i 1,500 vaskularnih biljnih vrsta i 150 endemičnih vrsta što čini oko 20 % flore na Balkanu. Na nadmorskim visinama preko 1,500 m postoji 730 vaskularnih vrsta. Širom Šar-planine je zastupljena kombinacija alpske i mediteranske mikroklike što daje širok spektar florističkih elemenata sa 40 arktičko-alpskih elemenata koji su uglavnom relikti iz glacialnog perioda. Postoje 92 borealnih i subborealnih florističkih elemenata, 57 srednjeevropskih (nordijsko-alpskih), 67 evroazijskih (karpatsko-balkanskih) i 151 elemenata iz Jugoistočne Evrope (balkansko-apevinskih). Submediteranski i mediteranski floristički elementi se nalaze u područjima oko

¹⁴⁷ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

reka Beli Drim, Bistrica u Prizrenu i u Kačaničkoj Klisuri.¹⁴⁸ U glavnim područjima je identifikovano 38 biljnih zajednica i 438 vrsta: 37 tih vrsta su od velikog značaja, ali su u opasnosti.¹⁴⁹ Međutim, nisu obavljene nikakve sistematske naučne studije o fauni na području opštine Dragaš, iako podaci koji su prikupljeni od strane nevladinih organizacija, seoskih zajednica, iz raspoložive naučne literature i zapažanja stručnjaka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj ocjene daju pregled istih. Nevladina organizacija „Zebe“ je nabrojala 11 ključnih lokacija u opštini za staništa ptica. Između 2004. i 2010. godine primećeno je ukupno 152 vrsta od kojih je otprilike jedna trećina navedena u dodacima Direktive Evropske unije o pticama. Identifikovano je 40 vrsta leptirova od kojih je trećina navedena u Dodacima II ili IV Direktive Evropske Unije o staništima ili je Međunarodna unija za očuvanje prirode ocenila njihov status kao ugrožen ili ranjiv.¹⁵⁰

Opsežni alpski pejzaži, planinski pašnjaci i šume, uključujući prastaro drveće endemičnog makedonskog bora i bosanskog bora, doprinose prirodnom bogatstvu područja zajedno sa znatnim brojem prirodnih staništa i retkih vrsta flore i faune, uključujući vrste od zajedničkog evropskog značaja kao što su mrki medved, vuk i balkanski ris. Mnoga od naučnih imena endemskih vrsta u regionu Šar-planine, koja se pominje pod nazivom „Scardus“ u drevnim kartama Ptolemeja (Klaudije Ptolemej, 100-178 pne), uključuju: *Anthyllis scardica*, *Crocus scardicus*, *Narthecium scardicum*, *Onobrychis Montana*, *Sideritis scardica*, *Stachys scardica*, *Verbascum scardicolum* i *Viola schariensis*. Istorija naučnog istraživanja botanike u ovom području datira od 1836. godine.¹⁵¹

3.7.2 Nacionalni park Šar-planina

Nacionalni park Šar-planina je jedini nacionalni park na Kosovu, a stvoren je u tom svojstvu 1986. godine. U decembru 2012 sa novim Zakonom o Nacionalni park Šar nove granice su definisane uz proširenje u opštini Dragaš. U BJR Makedoniji, Nacionalni park Šar-planina čini deo Nacionalnog parka Mavrovo na kojem se nalazi popularni centar za zimske sportske aktivnosti Popova Šapka.

Severozapadne padine Šar-planine se vode kao Nacionalni park, a osnovane su u tom svojstvu od strane Pokrajinske skupštine Autonomne pokrajine Kosovo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. To područje zauzima površinu od 230 km² u pet opština (Suva Reka, Prizren, Kačanik i Štrpce) i smatra se za jedini zvanični nacionalni park na Kosovu.¹⁵² Međutim, ova teritorija se prostorno naslanja uz tri druga, veća, zaštićena područja u regionu: Nacionalni park Mavrovo (73,088 ha, osnovan 1949. god.), kao i planirani Nacionalni park Šar-planina u BJR Makedoniji i zaštićeni pejzaž planine Korabi u Albaniji.

---

¹⁴⁸ „Ekološki profili biljnih vrsta i zajednica i karta raspodele specifičnih biljnih zajednica i vrsta staništa od interesa za područje opštine Dragaš“, Bexhjet, M. (2011. god.),

¹⁴⁹ Za detaljnije informacije, pogledajte podatke sadržane u Tomu 5 „Atlasa održivog razvoja“,

¹⁵⁰ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

¹⁵¹ Iz „Studije o izvodljivosti uspostavljanja prekograničnih zaštićenih područjei na Šar-planini na potezu Korab – Dešat“, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, Privremeni sekretarijat Karpatske konvencije, Beč, 2010. godine,

¹⁵² Prethodna merenja veličine Nacionalnog parka su obezbedila prostor od 390 km². Međutim, nedavna merenja koje je preduzelo Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja su otkrila da područje na terenu ne prelazi 230 km²,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Prema merilima Međunarodne unije za očuvanje prirode, Nacionalni park Šar-planina je klasifikovan kao zaštićeno područje druge kategorije.¹⁵³ Međunarodne nevladine organizacije su ga takođe prepoznale kao važno stanište za ptice (nevladina organizacija „Život ptica na međunarodnom nivou“, 1999. god.) i važno područje bilja (nevladina organizacija „Planta Europa“, „Život bilja“, 2005. god.), a nalazi se i na spisku glavnih staništa leptirova. Međutim, ljudski uticaj i pritisci na biološku raznolikost regiona su povećani posebno u poslednje dve decenije. Pretnje obuhvataju lošu kanalizaciju i tretman urbanog otpada, fragmentaciju i gubitak staništa i šuma, požare koje prouzrokuje čovek, nedostatak kontrole i inspekcije, krijumčarenje i ilegalni ribolov, ilegalnu seču šuma i nekontrolisan razvoj zemljišta. Opasnosti se takođe mogu javiti zbog preterane upotrebe prirodnih bogatstava (kao što je branje divljeg lekovitog bilja) i preterane ili nedovoljne ispaše. Do 32 biljne vrste koje se nalaze u Nacionalnom parku Šar-planina su navedene na „Crvenom spisku biljaka“ kojima pretila opasnost Međunarodne unije za očuvanje prirode, a 26 vrsta je uključeno na evropski „Crveni spisak“.¹⁵⁴ Oružani sukobi s kraja devedesetih godina do početka 2001. godine koji su se dešavali u ovom pograničnom regionu nisu, međutim, prouzrokovali oštećenja infrastrukture, kulturne baštine i prirodnih bogatstava. Međutim, sve veće naknadne administrativne promene i izazovi (nedostatak svesti, znanja i kapaciteta), nepromišljena i neregulisana eksploatacija prirodnih bogatstava, kao i depopulacija, migracija iz ruralnih u urbane sredine i starenje populacije, mogu doprineti problemima vezanim za prirodno okruženje, kulturne pejzaže i društveno-privredni kontekst područja.¹⁵⁵

Zemlje koje su uključene u proces pridruživanja Evropskoj uniji su dužne da usklade svoje standarde zaštite prirode sa standardima Evropske unije. To znači da treba izvršiti određivanje posebnih područja očuvanja (preko mreže organizacije „Natura 2000“, kao što je navedeno u Direktivi saveta br. 92/43/EEC o staništima) i ptičjih vrsta (Dodatak I, Saveta 79/409/EEC, 1979. god. Direktiva o pticama) u Nacionalnom parku Šar-planina.

Najveći deo površine opštine Dragaš (67,67 %) je pokriven šumama i drugim poluprirodnim izraslinama, što ukazuje na visok nivo divljih i delimično uzgajanih prirodnih bogatstava i oko 4 % poluprirodnih močvarnih područja. Ukupno 26,75 % teritorije se koristi za poljoprivredu. Sve u svemu, opština Dragaš ima širok spektar prirodnih staništa, ekosistema i flore i faune što je čini veoma važnim područjem biološke raznolikosti u regionu Jugoistočne Evrope.

Visok postotak opštinskog terena (55,5 %) uključen je u zaštićenu zonu Nacionalnog parka Šar-planina. Na sam izraz „Nacionalni park“ se u narodu često gleda sa poduzorenjem u smislu da se smatra da će tu postojati ograničenja, a postoji i društveni strah da će doći do ograničenja privrednog razvoja, da će poljoprivredne aktivnosti koje uključuju šumarstvo biti strogo kontrolisane, kao i da će biti ograničene turističke, građevinske i druge aktivnosti. Međutim, to nije tako. Prema zakonu, na prostoru i

¹⁵³ „Spisak nacionalnih parkova i zaštićenih područja“, Međunarodna unija za očuvanje prirode i Ujedinjene nacije, 1990. godine,

¹⁵⁴ Iz „Studije o izvodljivosti uspostavljanja prekograničnih zaštićenih područja na Šar planini na potezu Korab – Dešat“, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, Privremeni sekretarijat Karpatske konvencije, Beč, 2010. godine,

¹⁵⁵ Detaljne informacije o situaciji koja vlada na području regiona koji pokriva Šar-planina dolaze iz „Studije o izvodljivosti uspostavljanja prekograničnih zaštićenih područja na Šar planini na potezu Korab – Dešat“, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, Privremeni sekretarijat Karpatske konvencije, Beč, 2010. godine,

neposrednoj blizini Nacionalnog parka se dozvoljavaju aktivnosti koje ne štete skladnom odnosu ljudi sa prirodom i razvoju i očuvanju same prirode. To su često aktivnosti koje se praktikuju vekovima i formiraju vredan deo konteksta nacionalnog parka i biće promovisane kao takve. Većina teritorije je zemlja u društvenoj svojini; naseljena mesta nisu uključena u okvir granica Nacionalnog parka. Procenat privatne zemlje unutar granica Nacionalnog parka u Dragašu iznosi oko 3,100 ha ili 12,6 %. Zoniranje teritorije će definisati dozvoljene aktivnosti.

Zoniranje prostora Nacionalnog parka vrši se u skladu sa Zakonom o Nacionalnom parku i predstavlja rezultat procesa konsultacija između Vlade, lokalnih zajednica i zainteresovanih strana:

Zona 1 (zaštićena zona) uključuje područja sa izuzetnim prirodnim karakteristikama, retkim vrstama, ugroženim biljkama i životinjama i određenim vrstama staništa u divljoj prirodi. Na ovo područje se odnosi režim stroge zaštite. U Zoni 1 nije dozvoljena izgradnja, eksploatacija prirode, lov, ribolov, privredne aktivnosti ili bilo koje druge aktivnosti osim naučno-istraživačkog rada, planinarenja i ispaše (sa striktnom kontrolom).

Zona 2 (zona aktivnog upravljanja) uključuje područja koje karakterišu ekosistemi, vredni pejzaži i drugo. Ovde se mogu odvijati aktivnosti koje nisu u suprotnostima sa postulatima zaštite prirode, kao što su kontrolisana ispaša stoke, kontrolisano ubiranje nešumskih plodova i prikupljanje lekovitog bilja.

Zona 3 (razvojna zona) uključuje područja koja su planirana za izgradnju objekata za odmor, rekreaciju, turizam i potrebe stanovnika na teritoriji Nacionalnog parka uz ograničeno i selektivno korišćenje prirodnih bogatstvima.

Više informacija o specifičnim karakteristikama i svojstvima prirodnih bogatstava na teritoriji opštine Dragaš opštine su sadržane u Atlasu održivog razvoja i poglavljima *Biološka raznolikost i zaštita prirode* i *Šumarstvo i poljoprivreda* u ovom Profilu.

3.7.3 Bitni izazovi u postojećoj situaciji biološke raznolikosti

Dragaš je jedna od Balkanskih vrućih tačaka u pogledu posebne biološke raznolikosti koji sadrži velik broj endemičnih i retkih vrsta.

- Kako mogu koekzistirati opštinski razvoj i očuvanje prirode?

Veliki deo opštinskog terena (55.5%) je uključen u zaštićeni Nacionalni park Šar-planina.

- Kako Dragaš može dobiti od proširenja Nacionalnog Parka u njegovu teritoriju?

3.8 Turizam i kultura

3.8.1 Kultura

Kulturni objekti

Veliki broj grupa, udruženja i organizacija doprinosi savremenim kulturnim i društvenim aktivnostima i izvorima na području opštine Dragaš.¹⁵⁶

Postoje dva registrovana trenutno aktivna kulturno-umetnička društva: „Bresana“ (iz sela Brodosavce) i „Biseri“ (u selu Restelica).

Na području opštine deluju četiri doma kulture koja nude sledeće usluge:

1. Dom kulture u gradu Dragašu ima veliki broj prostorija i glavnu salu koja služi za filmske projekcije i predstave, ali nema adekvatan sistem grejanja ili opreme za kinematografiju odn. projekciju.
2. Dom kulture u selu Brodosavce ima biblioteku i salu za nastupe.
3. Dom kulture u selu Belograd ima biblioteku, salu za nastupe i internet koji uglavnom koriste mladih ljudi.

Još jedan javni objekat koji bi mogao da obavlja funkciju doma kulture je kancelarija mesne zajednice i mladih u selu Kruševo. Ovde se trenutno nalaze biblioteka i prostorije koje koristi zajednica, iako ne postoji glavna sala za veće nastupe. Sa izuzetkom objekta u selu Kruševo, postojeći domovi kulture se nalaze u severoistočnom delu opštine (region Opolja) u selima na auto-cesti koja vodi za Prizren.

Na teritoriji opštine Dragaš se nalazi šest biblioteka: četiri u regionu Opolja gde je po jedna biblioteka smeštena na svakom od glavnih puteva koji vode južno iz grada Dragaša (u selu Kruševo, na putu u selo Restelica i u selu Brod). Regionalna biblioteka se nalazi u Prizrenu. Međutim, biblioteka u selu Kruševo je kombinovani objekat koji takođe sadrži i dom kulture. Većina savremenih kulturnih izvora se nalazi u severoistočnom delu opštine i manje su dostupni selima na jugu.

Pregled biblioteka na teritoriji opštine Dragaš:

1. Centralna javna biblioteke u gradu Dragašu je novi objekat koji sadrži oko 21,000 knjiga od kojih je polovina na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku. Biblioteka ima čitaonicu u kojoj se nalazi i par računara čije je korišćenje besplatno za učenike osnovnih i srednjih škola,
2. Biblioteka u selu Brezne se nalazi u prostorijama osnovne škole i sadrži oko 10,000 knjiga,
3. Biblioteka u selu Brodosavce ima oko 7,300 knjiga,
4. Biblioteka u selu Kruševo poseduje oko 5,200 knjiga na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku,
5. Biblioteka u selu Belograd ima oko 4,700 knjiga,
6. Biblioteka u selu Brod se nalazi u prostorijama osnovne škole i ima oko 3,500 knjiga.

U skladu sa evropskim kretanjima, broj korisnika biblioteka se smanjuju svake godine, iako podaci iz poslednjih 20 godina pokazuju da je stopa smanjenja korisnika biblioteka iz centralne i istočne Evrope manja nego u zemljama Evropske unije. Ankete koje su vođene početkom 2000. godine u zemljama Evropske unije su nagovestile primetan pad u broju biblioteka, ali i ukupno povećanje zaliha knjiga, posebno u nacionalnim i bibliotekama tercijarnog (visokog) obrazovanja, što ukazuje na opštu

---

¹⁵⁶ Informacije podnio Kamberi, K., Direktor Direkcije za kulturu, omladinu i sport, Opština Dragaš, mart 2012. godine,

centralizaciju objekata i objedinjavanje izvora. Kretanja u smislu zatvaranja biblioteka tercijarnog obrazovanja su manje izražena u zemljama centralne i istočne Evrope. Međutim, u ovim područjima je obeležen veći pad u broju javnih biblioteka.¹⁵⁷

Značajan faktor koji doprinosi promeni upotrebe biblioteka je pojava digitalnih i elektronskih sredstava izdavanja knjiga i povećanje u korišćenju upotrebe računara, posebno u opisne svrhe. Širom opštine Dragaš, 2011. godine je bilo registrovano oko 4,000 korisnika biblioteka, koji su pročitali ukupno oko 7,000 knjiga.

Etnografski muzeji su česta pojava u gradovima širom jugoistočne Evrope. Ovi muzeji imaju običaj da se usredsrede na karakter lokalne kulture i tradicije, radije nego na nacionalni ili regionalni kontekst. Kao takvi, etnografski muzeji često predstavljaju korisne izvore za dobijanje informacija od lokalnog interesa, lokalnoj kulturi i prikazivanju svakodnevnog života u okolini, a funkcionišu i kao muzej za posetioce i kao skladište ili arhiva za mesne zajednice. Međutim, uprkos bogatim tradicijama koje su jedinstvene u regionu, na području opštine Dragaš trenutno ne postoje objekti koji obavljaju ovu funkciju.

Sport

Sportski klubovi i udruženja koja deluju na području opštine su sledeći:

1. Fudbalski klub „Plava“ u selu Plava,
2. Fudbalski klub „Liqeni“ („Jezero“) u selu Brezna,
3. Fudbalski klub „Opoja“ iz regiona Opolja,
4. Planinarsko udruženje „Guri i Zi“ („Crni kamen“) u Dragašu,
5. Skijaški klub „Arxhena“,
6. Skijaški klub „Šar“,
7. Rvački klub „Šar“,
8. Streljački klub u srednjoj školi,
9. Škola fudbala za mlade talente u selu Globočica.

Na području opštine Dragaš se nalaze sledeći sportski objekti:

1. Fudbalski tereni se nalaze u gradu Dragaš i selima Brezna i Bljač, ali su trenutno neiskorišteni i nemaju binu za gledaoce,
2. Dva manja, privatna fudbalska terena zatvorenog, „balonu“ tipa, se nalaze u Mejdanu,
3. Privatna komercijalna igrališta srednje veličine se nalaze u gradu Dragašu i selima Brezna i Globočica,
4. Teretana je smeštena u srednjoj školi u gradu Dragašu.

---

¹⁵⁷ Ne postoji centralni izvor preko kojega bi se mogla obaviti statistika za biblioteke širom Evrope, pa nisu objavljeni nikakvi kvalitativni ili kvantitativni podaci o korišćenju biblioteka ili srodnih izvora na Kosovu. Međutim, projekat „Libecon“ koji datira iz 2002. godine je počeo da razvija nove metode za poređenje. Treba napomenuti da je korišćenje elektronskih i digitalnih medija značajno poraslo od početka 2000. godine i da su zbog toga trenutna kretanja u smislu opadanja korišćenju biblioteka izražena na Kosovu. <http://www.libecon.org/newsletters/2/default.asp>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 4. septembra 2012. godine,

Škole u 13 sela na području opštine Dragaš nemaju sportske objekte ili igrališta. Nisu pružene dodatne informacije o drugim lokacijama koje bi se mogle koristiti za rekreaciju dece u selima, iako su neformalna područja koja se koriste za rekreaciju česta.

Osnove za skijaške aktivnosti su uglavnom nedovoljno razvijene za turizam, ali pružaju resurse za lokalnu rekreaciju, iako interes za skijanje i planinarenje ostaje na niskom nivou. Oni se nalaze na sledećim lokacijama:

- u hotelu Arxhena koji je smešten van sela Brod,
- u neposrednoj blizini sela Radeša,
- izvan sela Zaplužje.

Značajna godišnja sportska takmičenja uključuju fudbalski turnir u čast Oslobođilačke vojske Kosova i nacionalno prvenstvo u skijanju koje se odvija u blizini hotela Arxhena. Pre sukoba iz 1999. godine je održavana jedinstvena lokalna tradicija pelivanskog rvanja koja je svake godine održavana 1. maja u gradu Dragašu, sa posetiocima i učesnicima koji su dolazili iz ostalih delova Kosova, kao i iz Albanije, BJR Makedonije, Crne Gore i Turske. Ovaj tradicionalni sportski događaja nije organizovan u poslednjih nekoliko godina, pre svega zbog nedostatka sredstava.

3.8.2 *Kulturna i prirodna baština*

Kulturna i prirodna baština deluje pod okriljem kulturnih izvora regiona koji su povezani u integrisanu priču o odnosima između ljudskog roda i okolne sredine. Kulturna i prirodna baština je nasleđena i prenesena na savremene stanovnike, uključuje identitet šire društvene zajednice i njenih odlika u smislu zajedničkog kulturnog izvora. Kulturna i prirodna baština je od posebne važnosti u opštini Dragaš s obzirom na njen potencijal za privredni razvoj kroz turizam.

Kulturna baština¹⁵⁸

Na centralnom nivou, Ministarstvo kulture, omladine i sporta i Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje su odgovorni za koordinaciju i zaštitu kulturne baštine, posebno kroz integraciju u mehanizme prostornog planiranja i zakonodstva. Savet Kosova za kulturnu baštinu je odgovoran za procenjivanje i određivanje kulturne baštine za trajnu zaštitu, koordinaciju rada sedam regionalnih centara za kulturnu baštinu koji su odgovorni za zaštitu, očuvanje i integraciju kulturne baštine u mesnim prostornim planovima. Regionalni centri za kulturnu baštinu blisko sarađuju sa opštinskim strukturama, a posebno (iako ne i isključivo) sarađuju sa odeljenjima za urbanizam i kulturu i vrše koordinaciju između lokalnih i nacionalnih nivoa. Kulturna baština na Kosovu je ozakonjeno Zakonom br. 02/L-88 o kulturnoj baštini, Zakonom 2003/14 o prostornom planiranju, Zakonom 2008/03-L039 o posebnim zaštićenim zonama i sedam propisa.

---

¹⁵⁸ Detaljnije informacije se nalaze u okviru Istraživanja o imovini kulturnog nasleđa u opštini Dragaš, Whitaker, C., UNDP
Septembar 2012

Opština Dragaš spada u region Prizrena, a sedište Regionalnog centra za kulturnu baštinu se nalazi u gradu Prizrenu.

Pregled kulturne baštine

Za vreme Jugoslavije, Dragaš (koji je administrativno pripadao regionu Prizrena) je posedovao tri spomenika koji su bili zaštićeni na nacionalnom nivou:

Tabela 22: Spisak zaštićenih spomenika, Jugoslavija, 1967. godine

Spomenik	Period	Lokacija	Datum ozakonjivanja	Kodni broj
Ruševine tvrđave Hisarsko brdo	Između 2. i 4. veka	Kruševo	1967	nr.v. E.K. 924/67
Kuklibegova džamija	16. vek	Brodosavce	1967	nr.v. E.K. 925/67
Ostaci verskog objekta, artefakti	16. vek	Brodosavce	1967	nr.v. E.K. 926/67

Ministarstvo kulture, omladine i sporta pravi inventar kulturne baštine širom Kosova. Ovaj inventar uključuje i jedan prošireni spisak od 12 objekata, spomenika i predmeta koji se trenutno nalaze pod privremenom zaštitom, uključujući tri spomenika koji su nekada bili zaštićeni u zakonima Jugoslavije. Ovaj prošireni spisak sada sadrži dva arheološka nalazišta, osam verskih objekata i dva poljoprivredna objekta.

Nakon konsultacija sa lokalnim zajednicama tokom „Radionice o viziji“, kao i prikupljanja mišljenja stručnjaka za turizam i Direktora Direkcije za kulturu u opštini Dragaš, biće razvijen sveobuhvatniji spisak kulturne baštine. Ova kulturna baština nije na nivou zaštićenih spomenika na Kosovu, ali jeste u skladu sa međunarodnim kulturnim vrednostima definisanim u poveljama i konvencijama Saveta Evrope i organizacije UNESCO. Povelje i konvencije uključuju brigu o prirodnom nasleđu i kulturnim pejzažima, nematerijalnoj kulturnoj baštini, domaćoj arhitekturi (uključujući poljoprivredne objekte) i skupu zgrada, kao stvarima sa proširenog spiska u koja spadaju potencijalna arheološka nalazišta, verske objekte i predmete i druge potencijalne kulturne spomenike.

Prirodna baština i kulturni pejzaži

Prirodna baština i kulturni pejzaži uključuju važne vidikovce i panorame širom opštine, lokacije iz legendi i folkloru, kao i zadivljujuće prirodne karakteristike (kao što jezera, pećine i stene). Prirodna baština i

kulturni pejzaži takođe obuhvataju ruralne, poljoprivredne i pastirske tradicije, kao što je korišćenje balege u izgradnji i za gorivo i pomlađivanje stabala. Iako je privremeni spisak tih područja napravljen, neophodno je da zajednica izvrši detaljnija istraživanja na terenu kako bi se precizirale i pronašle lokacije i opisale i procenile njihove karakteristike.

Nematerijalna kulturna baština

Opština Dragaš je dobro poznata po svojim jedinstvenim festivalima koji sinhronizuju paganske i verske rituale koji su nasleđi iz islamskih i hrišćanskih tradicija, kao i istorijske običaje koji se zajednički praktikuju širom Balkana.

Među njih ubrajamo sledeće:

1. Đurđevdan (Sv. Georgije) se obeležava između 5. i 15. maja svake godine na nekoliko lokacija širom opštine. Skup za Đurđevdan je najveći i najpoznatiji od svih skupova, privlači posetioce iz severne Albanije i Kosova, kao i dijasporu sa područja opštine Dragaš koja se vraća iz inostranstva kako bi obeležila ovaj praznik sa njihovim porodicama. Praznik se obeležava na lokacijama u prirodi, kao što su šume, a stanovnici sela se vesele u verovanju u boga, multikonfesionalnu povezanost i život.
2. Dan Goranaca pada 6. maja, a obeležava se u regionu Gore proslavama sa tradicionalnom muzikom i narodnim nošnjama. Glavno mesto susreta je u Vlaškoj, u blizini sela Vranište. U ovo vreme se najčešće održavaju venčanja. Svečanosti se 7. maja preseljavaju u selo Rapča, a 10. maja se u selu Rapča proslavlja Dan mladih. U to vreme se održavaju tradicionalne konjske trke.
3. Tradicionalni festival u pelivanskom rvanju se održavao svake godine 1. maja u gradu Dragašu sa učesnicima i posetiocima sa Kosova, Albanije, BJR Makedonije i Turske. Nakon festivala slede konjske trke i defile pasa šarplaninaca koji se održavaju uz zvuke folk muzike. Poslednji put je ovaj festival održan 2004. godine. Trenutno se ne održava zbog nedostatka sredstava.
4. Omladinski festival se održava krajem maja u Domu kulture u gradu Dragašu uz učešće svih škola u opštini i njihove pozorišne i muzičke predstave, slikarske izložbe i recitovanje poezije.
5. Prolećni festival Verza se održava 14. Marta i slavi se pripremanjem njiva za novu vegetaciju.
6. Nacionalni festivali koja su važni u opštini Dragaš uključuju Dan nezavisnosti Kosova (17. februar) i Međunarodni dan žena (8. mart).

Pored festivala i svečanosti, veliki broj drugih karakteristika opštine Dragaš pruža dragocen izvor nematerijalne kulturne baštine. Među njima su:

- tradicionalno bojenje lica nevesti,
- tradicija pravljenja peciva,
- priče i legende, posebno one koje su povezane sa prirodnim pejzažima,
- ruralne poljoprivredne tradicije.

Kao i u slučaju prirodne baštine i kulturnih pejzaža, iako je privremeni spisak područja sa nematerijalnom kulturnom baštinom napravljen, neophodno je da zajednica izvrši detaljnija istraživanja na terenu kako bi se precizirale i pronašle lokacije, kao i kako bi se opisale i procenile njihove karakteristike.

3.8.3 Turizam ¹⁵⁹

Plan aktivnosti za turizam u opštini Dragaš još nije definisan. Strategija koja je razvijena 2002. godine nikada nije sprovedena i pati od nedostatka investicija u infrastrukturu, konkretno u turističku infrastrukturu (uključujući izgradnju kapaciteta), posebno u vezi sa ruralnim prilikama i onima koje su zasnovane na prirodi. Decentralizacija je obeležila period u kojem je opština morala da uzme primarnu odgovornost za sektor turizma, pa je morala da razvije turističku politiku od nule. Na sve ove slabosti dodaje činjenica da Kosovo u celini pati od lošeg regionalnog turističkog položaja zbog negativnog imidža, nerešenih statusnih pitanja, kao i nedostatka finansiranja razvoja i promocije turizma sa centralnog nivoa. Uprkos ovim ograničenjima, opština Dragaš i Kosovo u celini, imaju potencijal da razviju i plasiraju na tržište jedinstven turistički proizvod koji može da se integriše u već postojeću regionalnu ponudu.

Opština Dragaš trenutno raspolaže ograničenim objektima za podršku posetilaca, uprkos mesnih potencijala da postane područje za skijaške i aktivnosti u prirodi. Postoji jedan hotel koji funkcioniše, hotel Arxhena u Brodu, iako se hotel Meka u Dragašu renovira i očekuje se da će biti otvoren 2012. godine. Postoji i jedan hotel u selu Zaplužje koji je nedavno završen, ali je zatvoren, jer nije bilo dovoljno gostiju, a vlasnik hotela živi u inostranstvu. Kada bi ovi objekti profunkcionisali, ponudili bi oko 110 ležaja. Jedna privatna kuća u Brodu je pretvorena u smeštaj za goste iako joj je potrebna renovacija i kvalitetnija prezentacija. Isto tako, novoizgrađenom restoranu (i, uskoro, hotelu) u selu Restelica je potrebna dodatna nadogradnja pristupnog puta pre nego što postane održiva turistička lokacija. Pored toga, planinska koliba između grada Dragaša i Prizrena može biti u mogućnosti da ponudi prenoćište za kampere, planinare i šetače.

Dragaš raspolaže mnoštvom potencijala za razvoj strategije turizma zasnovane na prirodnim i kulturnim karakteristikama opštine. Ključni način u razvijanju tih strategija je autentičnost lokacije koja predstavlja vezu između prirode i ruralne planinske kulture. Izolacija opštine može biti uzrok za mnoštvo problema sa kojim se opština trenutno suočava. Međutim, to se, u isto vreme, može smatrati za snagu, jer je opština bila u stanju da očuva mnoštvo tradicionalnih poljoprivrednih i stočarskih aktivnosti, tradicija i način života koji je nestao u Evropi, pa se, zbog toga, može smatrati za atraktivnu turističku lokaciju. Tri stuba turističkog potencijala opštine Dragaš su sledeći:

1. prirodne lepote (planine, biološka raznolikost),
2. kultura i baština (kultura Goranaca i Opolja, tradicionalni način života) ,
3. gostoprimstvo i kuhinja (lokalno proizvedena hrana, seosko gostoprimstvo).

Dragaš sadrži bogatstvo još netaknutih prilika za razvijanje aktivnosti na otvorenom i turizam u koje ubrajamo:

- praćenje životinja, promatranje ptica i prirode (uključujući u akademske i istraživačke svrhe),
- ribolov,
- planinarenje i šetanje po brdima,
- planinski biciklizam,

---

¹⁵⁹ Vidi Izveštaj UNDP od Wassel, T.: *Strategija zasnovana na prirodnom turizmu; Planine Dragaša: Kosovo: Vodič o planinarenju i prirodnom turizmu; Turistički Katalog*

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

-
- izletišta,
  - kampovanje,
  - istraživanje baštine, arheologije i ruralne kulture,
  - skijanje,
  - kraplje,
  - jahanje,
  - biciklizam,
  - panoramska vožnja,
  - lokalni, prirodni proizvodi i gajenje lekovitog bilja, meda, voća i povrća.

Lokacije koje raspolažu posebnim prirodnim vrednostima su sledeće:

- Nacionalni park Šar,
- osamljena područja i jedno od par područja u Evropi gde zaljubljenici u divlje životinje mogu da vide medvede i vukove,
- definisan skup planinarskih odn. biciklističkih staza,
- planina Koritnik,
- turističko selo Brod,
- dolina Opolja (biciklizam, izleti, planinski turizam, agroturizam),
- izrazite karakteristike južnih planina odn. ravnica,
- kultura Goranaca i Opolja,
- prekogranični potencijali (Albanija i BJR Makedonija).

Međutim, pored glavnih finansijskih i infrastrukturnih ograničenja za razvoj učinkovite turističke industrije u opštini Dragaš, postoje i druge slabosti i pretnje koje bi trebalo da se razmatraju paralelno sa predhodnima:

- loše upravljanje i degradacija prirodnih bogatstava,
- loše upravljanje otpadom što dovodi do zagađenja i stvaranja nakaznih deponija,
- malo znanja o ugostiteljstvu kao pružaocu usluga,
- malo znanja o plasiranju proizvoda na tržište i stvaranju brendova,
- određeni nivo nedostatka poverenja između različitih regiona i zajednica,
- emigracija mlade radne snage iz opštine u potrazi za drugim mogućnostima i radnim mestima,
- nedostatak komunikacije i strategije za koordinaciju između malih pružaoca usluga i na regionalnom i na nacionalnom nivou.

Više detalja o turizmu se nalazi u „Katalogu turističke, planinarske i prirodne ponude regiona Dragaš“ i „Strategiji prirodnog turizma u Dragašu“.

Uticaj Nacionalnog parka

Zaštićena područja, kao što su nacionalni parkovi, se smatraju za zaštićene lokacije jer poseduju velike vrednosti, kao što su lep pejzaž, bogate i retke vrste biljaka i životinja, važne arhitektonske i istorijske zgrade, odgovarajuće običaje ili kombinaciju svega navedenog. Zaštićena područja i obližnja mesta predstavljaju neke od najlepših lokacija na svetu i privlače mnoštvo posetilaca iz Evrope i sveta. Ona predstavljaju značajan deo privrede, jer doprinose oko 15 milijardi evra godišnje u poslu, hrani i drugim uslužnim delatnostima za stanovništvo u Evropi.

U nacionalnom parku postoji mnoštvo mogućnosti za održavanje turističkih aktivnosti. Prema nacrtu Prostornog plana za Nacionalni park Šar-planina, više od 40 % ukupne teritorije za skijanje na Šar-planini (uključujući i stranu planine koja se nalazi u BJR Makedoniji) se nalazi na području opštine Dragaš i to na mestima kao što su Zaplužje, Radeša, Brod i Restelica. Potencijalna područja za razvijanje zimskog turizma takođe pružaju i vodene atrakcije, mnoštvo vodenih izvora, bujica i reka, raznovrsnom vegetacijom i živopisnim pejzažima, i mogu se koristiti i za letnu rekreaciju. Opština Dragaš može da razvije održivu turističku privredu osnivanjem partnerstava između javnih preduzeća, privatnih preduzeća i građanskog društva u zaštiti životne sredine, povećanju zaposlenosti i preduzetničkih mogućnosti, socijalnih davanja, privrednih profita i opštinskih prihoda. Etiketa „nacionalnog parka“ će takođe povećati mogućnosti za organizovanje turističkih poseta koje se zasnivaju na važnim načinima kulturne baštine opštine Dragaš, kao što su stare džamije i groblja, poljoprivredni objekti i procesi, arheološki ostaci, retki skupovi domaće arhitekture u ruralnim područjima, kao i pristup jedinstvenim ritualima, tradicijama i legendama. Takođe će pomoći u osiguranju zaštite vredne prirodne i kulturne baštine u opštini.

3.8.4 Bitni izazovi u postojećoj situaciji turizma i kulture

Nedostatak javnih institucija i javnih prostora za kulturu, sport i rekreaciju je evidentan.

- Kako se mogu identifikovati neophodni novi prostori/objekti (npr. biblioteka, pozorište, bioskop, javni trgovi, igrališta, sportski tereni...) i kako se oni mogu obezbediti?

Dragaš ima jedan broj kulturnih imanja koji nisu popisani i zaštićeni; potrebna je dalja analiza.

- Kako se mogu očuvati istorijski objekti i tradicije u procesu razvoja i modernizacije?

Dragaš ima velike turističke potencijale ali aktuelno ima ograničene objekte za podršku gostiju.

- Kako mogu da se koriste pozicija Dragaša, prirodne i kulturne vrednosti da se unapredi turistički i ekonomski razvoj?
- Koja područja i sela treba da budu u fokusu za razvoj turizma?

3.9 Putna i prevozna mreža

3.9.1 Putna mreža

Opština Dragaš je povezana sa ostatkom Kosova preko dva puta: jedan asfaltirani put počinje u selu Žur i ulazi u blizinu sela Brezna gde je direktno povezan sa novom auto-cestom između Albanije i Prištine, a drugi put ulazi u blizinu sela Zaplužje. Sporedni put koji vodi iz sela Restelica ide u pravcu granice na jugu i povezuje opštinu Dragaš sa Gornom Rekom u BJR Makedoniji na planinskom prelazu Lukovo Pole (1,500 m), iako je zatvoren od 2001. godine. Druge staze i poljoprivredni putići vode preko neformalnih graničnih prelaza u BJR Makedoniju i Albaniju.

Na području opštine Dragaš ima oko 570 km puteva i staza od čega je otprilike polovina (278 km) dostupna običnim vozilima. Ovi putevi i staze se značajno razlikuju u kvaliteti. Do pre nekoliko godina, loše stanje opštinskih puteva je igralo veliku ulogu u izolaciju seoskih zajednica sa područja opštine Dragaš i uticalo na veliki broj aspekata svakodnevnog života od dostupnosti obrazovanja tokom zime do dostupnosti tržišta za prodaju proizvoda i roba. U poslednjih nekoliko godina, opština je preduzela velike napore da poboljša stanje lokalnih puteva. Trenutno samo dva zabačena sela na teritoriji opštine nemaju pristup asfaltiranim putevima: Orčuša i Plajnik. Većina naseljenih mesta imaju pristup regionalnim putevima preko asfaltiranih cesta, iako treba napomenuti da su putevi između sela i u selima često još uvek neasfaltirani.

Između 2007. i 2011. godine, opština je potrošila većinu svog opštinskog investicionog budžeta na poboljšanje puteva. Sve u svemu, potrošeno je skoro 3 miliona evra, 60 %, ukupnih investicija tokom tog perioda vremena.

3.9.2 Prevoz

Vijugajući putevi po planinskom terenu opštine Dragaš uslovljavaju da se većina prevoza obavlja automobilima (uključujući delenje taksija), a ne autobusima ili drugim sredstvima javnog prevoza. Mali broj sela (između 8 i 13) nema privatni prevoz. Sedam privatnih autobuskih prevoznika nude autobuske linije. Postoji više veza sa Prizrenom između sela Zaplužje i Brodosavce, nego direktno između Prizrena i Dragaša (samo jedna autobuska linija). Drugi autobusi pružaju usluge iz sela do grada Dragaša.

Autobuski prevoz je teži u ruralnijim područjima i planinskim selima gde se putovanja obavljaju privatnim vozilima. Nijedan autobus ne ide iz Prizrena do regiona Gore ili iz regiona Opolja do Gore. Poslednja autobuska stanica je u gradu Dragašu odakle se putovanje nastavlja privatnim automobilima ili taksijem. Prevoz do nekih sela regiona Gora je moguć samo za studente tokom akademske godine.

Tri autobusa voze u Beograd u Srbiji svaki dan.¹⁶⁰

---

¹⁶⁰ Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, jun 2012. godine,

Granice i granične stanice¹⁶¹

Zvanično, opština Dragaš se smatra za dolinu u enklavi koja je povezana sa ostatkom sveta preko ceste za Žur koja vodi prema Prizrenu i Kukešu u Albaniji. Međutim, sa istorijske i društvene tačke gledišta, svaka opštinska dolina je imala i još uvek ima jednu ili više veza sa susednim opštinama na Kosovu, BJR Makedonijom i Albanijom. U tom smislu, političke granice stvaraju veće prepreke za međupštinske i međunarodne veze od fizičkih granica.

Kao i na polju unutrašnjih veza, neke od ovih prekograničnih veza raspolažu profilom i geografskim stanjem preko kojih bi se mogle unaprediti do potpunih puteva. Selo Kruševo poseduje funkcionalni šljunkoviti put prema Albaniji, ali je granica zatvorena za vozila. Selu Orčuša nedostaje samo nekoliko stotina metara puta da se poveže sa Albanijom. Put koji vodi kroz Nacionalni park Mavrovo u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji se spaja sa južnim delom sela Restelica, a dostupan je samo džipovima kada nema snega. Dve ceste iz sela Zaplužje vode ka Župskoj dolini. Stara cesta odn. staza prema Tetovu u BJR Makedoniji je delimično nadograđena, ali još je samo moguće prići džipovima kada nema snega.

Dragaš - Albanija

Nekoliko poljoprivrednih staza, šljunkovitih puteva i staza vode preko granice u Albaniju. Određeni broj puteva je još uvek u upotrebi u svojstvu stočarskih staza. Od 1999. godine je zabranjeno prelaziti granicu vozilima. Od početka 2012. godine na albanskoj strani postoje tri novoizgrađene granične stanice:

- zapadno od sela Orčuša: granična stanica za vozila, povezana lokalnim šljunkovitim putem sa Orgjostom na albanskoj strani, ali samo sa pešačkom stazom na kosovskoj strani;
- severozapadno od sela Globočica: mala pešačka granična stanica, povezana pešačkim stazama sa obe strane;
- severozapadno od sela Kruševo: granična stanica za vozila, povezana lokalnim šljunkovitim putevima sa Novosejom u Albaniji i selom Kruševo.

Dragaš – BJR Makedonija

Granica između opštine Dragaš i BJR Makedonije ide delom Šar-planine. Zbog toga postoje samo dve prekogranične veze.

- južno od sela Restelica: makadamski put iz sela Restelica vodi do granica na jugu, povezuje Dragaš sa Gornom rekom u BJR Makedoniji na planinskom prolazu Lukovo pole (1,500 m). Ova veza je od velikog značaja za prelazak ljudi i trgovinu poljoprivrednim proizvodima, ali je zatvorena od 2001. godine;
- jugoistočno od sela Zaplužje: makadamski put vodi od sela Zaplužje prema planinama i spaja se sa granicom sa Bivšom Jugoslovenskom Republikom Makedonijom na planini Skarpa na nadmorskoj visini od 2,474 m. Zbog nadmorske visine i zbog nepostojanja iste stanice na drugoj strani, ova veza je bez velikog značaja.

Prirodna ograničenja putnih veza koje vode preko planina su uvek bila razlog za osamljenost opštine Dragaš. Politička situacija koja je stvorila nove i neprohodne nacionalne granice oko opštine Dragaš je otežala ovaj nepovoljan položaj.

---

¹⁶¹ Iz nacarta „Opštinskog plana razvoja organizacije“, HABITAT UN, septembar 2010. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Otvaranje granica i izgradnja novih prekograničnih puteva će verovatno stvoriti veliki potencijal za privredni razvoj opštine Dragaš. Ipak, ovi projekti ne mogu da se diskutuju bez uvida u njihov uticaj na životnu sredinu, jer ti uticaji mogu biti posebno visoki u ovim osetljivim planinskim ekosistemima.

3.9.3. Bitni izazovi u postojećoj situaciji puteva i transporta

Pokrivenost putnom mrežom je relativno dobra, međutim kvalitet puteva je loš i ima još neasfaltiranih puteva; putne veze koje vode van opštine su naročito slabe.

- Gde su potrebne hitne intervencije za dovršetak i poboljšanje putne mreže kako bi se olakšao mobilnost gradjana i posetioca.
- Koje veze sa inostranstvom treba ojačati imajući u vidu ambijentalne i ekonomske kriterijume?

Javni transport nije ispravno organizovan; u pojedinim delovima opštine uopšte nema javnog prevoza.

Kako se može poboljšati javni prevoz i usluge u regionima Opolja i Gore?

3.10 Upravljanje čvrstim otpadom

3.10.1 Opšti pregled

Otpad se na Kosovu prikuplja prema savremenim metodama upravljanja otpadom od 1947. godine. U početku se otpad prikupljao uz pomoć konja i kolica, a kasnije traktorima i kamionima. Otpad u Dragašu prikuplja opštinske preduzeće za građevinske poslove, vodosnabdevanje i higijenu od 1968. godine koje ima 22 zaposlena. Ovo preduzeće je 1993. godine podeljeno na dva preduzeća koja se odvojeno bave vodom i upravljanjem otpadom.

Ne postoje potpuni nacionalni podaci u vezi sa stvaranjem, prikupljanjem, tretmanom i odlaganjem otpada. Međutim, procene Agencije za zaštitu životne sredine Kosova pokazuju da je 2008. godini, 39 % domaćinstava širom zemlje raspolagalo uslugama opštinske službe za prikupljanje smeća.¹⁶² Postoji i velika razlika između službi za prikupljanje otpada u urbanim i ruralnim područjima: urbana područja su pokrivena 90 %, a ruralna samo 10 % uslugama prikupljanja otpada. Ukupno 40 % naseljenih mesta na području opštine Dragaš (od kojih se sva smatraju ruralnim) raspolazu sa uslugama službi za prikupljanje smeća, što je u skladu sa nacionalnim prosekom. Nepodudarnosti između severnih i južnih regiona u

---

¹⁶² „Stanje otpada na Kosovu, izveštaj za 2008. godinu“, Kosovska Agencija za zaštitu životne sredine, Ed. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja i Kosovska Agencija za zaštitu životne sredine: http://www.ammk-rks.net/repository/docs/6State_of_Waste.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 26. aprila 2012. godine,

opštini je zapanjujuća: samo tri od 16 sela u regionu Gore posećuju službe za prikupljanje smeća (oko 19 %) koje, međutim, posećuju oko 95 % sela u regionu Opolja.

Upravljanje otpadom na Kosovu je regulisano Zakonom br. 02/L-30 o otpadu. Prema ovom Zakonu, postoje sledeće vrste otpada:

- opštinski otpad,
- komercijalni otpad,
- industrijski otpad.

Druga klasifikacija otpada je bazirana na odlaganju otpada i opasnostima od otpada:

- inertni otpad,
- neopasni otpad,
- opasni otpad.

Na području opštine Dragaš, otklanjanje otpada se vrši iz 60 % sela (21 od 36 naseljenih mesta) iz 60 kontejnera kapaciteta od 1,1 m³ koji se distribuiraju prema potrebi, po zahtevu i količini otpada. Međutim, uprkos međunarodnim donacijama, opština Dragaš ne poseduje odgovarajuću infrastrukturu ni strategije za upravljanje otpadom. U onim područjima koja se ne opslužuju uslugama opštinskih službi za prikupljanje smeća stanovnici često odlažu otpad na neprikladne načine (paljenjem ili odlaganjem na divlje deponije ili reke) što predstavlja ozbiljnu pretnju po zdravlje ljudi, kao i opasnosti po vredne ekosisteme i staništa prirodnog okruženja. Ove veoma neatraktivne deponije smeća će verovatno imati negativan uticaj na privredne prilike za turizam koji je zasnovan na prirodi.¹⁶³

U Dragašu deluje jedno privatno preduzeće za otpad („Ekoregijoni“) čija je glavna baza u Prizrenu. Preduzeće prikuplja otpad svaki dan, osim nedeljom, i jednom nedeljno u ruralnim područjima po principu prikupljanja vrata do vrata. Ova jedinica za prikupljanje otpada opslužuje 2,694 klijenata različitih kategorija (privatna domaćinstva, institucije, objekti, stanovi, sela). Međutim, domaćinstva, objekti i institucije plaćaju samo oko 59 % računa. Analiza sadržana u „Nacrtu izveštaja o upravljanju otpadom“ Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (Hisni, A., 2009. godine) pokazuje da su prihodi od prikupljanja smeća nedovoljni za pokrivanje režijskih troškova preduzeća i da smanjuju dostupnost i kvalitet usluga u selima na području opštine Dragaš. U nekim područjima, domaćinstva se koriste uslugama prikupljanja smeća, ali ne plaćaju naknade. Lokalne vlasti u Dragašu se ne bave podržavanjem ove operativne jedinice u prikupljanju naknada i prihoda. Prema podacima iz 2008. godine, to ostavlja godišnji prosek manjka prihoda od otprilike 70,000 evra.

Jedina zvanična deponija smeća na teritoriji opštine Dragaš se nalazi u blizini sela Brezna, 12 km od Dragaša na putu za Prizren, u mestu zvanom Trokon. Dimenzije deponije su 247 m puta 40 m ili oko 1,2 ha a njen ukupan kapacitet iznosi 50,000 m³. Mesečni kapacitet ove deponije smeća je 20 tona. Iako je deponija izgrađena prema standardima Evropske unije sredstvima Evropske komisije i dalje ne zadovoljava minimalne standarde, jer polovina deponije nije pokrivena slojevima tla (zbog finansijskih ograničenja), a otpadne vode ne podležu nikakvom tretmanu.

---

¹⁶³ Ukoliko nije drugačije naznačeno, sve informacije na ovom odeljku dolaze od Hisni, A. „Nacrt izveštaja o upravljanju otpadom“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2010. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

3.10.2 Otpad i reciklaža

Trenutno se prikupljanje otpadaka iz domaćinstava, prodavnica i institucija obavlja bez osnovnog odvajanja otpada, što znači da se ne vrši razdvajanje organskih otpadaka, metala, stakla, papira i opasnog otpada (baterije, lekovi, itd.).

Otpad iz domaćinstava

Otpad iz domaćinstava čini treću najveću grupu otpada proizvedenog na Kosovu i sastoji se od oko 14 % (101 kg po osobi) ukupnog godišnjeg iznosa otpada. Ukupno 35,3 % otpada prikupljenog iz domaćinstava je organski, biorazgradljivi otpad. Sledi ga 21 % stakla, 11 % drveta, 9,4 % plastike, 9,3 % metala, 8,2 % tekstila i 4,6 % papira.¹⁶⁴

Opasni industrijski otpad

Širom Kosova, opasni otpad čini oko 1,2 % ukupnog broja otpada. Mnoge materije, u različitim agregatnim oblicima, leže neupotrebljive tokom dugog perioda vremena u različitim objektima, skladištima i industrijskim područjima i vremenom dolazi do njihovog razgrađivanja. Neke mere su preduzete kako bi se smanjio rizik od ovih materija. Materijalna sredstva za preduzimanje tih mera su prikupljena preko donacija, KFOR-a i Policijske službe na Kosovu. Pored toga, prisutne su i druge materije zbog industrijske proizvodnje, prestanka proizvodnje i drugih aktivnosti. Preduzeća sa sedištem u Dragašu koja proizvode ove vrste industrijskog otpada uključuju „Remateks“ koji stvara otpad tokom procesa obrade i proizvodnje vune i tekstila. Međutim, nisu prikupljeni precizni podaci u pogledu uticaja ovih industrijskih procesa na ekološku sredinu.

Medicinski otpad

Medicinski otpad čini 0,12 % ukupne godišnje količine otpada na Kosovu.¹⁶⁵ Medicinski otpad potiče iz bolnica i drugih zdravstvenih ustanova i predstavlja posebnu opasnost za zdravlje ljudi i životnu sredinu u Dragašu pošto se ne tretira na pravilan način. Prema informacijama prikupljenim praćenjem na terenu i drugih podataka, farmaceutske otpad se ne prikuplja, ne transportuje i ne odlaže u skladu sa odgovarajućim standardima. Bolnički otpad se prikuplja u posebne kontejnere, ali taj proces ne poštuju zdravstvena privatna preduzeća. Glavni centar za porodičnu medicinu u gradu Dragašu stvara oko 14 tona otpada godišnje.

Građevinski otpad

Građevinski otpad čini 10 % ukupne godišnje količine otpada na Kosovu.¹⁶⁶ Dragaš je nedavno prošao kroz brzi rast u izgradnji i ima 25 registrovanih građevinskih preduzeća u opštini, jedno saobraćajno preduzeće za izgradnju i jednu pilanu za preradu drveta u kojima je ukupno zaposleno oko 45 lica. Pet ovih preduzeća je registrovano u gradu Dragašu, a ostale se nalaze isključivo na severu i severoistoku

---

¹⁶⁴ „Stanje otpada na Kosovu, izveštaj za 2008. godinu“, Kosovska Agencija za zaštitu životne sredine, Ed. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja i Kosovska Agencija za zaštitu životne sredine: http://www.ammk-rks.net/repository/docs/6State_of_Waste.pdf. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 26. aprila 2012. godine,

¹⁶⁵ Na istom mestu,

¹⁶⁶ Na istom mestu,

opštine u regionu Opolja. Visok postotak nenaseljenosti kuća na području opštine Dragašu je još jedan dokaz ovog talasa u izgradnji, a 39,1 % kuća ostaje prazno. Podaci ne pokazuju da li su ti objekti u procesu izgradnje (i zbog toga nenaseljeni) ili su završeni i namerno ostavljeni prazni, verovatno da bi poslužili kao vikendice za porodice koje dolaze u posetu leti.

Drugi oblici čvrstog otpada koji predstavljaju posebnu opasnost uključuju: gume od vozila, vozila koja više nisu u upotrebi, i metale, otpadna ulja i baterije. Trenutno ne postoje podaci o stanju ovih oblika otpada u Dragašu. Najveći oblik otpada na Kosovu je pepeo i garež koji čine oko 45 % ukupne količine otpada (331 kg po osobi). Nakon njih slede drugi oblici otpada (ambalaža, plastika, gume, pesticidi, itd.) koji čine 18 % ukupne količine otpada (131,4 kg po osobi godišnje).¹⁶⁷

Količina čvrstog otpada u selima opštine Dragaš

Prikupljanje otpada se vrši po sistemu vrata do vrata i iz kontejnera koji su raspoređeni po određenim tačkama u selima. Prevoz otpada ne podleže preliminarnom tretmanu, tako da sav obim otpada ide pravo u deponije.

Tabela 23: Iznos prikupljenog otpada 2008. godine (podaci u tonama)

Selo	Godišnja količina prikupljenog otpada (tone)
1. Grad Dragaš	341
2. Bljač	44
3. Belobrad	266
4. Kapre	91
5. Zjum	138
6. Zaplužje	301
7. Buzec	73
8. Brodosavce	672
9. Kukovce	293
10. Kuklibeg	168
11. Kosavce	182
12. Brut	184
13. Plava	236
14. Šajnovce	233
15. Renc	172
16. Zgatar	163
17. Brezne	400

¹⁶⁷ Na istom mestu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

19. Buče	172
20. Rapča	263
21. Ljubovište	194
22. Restelica	820
TOTAL	5,406

Službe za prikupljanje otpada ne posećuju 14 od 36 naseljenih mesta. Osim prikupljanja otpada u selima Rapča, Restelica i Ljubovište u drugim selima iz regiona Gore nema službenog prikupljanja otpada iz sela u regionu Gore, a u regionu Opolja otpad se ne prikuplja samo u selu Zrze. Značajan faktor čini neplaćanje za prikupljanje otpada, ali i nemogućnost vozila kojima se vrši prikupljanje otpada da manevrišu krivudajućim putevima u ovim područjima, kao i nizak broj seoskog stanovništva koji ne proizvode velike količine otpada mogu takođe da doprinesu niskim stopama prikupljanja otpada. U ovim selima koje ne posećuju službe za prikupljanje otpada se nalaze divlje deponije (u rekama ili na rubovima sela). Ukupno 15 (oko 42 %) od 36 naseljenih mesta imaju divlje deponije smeća, a u većini sela se vrši redovno paljenje otpada.

Projekti i investicije

Tokom jednogodišnjeg projekta koji je vodila italijanska organizacija Italijanski konzorcijum za solidarnost u četiri sela (Ljubovište, Kukuljane, Vranište i Radeša) 2005. godine su učinjeni naporu kako bi se obezbedile usluge prikupljanja otpada u ruralnim seoskim područjima i regionu Gore. Uprkos ovoj investiciji, smatra se da je projekat propao, jer je stanovništvo odbilo da plaća mesečnu naknadu koja je iznosila jedan evro. Ukupna vrednost projekta je iznosila 17,000 evra.

Prema podacima „Nacrta izveštaja o otpadu“ Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, procenjuje se da preko 10,000 stanovnika, odn. preko 2,700 domaćinstava, ne raspolažu uslugama prikupljanja otpada. U ovaj broj nije uključen određeni broj preduzeća i institucija u ovim selima. Ukoliko uzmemo u obzir prosečan broj proizvodnje otpada po glavi stanovnika na nivou Republike Kosovo, procenjuje se da se preko 4,000 kg otpada baca u reke i njive svaki dan.

3.10.3 Bitni izazovi u postojećoj situaciji menadžiranja tvrdog otpada

Usluge sakupljanja otpada ne pokrivaju celu opštinu. Neodgovarajuće odlaganje otpada u prirodi, naročito u reke, oštećuje sredinu.

- Kako se može osnivati efektivno sakupljanje otpada u celoj opštini?
- Šta treba uraditi za podizanje svesti u vezi ispravnog odlaganja otpada imajući u vidu ambijent?
- Kako tretirati postojeće neformalne deponije otpada?

Reciklaža i ponovna upotreba otpada kao resurs obično se ne izvodi i u kombinaciji sa niskim podizanjem svesti daju kao rezultat neformalne deponije otpada.

- Kako se može razvijati system reciklaže otpada kako bi se stvorili ekonomski dobitci, uprirodni resursi i reducirali količinu otpada?

3.11 Infrastruktura i komunalije

3.11.1 Snabdevanje vodom¹⁶⁸

Samo dva naseljena mesta na teritoriji opštine Dragaš su trenutno priključena na centralni sistem vodosnabdevanja kojim upravlja lokalni dobavljač „Hidroregioni Jugor“ koji pokriva populaciju od 1098 u Dragašu i 1000¹⁶⁹ u selu Plava. U oba slučaja se koristi površinska voda.

Seoske ankete koje su sprovedene od strane Programa Ujedinjenih nacija za razvoj pokazuju visok nivo zadovoljstva vodom za piće i opštim vodosnabdevanjem među stanovnicima.¹⁷⁰ Većina ovih naseljenih mesta dobijaju vodu privatnim sistemima koji zavise od bunara, izvora i površinskih voda. Najniža stopa snabdevanja je zabeležena u selima Brezna, Mlike i Rapča gde se vodom snabdeva samo 20 % stanovnika. U selu Vranište je samo 30 % stanovništva snabdeveno vodom, u selu Zgatar 50 % i u selima Brut, Kapre, Krstec, Restelica i Renc 80 %. Sva preostala sela dosežu nivo snabdevanja vodom od 100 %.

Kao i sa drugim službama i uslugama, neplaćanje računa i ilegalno priključivanje na sistem za snabdevanje vode predstavljaju značajan faktor u pristupu redovnom snabdevanju vodom. Stari i loše održavani sistemi cevi su takođe zaslužni za gubitke u vodi i potencijalne kontaminacije.¹⁷¹

Kvalitet vode za piće se ne nadzire. Površinske i podzemne vode iz izvora do naseljenih mesta spadaju pod prvu kategoriju u smislu čistoće. Zagađenja (druga kategorija) su primećena u vodotocima koji vode kroz grad Dragaš i nizvodno do opštinske granice, tako da ta voda ne ispunjava odgovarajuće standarde bezbedne vode za piće jer je zagađena fekalnim materijama.¹⁷²

Između 2007. i 2011. godine opština Dragaš je uložila oko 500,000 evra u poboljšanje sistema za vodosnabdevanje na području čitave teritorije što čini 11 % ukupnih opštinskih ulaganja za taj period vremena.

Tabela 24: Vodosnabdevanje u selima opštine Dragaš

Selo	Vodosnabdevanje	Izvor	Broj pokrivenog stanovništva	Buduće vodosnabdevanje
Bačka	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Belograd	Sopstvena mreža	Izvor	100 %	Centralna mreža

¹⁶⁸ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

¹⁶⁹ *Rezultati popisa stanovništva i domaćinstva 2011: Finalni rezultati: Osnovni podaci*

¹⁷⁰ Seoske ankete, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. godine,

¹⁷¹ Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: „Procene sektora vode u opštini Dragaš“, Markaj, T., mart 2010. godine,

¹⁷² Na istom mestu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš
Profil opštine Dragaš u Planu razvoja opštine, 2013-2023. godina,

Empowered lives.
Resilient nations.

Bljač	Sopstvena mreža	Izvor	100 %	
Brezna	Sopstvena mreža	Bunar	20 %	Centralna mreža
Brod	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Brodosavce	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Brut	Sopstvena mreža	Bunar	80 %	Centralna mreža
Buče	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Buzec	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Dikance	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Dragaš	Centralna mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Globočica	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Kapre	Sopstvena mreža	Bunar	80 %	Centralna mreža
Kosavce	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Krstec	Sopstvena mreža	Bunar	80 %	Centralna mreža
Kruševo	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Kukovce	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Kuklibeg	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Kukuljane	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Leštane	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Ljubovište	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Mlike	Sopstvena mreža	Bunar	20 %	Centralna mreža
Orčuša	Sopstvena mreža	Izvor	100 %	
Plava	Centralna mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Plajnik	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Radeša	Sopstvena mreža	Izvor	100 %	
Rapča	Sopstvena mreža	Bunar	20 %	Centralna mreža
Restelica	Sopstvena mreža	Površinska voda	80 %	

Renc	Sopstvena mreža	Bunar	80 %	Centralna mreža
Šajnovce	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Vranište	Sopstvena mreža	Bunar	30 %	Centralna mreža
Zrze	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	Centralna mreža
Zaplužje	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Zgatar	Sopstvena mreža	Bunar	50 %	Centralna mreža
Zli Potok	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	
Zjum	Sopstvena mreža	Površinska voda	100 %	

3.11.2 Kanalizacija

Seoske ankete pokazuju da 14 (39 %) sela na teritoriji opštine Dragaš poseduju kanalizacione sisteme, 14 sela nije povezano na centralni kanalizacioni sistem, a osam sela je povezano samo parcijalno. Trideset i jedno selo (86 %), bez obzira da li su potpuno, parcijalno ili nisu uopšte povezani na centralni kanalizacioni sistem su prijavili probleme sa centralnim kanalizacionim sistemom.

Sela koja nisu povezana na centralni kanalizacioni sistem su: Belograd, Bljač, Brodosavce, Brezna, Brod, Buče, Buzec, Dikanc, Dragaš, Globočica, Ljubovište, Mlike, Orčuša i Zrze. Broj domaćinstava koja nisu povezana na centralni kanalizacioni sistem je 1,753, odnosno oko 33 % stanovništva opštine (14,452 osoba). Sela Brut, Kosavce, Krstec, Kukovce, Kukuljane, Plajnik, Plava i Rapča su parcijalno povezana na centralni kanalizacioni sistem. To utiče na oko 20 % stanovništva opštine (8,595 stanovnika, 1,030 domaćinstava)¹⁷³.

Između 2007. i 2011. godine, opština je uložila oko 280,000 evra u poboljšanje sistema kanalizacije i otpadnih voda na celoj teritoriji opštine što čini oko 6 % ukupnih opštinskih ulaganja za taj period vremena.

3.11.3 Upravljanje otpadnim vodama

Upravljanje otpadnom vodom skoro i ne postoji na teritoriji opštine Dragaš, pa to snažno utiče na nekoliko vodenih tokova. Domaće otpadne vode se ispuštaju na površinske ili u podzemne vode bez tretmana što izaziva degradaciju životne sredine. Zabrinjavajući zagađivači uključuju organske i neorganske zagađivače, jedinjenja azota i fosfora, teške metale i patogene bakterije i viruse. Organski zagađivači uključuju organske rastvarače, sredstva za čišćenje i odmaščivanje, kao i druge toksične organske materije. Praćenje vode širom Kosova je loše i nema odgovarajućih hidroloških podataka. Podaci za specifične zagađivače sa koncentracijom zagađivača i informacije o ispuštanju istih nisu dostupne.

¹⁷³ Podaci iz seoskih anketa i baze podataka o selima na području opštine Dragaš koja je zasnovana na zvaničnim procenama iz 2008. godine,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Za više informacija, v. Tom 3, „Procena,“ u „Atlasu održivog razvoja“.

Trenutno se na reci Kapre, nizvodno od sela Kapre gradi postrojenje za otpadne vode. Sela Kukovce i Kosavce će biti povezana sa ovim objektom koji će opsluživati dva od 27 sela, sa ukupno 2563 stanovnika (2011. god.) ili oko 7,5 % stanovništva opštine. Postrojenje za tretman otpadnih voda će sprečiti zagađenja koja dolaze iz tih sela da dođu do Akumulacije 1 (reka Belobrod) Hidroelektrane Žur i pomoći će da se tamošnji kvalitet vode održi na prihvatljivom nivou.

Tokom ankete na terenu o vodenom bogatstvu koje je u proleće 2011. godine preduzeo Program Ujedinjenih nacija za razvoj, identifikovano je nekoliko tačaka nekontrolisanog ispuštanja otpadnih voda u reke opštine Dragaš, a neke od njih pripadaju preduzećima koja ispuštaju netretirane otpadne vode na površinu vodenih tela. Te lokacije su obeležene na karti vodenih bogatstava.

Ne postoje drugi konkretni planovi hvatanja u koštac sa problemom otpadnih voda u opštini koji su poznati Programu Ujedinjenih nacija za razvoj.

3.11.4 Električne mreže¹⁷⁴

Iako je Kosovo izvoznik električne energije, trenutno pati od velikih problema u energetskom sektoru. Ugalj (na Kosovu se vadi lignit) se koristi u privatnim kućama, ali i za gorivo u dve elektrane na Kosovu koje obezbeđuju energiju za nacionalnu mrežu električne energije. Međutim, ove nacionalne mreže pate od velikih tehničkih gubitaka zbog zastarelih sistema i proizvodnje koja nije dovoljna da ispuni zahteve. Zastoji i nedostatak rezervnih kapaciteta takođe doprinose čestim gubicima električne energije.¹⁷⁵ Pored toga, napon struje padne na manje od 150 V (umesto 230 V) što rezultira u stvaranju dodatnih troškova za komercijalne i privatne korisnike koji moraju da kupe stabilizatore napona i priključne kablove za neprekidno napajanje električnom energijom kako bi podržali rad modernih električnih aparata poput (digitalnih) televizora, računara i sijalica koje štede energiju.

Električna energija je došla u Dragaš 1957. godine, kada je počela sa radom Hidroelektrana Dikanc. Ova hidroelektrana nije funkcionisala od 2000. godine, jer se moraju zameniti turbine, iako je objekat (površine 300 m²) dobro održavan. Instalirani kapacitet za proizvodnju, u oba generatora, iznosi 1,900 kW, odnosno 950 kW u svakom. Ova elektrana je u vlasništvu Energetske korporacije Kosova, ali je ustupljena preduzeću za prehrambene proizvode „Frigo“ 2009. godine. Rehabilitacija hidroenergetskih objekata je završena: zamenjena je oprema, a produktivni kapacitet je povećan do 2,600 kW.

Planirana je izgradnja šest dodatnih malih hidroelektrana uz reke Brod i Restelica, ali se te lokacije trenutno proveravaju kako bi se utvrdilo da ne postoje negativni ekološki uticaji projekta na biološku raznolikost rečnih staništa.

---

¹⁷⁴ „Prostorni plan opštine Dragaš“, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja i UNMIK, 2006. godine,

¹⁷⁵ „Izveštaj o humanom razvoju“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, „Energija za razvoj“, 2007. godina.
<http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/KHDR-eng-opt.pdf>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 25. aprila 2012. godine,

Električne mreže koje su takođe instalirane 1957. godine su i dalje u upotrebi. Trenutno postoji malo pouzdanih podataka o potrošnji energije, iako postoje informacije o nabavci (ne računajući ogревно drvo, kao i biomase).

Širom Kosova, 17 % osnovne energetske potrošnje dolazi od ogревноg drveta. Ukupno 88 % domaćinstava na Kosovu koriste ogревно drvo za grejanje, a 66 % domaćinstava ga koriste za kuvanje. Samo 10 % domaćinstava koristi dizel ili tečni naftni gas za energetske potrebe domaćinstva.¹⁷⁶

Domaćinstva na teritoriji opštine Dragaš čine 78,51 % ukupne potrošnje energije: 21,35 % energije koriste javni i komercijalni objekti, a manji postotak (0,14 %) se koristi za javnu rasvetu.¹⁷⁷

Tabela 25: Energetska potrošnja po izvoru energije i procenat potrošnje na području opštine Dragaš¹⁷⁸

	Javni i komercijalni objekti	Domaćinstva	Ukupno	Ukupno (GWh godišnje)	Procenat energetskih izvora
Električna energija (GWh, godišnje)	6,372	23,29	29,66	29,66	23,97 %
Ulje (litri, godišnje)	125,000,00		125,000,00	1,425	1,15 %
Ogревно drvo (m ³ , godišnje)	754,00	52,000,00	52,754,00	89,57	72,4 %
Ugalj (tone, godišnje)	60,00		60,00	0,486	0,39 %
Životinjska balega (m ³ , godišnje)		1,500,00	1,500,00	2,55	2,06 %
Ukupno				123,7	

Dvadeset i dva sela (61 %) takođe koriste 60 tona godišnje uglja¹⁷⁹ u javnim i komercijalnim objektima. Ulje se veoma koristi u javnim i komercijalnim objektima, iako seoske ankete otkrivaju da se ne koristi u domaćinstvima. Domaćinstva potroše najveći postotak električne energije iz nacionalne električne mreže. Suva ovčija i kravlja balega predstavlja još jedan izvor energije koji se koristi u domaćinstvima i, iako to nije navedeno u seoskim anketama, ruralni centri Brod i Restelica su najveći potrošači ovog izvora energije u domaćinstvima. Ankete takođe pokazuju da je gas važan izvor energije u 29 od 36 sela i to najverovatnije u obliku plinskih boca ili šporeta.

Tabela 26: Mesečna potrošnja energije tokom 2009. godine na području opštine Dragaš¹⁸⁰

¹⁷⁶ Pirraj, B., Cunaku, I., Hoxha, N., i Bajraktari, A.: „Energetska potrošnja domaćinstava na Kosovu: budući događaji“, rad predstavljen na 15. međunarodnoj istraživačko-ekspertske konferenciji pod nazivom „Kretanja u razvoju mašina i prateće tehnologije“, Tehnologija, mediji i komunikacije, 2011. godine, Prag, od 12. do 18. septembra 2011. godine. <http://www.tmt.unze.ba/zbornik/TMT2011/089-TMT11-046.pdf>. Dokumentu na ovoj adresi poslednji put pristupljeno 15. aprila 2012. godine,

¹⁷⁷ Izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj energetske procene opštine Dragaš, Pireci, M., mart 2012. godine,

¹⁷⁸ Tabela iz Izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj energetske procene opštine Dragaš, Pireci, M., mart 2012. godine. Približno isti podaci su prikupljeni iz anketa na terenu,

¹⁷⁹ Rezultati seoskih anketa,

¹⁸⁰ Na istom mestu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

	Januar (GWh)	Februar (GWh)	Mart (GWh)	April (GWh)	Maj (GWh)	Jun (GWh)	Jul (GWh)	Avgust (GWh)	Septembar (GWh)	Oktobar (GWh)	Novembar (GWh)	Decembar (GWh)	Ukupno (GWh)
Domaćinstva	1,717	1,810	1,864	1,784	1,852	1,976	2,088	2,001	2,006	1,828	2,337	2,026	23,291
Komercijalna upotreba	0,427	0,385	0,478	0,492	0,507	0,583	0,487	0,584	0,524	0,547	0,728	0,593	6,333
Javna rasveta	0,012	0,006	0,002	0,001	0,002	0,003	0,003	0,003	0,000	0,000	0,010	0,001	0,042
													29,67

Najveća potrošnja energije je primećena tokom hladnijih meseci (novembar i decembar), kada je grejanje na vrhuncu korišćenja, ali i u leto (juli, avgust i septembar). To može biti zbog povećanja broja stanovništva tokom leta koje dolazi sa porodicama na odmor iz inostranstva na nekoliko meseci kada dolazi do povećanog broja svadbi i festivala koji se pripremaju za veliki broj ljudi.

Opština Dragaš se snabdeva energijom iz elektrana A i B (koje se nalaze u Obiliću u blizini Prištine), preko daljinskog provodnika od 35 KV koji dolazi iz Prizrena. Mrežu distribucije opštine Dragaš upravlja i održava Distribucionna radna jedinica Prizren-Dragaš. Radna jedinica Dragaš se nalazi u blizini baze predajnika i upravlja sledećom infrastrukturom:¹⁸¹

- Osnovna trafostanica u Dragašu:
TS 35/10 KV sa dva energetska transformatora odn. predajnika sa napajanjem od $S_n = 8 \text{ MVA} + 4 \text{ MVA} = 12 \text{ MVA}$, i sa Hidroelektrane Dikance sa $S_n = 2,5 \text{ MVA}$. Ukupno napajanje iznosi: $S_n = 14,5 \text{ MVA}$.
- Visokonaponska mreža, 10 KV:
  - Mreže sa antenama, 10 KV, $L = 86 \text{ km}$, provodnika Al - Fe,
  - Kablovska mreža, 10 KV, $L = 1 \text{ km}$,
- Niskonaponska mreža, 04 KV:
  - Mreže sa antenama, $L = 140 \text{ km}$, provodnika Al - Fe,
  - Kablovska mreža 04 KV, $L = 0,5 \text{ km}$,
  - Mreže sa antenama sa ravnim kablovima, 04 KV, $L = 2,43 \text{ km}$.
- Trafostanice TS 10/04 KV na lokacije u gradu Dragašu i selima. Ukupno postoje 88 energetska predajnika sa napajanjem $S_n = 20,02 \text{ MVA}$. Od ovih:
  - TS 10/04 KV, piramida (drvo), šest energetske predajnika,
  - TS 10/04 KV, tornjevi, 11 energetske predajnika,
  - TS 10/04 KV, ravni čelik, 7 energetske predajnika,
  - TS 10/04 KV, čelični stubovi, 64 energetske predajnika.
- Sedamdeset lokalnih trafostanica TS 10/04 KV su u vlasništvu Energetske korporacije Kosova. Osamnaest ovih stanica su privatne trafostanice TS 10/04 KV (nisu u vlasništvu Energetske korporacije Kosova, državno snabdevača električnom energijom).

¹⁸¹ „Prostorni plan opštine Dragaš“, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja i UNMIK, 2006. godine,

Dok su sva naselja povezana na električnu mrežu, izgleda da postoje veliki problemi sa snabdevanjem električne energije jer je 31 od 36 sela prijavilo probleme. Osamnaest sela je ukazalo na specifične probleme sa niskim naponom (50 % naseljeno mestonja mesta). Pored sela Restelica, koji nema nikakvih problema sa strujom, ostala naseljena mesta bez problema sa strujom su mali sekundarni ili tercijarni centri.¹⁸²

Kombinacija većeg broja stanovništva u selima i dugogodišnje neodržavanje i nemodernizacija može da znači da su, pored normalnih tehničkih gubitaka povezanih sa prenosom, postojeći sistemi za električni prenos i distribuciju preopterećeni povećanom veličinom naseljenih mesta i dodatnom izgradnjom kuća. Težak teren i značajne udaljenosti među naseljima širom opštine takođe igraju ulogu u problemima sa električnom mrežom, uključujući održavanje i gubitke. Ne-tehnički gubici takođe predstavljaju opštu karakteristiku širom Kosova i čine 30 % od ukupnih gubitaka u Dragašu. Ovo je prouzrokovano zbog (i) krađe električne energije ilegalnim priključcima na distribucionu mrežu i menjanjem merilskih metara; (ii) netačnih merenja i (u nekim slučajevima) nepostojanja metara, i (iii) korisničkog neplaćanja računa.

Toplotna izolacija¹⁸³

Toplotna izolacija smanjuje gubitak energije iz strukture zgrada, čime zadržava toplotu i smanjuje energetske potrebe. Toplotnom izolacijom se smanjuju troškovi za stanovnike, ali se i smanjuju emisije ugljen-dioksida u proizvodnji energije i drugih gasova i čestica koje mogu biti štetne. Smanjenje potrošnje energije iz drveta za ogrev će takođe imati pozitivan uticaj na zaštitu prirodnih šuma.

Zakon o energetskej efikasnosti na Kosovu je odobren u junu 2011. godine. Zakonom se opštine obavezuju da razviju „Plan aktivnosti za energetskej efikasnost“ koji moraju da odobre opštine. Razvoj planova aktivnosti za energetskej efikasnost u opštinama će nadzirati i voditi Agencija za energetskej efikasnost koja je uspostavljena krajem 2011. godine i započela svoje aktivnosti u maju 2012. godine. Realizacija „Plana aktivnosti za energetskej efikasnost“ će biti finansirana od strane opštine iz sopstvenih budžeta.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj je sproveo ankete na terenu kako bi dobio pregled toplotne izolacije u zgradama u Dragašu (izolacija od staklene vune ili stiropora). U principu, samo oko 12 % zgrada širom opštine i u javnim, komercijalnim i stambenim zgradama poseduje toplotnu izolaciju.

Tabela 27: Postojeće stanje javnih objekata u opštini

Sve zgrade na teritoriji opštine ¹⁸⁴				
Podna površina	30,775 (m ²)	Termalna izolacija	3,535.00 (m ²)	11,49 %
		Bez termalne izolacije	27,240.00 (m ²)	88,51 %

¹⁸² Rezultati seoskih anketa, Program Ujedinjenih nacija za razvoj,

¹⁸³ Iz Izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj energetske procene opštine Dragaš, Pireci, M., mart 2012. godine. Približno isti podaci su prikupljeni iz anketa na terenu,

¹⁸⁴ Prema podacima od osoblja MA u Dragašu,

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

Tabela 28: Postojeće stanje u pojedinim (stambenim) objektima na području opštine Dragaš

Stanje u pojedinim objektima ¹⁸⁵		
Podna površina zgrade	Termalna izolacija	12 %
	Bez termalne izolacije	88 %

Javna rasveta

Prema rezultatima anketa na terenu koje je obavio Program Ujedinjenih nacija za razvoj, opština Dragaš je postavila oko 230 sijalica u gradu Dragašu i devet sela.

U postojećoj javnoj rasveti (ulična svetla) se koriste bele sijalice na bazi žive opterećenja $P = 125$ (W), a ukupna godišnja energetska potrošnja javne rasvete iznosi oko 0,042 (GWh godišnje).¹⁸⁶ Međutim, oko jedne trećine sijalica ne radi. Kada bi sve radile, ukupna godišnja energetska potrošnja bi iznosila 0,126 (GWh godišnje).

Grad Dragaš poseduje 55 uličnih svetala u glavnim ulicama. Terenska procena koja je izvršena u januaru 2012. godine je pronašla da je 18 uličnih svetiljki u radnom stanju, a da 37 uličnih svetiljki ne rade. Opština je odgovorna za instalaciju, održavanje i plaćanje potrošnje električne energije za uličnu rasvetu. Ulična rasveta u devet sela je finansirana od doprinosa od strane lokalnog stanovništva.

Prema rezultatima ankete koja je obavljena za potrebe izveštaja „Referentne vrednosti energetske potrošnje u opštini Dragaš“, 72 % ispitanika smatra da ulična rasveta ima direktan uticaj na povećanje sigurnosti, dok je 28 % ispitanika izjavilo da smatra uličnu rasvetu za luksuznu robu.

Hidroelektrana¹⁸⁷

Raspoloživo vodeno bogatstvo na teritoriji opštine Dragaš predstavlja ogroman potencijal za proizvodnju hidroelektrane. Pored predložene rehabilitacije Hidroelektrane Dikanca (kapacitet 2,6 MW), trenutno su planirana dva programa kako bi se iskoristio lokalni hidroenergetski potencijal:

- a) Program Hidroelektrane Žur: kompenzacioni program hidroelektrane sa ukupnim kapacitetom od 305 MW. Dve elektrane će se nalaziti van opštine Dragaš, u blizini sela Žur. Voda će biti prebačena iz podslivova reke Crni Drin sistemom tunela i kanala od reka Restelica i Brod do prvog, malog rezervoara u dolini reke Plave, a odatle do većeg, drugog rezervoara u blizini sela

¹⁸⁵ „Energetska osnova opštine Dragaš“, Naumann, E.; Pireci, M, 2011. godine,

¹⁸⁶ Podaci za 2009. godinu, izvor: Energetska korporacija Kosova. Iz Izveštaja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj energetske procene opštine Dragaš, Pireci, M., mart 2012. godine. Približno isti podaci su prikupljeni iz anketa na terenu,

¹⁸⁷ „Atlas održivog razvoja“, Drugi tom, „Referentne vrednosti“, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, juni 2012. godine,

Brezna. Voda će se odvoditi preko tunela do dve elektrane koja su smeštene na nadmorskoj visini razlike od 643 m, odnosno 683,5 m. Vodeni tokovi reka Caljane, Restelica, Brod i Plave će biti uključene u ovaj projekat, kao i karteški protok vode u blizini jezera Brezna do Poslišta. Skupština Republike Kosovo je 24. jula 2009. godine donela pravnu odluku za podizanje hidroelektrane Žur.

- b) Međunarodni konzorcijum je planirao da podigne šest malih hidroelektrana duž reka Brod i Restelica. Ni tačne lokacije izlivanja ni ulivanja ni precizni podaci o planiranim količinama vađenja nisu bili na raspolaganju tokom kompilacija osnovnih karata. Za više informacija, v. Tom 3, „Procena“, „Atlasa održivog razvoja“.

3.11.5 Telekomunikacione mreže

Pošta i telekomunikacije Kosova imaju radnu jedinicu u Dragašu koja pruža usluge za fiksne telefonske linije i poštanske usluge. Pošta, odn. mobilna pošta, stoji na raspolaganju u 27 od 36 sela na teritoriji opštine Dragaš (75 %). Sela koja nisu pokrivena su: Buče, Krstec, Orčuša, Plajnik, Radeša i Vranište.

Fiksne telefonske mreže postoje u samo sela: Belograd, Brod, Brut, Globočica i Kukuljane.

Sva sela imaju prijem za mobilne telefone iako kvalitet prijema znatno varira širom opštine. Sedam sela su prijavila probleme u tom pogledu: Bljač, Buče, Dragaš, Kosavce, Orčuša i Radeša. Ova sela se nalaze u severnom i centralnom području opštine. Međutim, tri sela su prijavila dobar prijem: Krstec, Vranište i Zaplužje. Verovatno je da prijem ima veze sa nadmorskom visinom ovih sela koja se nalaze na istočnim i zapadnim padinama, za razliku od drugih sela koja se nalaze u dolini. Sela Orčuša i Radeša su prijavila najviše problema u pogledu opšte komunikacije, nemaju ni poštanskih operatera ni fiksne telefonske linije i imaju loš prijem za mobilne telefone.

Sva sela imaju internet, a 56 % (20) ovih sela imaju internet kafiće.

3.11.6 Bitni izazovi u postojećoj situaciji tehničke infrastrukture

Javne usluge (voda, otpad, električna energija, telekomunikacija, i dr. ne pokrivaju celu teritoriju opštine; postojeća infrastrukturna usluga je delimično stara i ne deluje dobro.

- Kako poboljšati ove usluge?
- Kako instalirati dobar vodovodni sistem koji bi obezbedio visok kvalitet pitke vode i reducirao gubitke vode?
- Kako razvijati menadziranje kanalizacije u sva 36 rasprostranjena sela?

Isporuka i potrošnja energije razlikuje se u toku godine zbog opadanja voltaže i privremeno nastanjenih kuća.

- Kako obezbediti stabilnu isporuka?
- Koja se vrsta obnovljive energije može proizvoditi/upotrebiti u Dragašu?

Poštanska i telefonska mreža su delimične, međutim svako selo je povezano u internetsku mrežu.

-
- Kako moderni mediji mogu pomoći da se prevazilaze poteškoće 36 rasprostranjenih sela Dragaša?

3.12 Procena investicionih kapaciteta

Zakon o finansiranju lokalne uprave izbalansira manje opštine koje imaju niske kapacitete sopstvenih prihoda. Od ukupnog Opšteg Granta svaka opština dobija celokupnu godišnju sumu od 140,000 € i po 1€ manje po stanovniku ili 0 € za opštine čiji je broj stanovnika jednak ili veći od 140,000. Stanovnici opštine se procenjuju sa 89%; razmer nevećinskih stanovnika se procenjuje sa 3%; opštine sa većinom njihovog stanovništva koje se sastoji od nacionalnih nevećinskih grupa sa 2%; i razmer njihovih fizičkih površina sa 6%.

Broj stanovnika Dragaša je relativno mali. Prema kosovskom zakonu o finansiranju lokalne uprave manje opštine po broju stanovnika su novo osnovane opštine koje imaju broj stanovnika od 4000 do 10.000. Dragaš ima približno 35,000 stanovnika.

Donja tabela pokazuje da Dragaš ne dobija od toga što je etničko različito društvo sa polovinom nevećinskog stanovništva i istovremeno je osma najveća opština na Kosovu. Tabela pokazuje da u odnosu na Dečane Dragaš je veći za 130 km² površine; u odnosu na Kosovo Polje Dragaš je pet puta veći iako ima približan broj stanovnika. Ipak opštinski budžet Dragaša je manji i njegovi sopstveni prihodi su vrlo niski u odnosu na Kosovo Polje. Pogodnost ove finansijske formule treba da se proceni kroz više analiza.

Opština	Stanovništvo ¹⁸⁸	Manjine	Broj ¹⁸⁹	Budžet 2012 ¹⁹⁰	Opštinski sopstveni prihodi
Dragaš	35,000	12,935	430 km	5,547,372	400,000
Dečane	40,000	294	297 km	6,137,529	531,535
Kosovo Polje	33,682	3,367	83 km	6,091,949	1,370,000

Donja tabela pokazuje budžet opštine u poslednje 5 godine. Ona pokazuje porast budžeta za opštinu Dragaš iz godine u godinu u paraleli sa budžetom Kosova.

---

¹⁸⁸ Zakon br. 03/L-049 O FINANCIRANJU LOKALNE UPRAVE

¹⁸⁹ Zakon br. 03/L-049 O FINANCIRANJU LOKALNE UPRAVE

¹⁹⁰ <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Buxheti%202012.pdf>

Tabela 32 Budžet opštine Dragaš 2007-20012¹⁹¹

Godina	Dohotci i dnevnice	Dobra i usluge	Opštinski troškovi	Subvencije i transferi	Kapitalne investicije	TOTAL
2012	€3,333,880	€333,564	€100,500	€35,000	€1,744,427	€5,544,372
2011	€3,169,880	€320,640	€96,240	€36,098	€1,958,901	€5,581,838
2010	€2,325,122	€320,382	€94,500	€35,000	€1,505,961	€4,280,965
2009	€2,153,446	€303,087	€91,500	€40,000	€1,137,247	€3,725,280
2008	€1,837,827	€336,763	€88,500	€38,000	€388,009	€2,689,599
2007	€1,764,187	€343,268	€80,500	€14,000	€297,971	€2,499,926

4. ANALIZA PREDNOSTI, SLABOSTI, MOGUĆNOSTI I PRETNJI

Analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnji je metoda za strateško planiranje koja se koristi kako bi se procenile prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnje projekta ili poslovnog poduhvata. Analiza uključuje specifikaciju cilja poslovnog poduhvata ili projekta i identifikovanje internih i eksternih faktora koji su povoljni i nepovoljni za postizanje cilja projekta. Postavljanje cilja treba da bude preduzeto nakon što je obavljena analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnji. Time bi se omogućilo ostvarivanje ciljeva ili zadataka organizacije.¹⁹²

U području urbanističkog planiranja, analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnji se često koristi za opisivanje karakteristika opštine. Sledeće definicije su upotrebljene za „Opštinski plan razvoja“ Dragaša:

- Prednosti: karakteristike opštine koje doprinose razvoju života i koje joj, verovatno, daju prednost nad drugim opštinama,
- Slabosti (ili ograničenja): karakteristike koje ograničavaju život i stavljaju opštinu u nepovoljan položaj u odnosu na druge,
- Mogućnosti: šanse za poboljšanje opštinske situacije u budućnosti,
- Pretnje: elementi koji bi mogli da izazovu probleme tokom budućeg razvoja opštine.

Međunarodni stručnjaci i građani Dragaša su u različitim studijama i radionicama definisali postojeće prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnje za budućnost Dragaša. Vodeća pitanja su sažeta u daljem delu teksta kako bi se pružio pregled glavnih izazova za Dragaš. Struktura sledećeg spiska se zasniva na temama iz Poglavlja 3 i ne prati nikakav red prvenstva.

4.1 Prednosti

- **Naseljena mesta**

¹⁹¹ Intervju sa g. Ahmet Batjari, director za Ekonomiju, Financije i Razvoj

¹⁹² Wikipedia.org.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj - Očuvanje biološke raznolikosti i projekat upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš

-
- Naseljena mesta predstavljaju dugu istoriju i bogat kulturni život Dragaša;
  - Obrazac naseljenih mesta je uglavnom sačuvao svoje poreklo, jer su ugrađena u pejzaž na karakterističan i prelep način;
  - Položaj naseljenih mesta nudi pristup prirodnim bogatstvima i tradicionalnoj upotrebi zemlje. U mnogim slučajevima, iznad sela se nalaze šume i pašnjaci, a poljoprivredno zemljište ispod. Izvori nude čistu vodu za piće;
  - U naseljima se nalazi veliki broj novih objekata, pa su se stambeni uslovi znatno popravili.
- **Korišćenje zemljišta**
    - Raznovrsna prirodna bogatstva su dobrog kvaliteta, sa lepim pejzažima koji pružaju dobru osnovu za ljudsku upotrebu zemljišta;
    - Tradicionalni način korišćenja zemljišta je dobro prilagođen prirodnom stanju.
  - **Obrazovanje**
    - Sistem centralnih i područnih škola je funkcionalan i nudi pristup osnovnim školama u skoro svakom selu;
    - Pohađanje viših osnovnih škola (od 6. do 9. razreda, odn. od 5. do 8. razreda) je na znatno većem nivou nego pre nekoliko godina;
    - Stopa nepismenosti je samo 1 % (žena i muškaraca);
    - Fizičko stanje škola je poboljšano u poslednjih par godina.
  - **Zdravstvo**
    - Dragaš u celini ispunjava zdravstvene standarde odnosa između osoblja i pacijenata;
    - Unapređeni sistem jedinica zdravstvene zaštite (glavni porodični medicinski centar, porodični medicinski centri i porodične medicinske ambulante) pružaju učinkovitu medicinsku negu.
  - **Privreda i zaposlenje**
    - Preduzeća mogu imati koristi od blizine administrativnog centra i mogu izgrađivati na prirodnim proizvodima;
    - Društvo može da izgrađuje na mladom i motivisanom stanovništvu i bogatom nasleđu;
    - Doznake dijaspore i međunarodna sredstva nude priliv novca koji može da se koristi za poboljšanje lokalne privrede.
  - **Poljoprivreda i šumarstvo**
    - Prirodna bogatstva i položaj Šar-planine nude dobre uslove za proizvodnju kvalitetnih proizvoda, koji su dobro poštovani na regionalnim tržištima;
    - Dragaš je opština koji sadrži najveće pašnjačke površine na Kosovu;
    - Opština nije ugrožena nikakvom industrijom ili drugim delatnostima koje su fundamentalno štetne za zaštitu prirode i visoki kvalitet poljoprivrede;
-

- Velika šumska područja nude dobre uslove za proizvodnju drvnih i nedrvnih proizvoda.
- **Biološka raznolikost i zaštita prirode**
  - Dragaš je jedan od žarišta na Balkanu zbog njegove izuzetne biološke raznolikosti koja sadrži veliki broj endemičnih i retkih vrsta;
  - Veliki delovi opštinske teritorije mogu se smatrati kao područja visoke ekološke vrednosti;
  - Planinski masiv Šar-planine i planina Koritnik, koja se prostire iznad prirodne linije iznad koje više ne raste drveće, predstavlja gotovo prirodne planinske trave i grmlje. Ovo je najpreovladavajuća pokrivenost zemljišta u Dragašu;
  - Mrki medvedi, risovi, vukovi, divokoze, veliki broj ptica, leptiri i druge grupe faune imaju stanište u Dragašu i doprinose visokoj ekološkoj vrednosti područja.
- **Turizam**
  - Građani Dragaša su spremni da dočekaju goste svojim gostoprimstvom;
  - Postoje samo neki radni elementi turističke infrastrukture ili su u izgradnji (hotel, restorani, itd.).
- **Kultura**
  - U području se nalaze značajna mesta i objekti kulturne baštine, kao što je najstarija džamija na Kosovu koja se nalazi u selu Mlike;
  - Stanovništvo čuva svoje tradicije;
  - Saradnja među zajednicama ujedinjuje dve lingvističke i kulturne zajednice na jednoj teritoriji;
  - Albanci, Bošnjaci i Goranci poseduju bogato i očuvanu kulturnu baštinu.
- **Putne i prevozne mreže**
  - Lokalne putne mreže su dosta unapredovale u poslednjih godina zbog opštinskih investicija. Skoro svako selo ima pristup asfaltiranim putevima;
  - Javni prevoz koji vode privatna preduzeća povezuje Dragaš i region Opolja sa Prizrenom, Prištinom i Beogradom.
- **Tehnička infrastruktura**
  - Sva sela imaju lokalni ili centralni sistem vodosnabdevanja;
  - Sve kuće su povezane sa električnom mrežom; učestalost nestašice struje je smanjena poslednjih godina;
  - Ukupno 21 selo je uključeno u sistem službi za prikupljanje otpada.

4.2 Slabosti

- **Naseljena mesta**
  - Današnji zahtevi mobilnosti i povezanosti sa tržištem rada stvaraju ogromne nedostatke i u onako razuđenoj strukturi naseljenih mesta i zabačenih sela;

-
- Zabačena sela su izgubila stanovnike zbog emigracije do te mere da je njihovo buduće postojanje ugroženo;
  - Nekontrolisano širenje i nefunkcionisanje regulatornog okvira za izgradnju u nekim naseljenim mestima uzrokuje sukobe i ponekad opasnosti od prirodnih katastrofa;
  - Intenzivne građevinske aktivnosti su promenile izgled sela; istorijske zgrade su ili uklonjene ili ruševne; javni prostor je zanemaren.
  - Slabost tehničke infrastrukture (npr. upravljanje čvrstim otpadom, zagađenje voda za piće) ograničava život u mnogim selima.
- **Korišćenje zemljišta**
    - Prirodne lepote, kao i njihova upotreba, trpe zbog lošeg upravljanja i degradacije.
  - **Obrazovanje i zdravstvo**
    - Nivo obrazovanja je još uvek na niskom nivou, u poređenju sa međunarodnim standardima;
    - Stopa pohađanja srednješkolskog obrazovanja je još uvek niža na primeru devojčica;
    - Na području opštine Dragaš još uvek ne postoji objekat za stručno obrazovanje;
    - Društvo je negativno pogođeno slabim obrazovnim mogućnostima; nedostatak stručnog obrazovanja posebno dovodi do niskog kvaliteta radne snage;
    - Postojeći „paralelni sistem“ komplikuje učinkovitu organizaciju školskih objekata i prirodnih bogatstava;
    - Specifična struktura naseljenih mesta na području opštine Dragaš koje ima 36 malih i razuđenih sela ometa dostavljanje socijalne infrastrukture, sve dok su finansijska sredstva ograničena. Postoji, na primer, manjak lekara u mnogim selima, čak i u slučajevima kada ukupan broj medicinskog osoblja ispunjava nacionalne standarde;
    - Kvalifikacije obrazovnog i medicinskog osoblja u mnogim slučajevima nisu dovoljne.
  - **Privreda i zaposlenje**
    - Stopa nezaposlenosti je na veoma visokom nivou;
    - Poslovna i lokalna privreda pate zbog nesposobnosti i slabe saradnje sa lokalnim vlastima, slabe infrastrukture i slabog stručnog obrazovanja.
  - **Poljoprivreda i šumarstvo**
    - Poljoprivredni rad je izgubio svoju privlačnost u modernoj privredi;
    - Slom socijalizma, a posebno kraj bivšeg Društvenog preduzeća „Sharr Prodhimi“, je obeležio smanjenje poljoprivredne proizvodnje i plasiranja proizvoda na tržište koji još uvek nisu prevaziđeni. Na primer, broj stoke je dramatično opao. Još uvek postoji nedostatak organizacije i saradnje na području poljoprivrede;
    - Poljoprivreda zapravo nije profitabilna aktivnost zbog ograničene opreme i znanja, nedovoljne količine i kvaliteta lokalne proizvodnje i nedostatka privrednih mogućnosti (tržišta);
-

- Stvaranje vrednosti poljoprivrednih proizvoda je na niskom nivou kada se sirovine prodaju bez predhodne obrade.
- **Turizam**
  - Nedostatak smeštajnih mogućnosti, turističkih informativnih centara, definisanih puteva (obeležavanje), kao i slaba infrastruktura regionalnih puteva ograničavaju turistički razvoj.
- **Kultura**
  - Nedostatak raspoloživih sredstava znači da kulturni i istorijski spomenici nisu održavani i da se nalaze u opasnosti da će jednostavno nestati. Isto važi i za tradicionalne kuće i druge objekte;
  - Ne postoji ni pisana istorija kulturne baštine regiona ni odgovarajuća dokumentacija.
- **Putne i prevozne mreže**
  - Opština Dragaš je dostupna iz ostatka Kosova preko jedne i teške ceste;
  - Prekogranične veze sa Albanijom i BJR Makedonijom su prekinute, što u ogromnoj meri povećava osamljenost opštine Dragaš;
  - Nedostaje održavanje lokalnih puteva, a to ugrožava ulaganja sredstava za privrednu održivost;
  - Javni prevoz, koji nude privatna preduzeća, pati od slabe učestalosti prevoznih linija, nedostatka koordinacije putnih pravaca i redova vožnje i ne opslužuje region Gore.
- **Tehnička infrastruktura**
  - Snabdevanje vodom za piće pati zbog slabih postojećih mreža cevi za vodu, nedostatka održavanja, kao i nedovoljne kontrole kvaliteta vode. Kao rezultat toga pojavljuju se veliki gubici i nedovoljan kvalitet vode u velikom broju sela;
  - Električna mreža se i dalje susreće sa problemima sa stabilnošću jer su njeni kapaciteti nedovoljni;
  - Nivo energetske efikasnosti je u mnogim slučajevima nizak zbog nedostatka izolacije kuća i opreme. Izvori obnovljive energije još uvek nisu u upotrebi;
  - Postojeći kanalizacioni sistemi su često tehnički loši, a u svim slučajevima ispuštaju tovar u reke;
  - Neprikladan način odlaganja otpada (spaljivanje, nezakonita odlagališta otpada ili reke) ugrožava zdravlje ljudi i životne sredine. Šestnaest sela i dalje nemaju pristup službama za prikupljanje otpada (region Gore);
  - Spremnost na plaćanje naknada za korišćenje vode, električne energije ili otpada je u mnogim slučajevima niska što ugrožava poboljšanje tehničke infrastrukture;
  - Privatna preduzeća koja su odgovorna za tehničku infrastrukturu su često nepouzdana i poseduju manjkave kapacitete.

4.3 Mogućnosti

- **Naseljena mesta**

-
- Skoro sva sela poseduju mogućnosti za dalji razvoj u bezbednim i veoma pogodnim područjima za naseljenje;
  - Regulisanje privatnih građevinskih aktivnosti može dovesti do održivog razvoja naseljenih mesta, može očuvati identitet sela i može omogućiti pravilno pojačanje tehničke infrastrukture;
  - Poboljšanja u oblikovanju javnih prostora, održavanju istorijskih objekata i zaštiti zelenih površina mogu da doprinesu atraktivnosti sela.
- **Korišćenje zemljišta**
    - Postoje brojne mogućnosti za bolje korišćenje prirodnih bogatstava i poboljšanje načina njihovog upravljanja na održiv način.
  - **Obrazovanje i zdravstvo**
    - Dalja poboljšanja lične, infrastrukturne i tehničke opreme će ponuditi bolje šanse za obrazovanje i zdravstvo za budućnost;
    - Otvaranje nove stručne škole će pružiti odličnu priliku za unapređenje nivoa obrazovanja, posebno u području stručnog obrazovanja.
  - **Privreda i zaposlenje**
    - Emancipacija žena, povećanje njihovog učešća u privredi i procesu donošenja odluka i unapređivanje perspektiva za mladu populaciju su najvažnije prilike za društvo;
    - Dijaspora može da deluje kao izviđači kretanja, ambasadori, posrednici promene i ulagatelji investicija;
    - Protok novca koji dolazi iz dijaspore i iz međunarodnih sredstava nudi šanse za jačanje lokalne privrede ako se potroši na koristan način;
    - Prirodna bogatstva i turizam pružaju brojne prilike za razvoj novih preduzeća;
    - Proširenje Nacionalnog parka Šar-planina u njegovom svojstvu katalizatora za turizam nudi šanse za privredni razvoj opštine Dragaš.
  - **Poljoprivreda i šumarstvo**
    - Zbog raznovrsne teritorije, kao i (relativno) čiste životne sredine koja je pogodna za širok spektar kultura specifičnih vrednosti i visokog kvaliteta, opština Dragaš može da ima koristi od rastuće (globalne) potražnje za raznovrsnim i kvalitetnim zdravim proizvodima.
    - Stvaranje regionalne i opštinske marke poljoprivrednih proizvoda (npr. „šarplaninski sir“ ili „dragaški sir“) će ponuditi mogućnosti za prodaju proizvoda visokog kvaliteta po visokim cenama;
    - Poboljšanje lanca vrednosti bi moglo da dovede do stvaranja većih prihoda od poljoprivrednih proizvoda.
  - **Biološka raznolikost i zaštita prirode**
-

- Proširenje Nacionalnog parka Šar-planina u planine koje se nalaze na području opštine Dragaš predstavlja jedinstvenu priliku za zaštitu biološke raznolikosti;
  - Nakon realizacije integrisane strategije razvoja, raznolikost se može povećati kroz podršku održivog korišćenja zemljišta i smanjenje stepena sudaranja sa ljudskim aktivnostima;
  - Poboljšanje tretmana otpadnih voda, povećanje područja na kojem se vrši prikupljanje čvrstog otpada i primena mera za energetska efikasnost mogu da smanje ljudski uticaj na životnu sredinu.
- **Turizam**
    - Prirodna sredina i kulturna raznolikost stanovništva predstavljaju velika sredstva sa kojima raspolaže opština Dragaš i pojačavaju razvoj planinskog prirodnog turizma;
    - Reljef opštine obeležava postojanje značajnog potencijala za čitav niz letnjih i zimskih aktivnosti planinskog turizma;
    - Eko-turizam je jedan od najvećih potencijala za razvoj opštine;
    - Dijaspore, koja se vraća na područje opštine Dragaš tokom letnjih praznika, predstavlja ogromnu grupu potencijalnih korisnika turističke infrastrukture;
    - Proširenje Nacionalnog parka Šar-planina u planine koje se nalaze na području opštine Dragaš predstavlja jedinstvenu priliku za unapređivanje turizma u Dragašu.
- **Kultura**
    - Osnivanje muzeja u kojem bi bili predstavljeni pripadnici obe etničke grupe sa teritorije opštine bi moglo da predstavi opštinu kako interno, tako i eksterno;
    - Kako bi se zaštitila kulturna baština (zgrade, pejzaži, tradicije, itd.) treba nastaviti sa održavanjem i pojačavanjem identiteta.
- **Putne i prevozne mreže**
    - Ponovno otvaranje prekograničnih veza stvara nove mogućnosti za trgovinu i regionalni turizam;
    - Poboljšane i nove unutrašnje veze pružaju klijentima i turistima pristup ka dobavljačima i turističkim atrakcijama.
- **Tehnička infrastruktura**
    - Upravljanje otpadom na području opštine Dragaš može biti integrisano u okvire veće politike reciklaže i upravljanja rečnim slivovima. Ambiciozna i pragmatična politika upravljanja otpadom bi mogla da deluje kao pilot studija za ruralno Kosovo.

4.4 Pretnje

- **Naseljena mesta**
  - Buduća situacija vezana za migracije će biti od suštinskog značaja za većinu aspekata koji se odnose na razvoj opštine. Emigracija koja je u toku bi mogla da ugrozi postojanje zabačenih naseljenih mesta;
  - Velike razlike između letnjeg i zimskog broja stanovništva izazivaju ozbiljne probleme za urbano planiranje i razvoj tehničke infrastrukture (voda, tretman otpadnih voda, itd.);

-
- Nekontrolisano širenje naseljenih mesta povećava probleme vezane sa infrastrukturom i može da uništi poljoprivredno zemljište visokog kvaliteta i životnu sredinu;
  - Nastavak nehata prema infrastrukturi predstavlja glavnu pretnju za naseljena mesta.
- **Korišćenje zemljišta**
    - Zbog nedostatka ulaganja investicija u poljoprivredu, dolazi do spontanog rasta svih prirodnih bogatstava (uglavnom aromatičnog bilja) što zatim stvara opasnost od preterane žetve do tačke da to preti njihovom obnavljanju, a poljoprivredno zemljište je nedovoljno korišćeno i podleže prirodnom pošumljavanju i/ili eroziji;
    - Neadekvatna upotreba zemljišta kao što je preterana ispaša ili preterana seča drveća do maksimuma povećava opasnosti od erozije i katastrofa kao što su snežne lavine.
  - **Obrazovanje**
    - Ograničene mogućnosti za obrazovanje na višim nivoima dovodi do nezaposlenosti i migracije i sputava razvoj;
    - Slabo ili nepostojeće visoko obrazovanje žena sprečava stvaranje rodne ravnopravnosti i opcija za društveni i privredni razvoj.
  - **Zdravstvo**
    - Nedovoljno snabdevanje osnovnim zdravstvenim uslugama sputava sposobnosti stanovništva da aktivno učestvuju na svim poljima života: društvenom, političkom i privrednom.
  - **Privreda i zaposlenje**
    - U poslovnom sektoru, gubitak intelektualnog potencijala i radne snage zbog nastavljenе emigracije i povećanja broja preduzeća koji rade u okvirima sive privrede predstavljaju glavne pretnje.
  - **Poljoprivreda i šumarstvo**
    - Tendencije za pretvaranje privrede koju stvaraju mala ulaganja u komercijalna poljoprivredna imanja srednje ili velike veličine sa uslovima intenzivnog rasta i sa genetskom osnovom za veću produktivnost može da dovede do preoblikovanja tradicionalne upotrebe zemljišta (gubitak poljoprivrednih tradicija) i ugrožavanja životne sredine upotrebom visoke stope đubriva;
    - Nedostatak ulaganja investicija u poljoprivrednu infrastrukturu, tehnologiju i znanje dovodi do toga da ljudi odustaju od poljoprivrede.
  - **Biološka raznolikost i zaštita prirode**
    - Dalji gubitak prirodnih bogatstava i biološke raznolikosti proizilazi iz lošeg upravljanja, degradacije, slabe tehničke infrastrukture i nedostatka svesti;
-

- Potražnja za netaknutim predelima i biološkom raznovrsnošću se takmiči sa zahtevima za povećanje korišćenja specifičnih sredstava kao što su skijališta, brze putne veze i (u većem razmeru) hidroelektrane; planiranje infrastrukturnih projekata bez uzimanja okoliša u obzir bi moglo ozbiljno ugroziti prirodu.
- **Turizam**
  - Nekoordinisani razvoj može da uništi prirodna bogatstva kao osnovu za turizam.
- **Kultura**
  - Nastavak emigracije i gubitka kulturne baštine prete društvu u opštini Dragaš.
- **Putne i prevozne mreže**
  - Nedovoljno ili preterano finansiranje cestovnih projekata mogu dovesti do neučinkovitih ili nedelotvornih ulaganja investicija (jeftinim putevima je potrebno više održavanja, skupi putevi locirani na pogrešnim mestima ili bez mera praćenja ne mogu dovesti do bilo kakvog impulsa u razvoju).
- **Tehnička infrastruktura**
  - Nedostatak upravljanja otpadom prete javnom zdravlju i predstavlja prepreku za razvoj turizma, stvara nekontrolisano zagađenje u rekama i u naseljima;
  - Ulaganje investicija u tehničku infrastrukturu sa nedovoljnim kvalitetom radne snage i nedovoljnim merama za održavanje bi smanjilo finansijska sredstva bez dugotrajnog učinka.
  - Nedostatak javne svesti i spremnost da plate naknade za usluge ugrožava postavljanje radne tehničke infrastrukture.

4.5 Kratak pregled

Analizira trenutnog stanja koje vlada na području opštine Dragaš, kao što je prikazano u Poglavlju 3 i odeljcima 4.1 do 4.2, pokazuje da postoje područja u kojima je Dragaš jak ili vrlo jak. Postoje, međutim, i neke ključne slabosti sa kojima se opština mora uhvatiti u koštac. Naredna tabela ilustruje problematiku koja je detaljno opisana u predhodnim poglavljima.

	Slabosti			Prednosti	
Naseljena mesta					
Korišćenje zemljišta					
Obrazovanje					
Zdravstvo					
Privreda i zaposlenje					
Poljoprivreda i šumarstvo					
Biološka raznolikost					
Turizam					
Kultura					
Putne i prevozne mreže					
Tehnička infrastruktura					

U svakom od gorenavedenih aspekata koji su detaljno objašnjeni u prethodnim poglavljima postoje i mogućnosti i pretnje za dalji razvoj. Analiza trenutnog stanja pokazuje da postoje neka kretanja za koja se čini da stvaraju najveći rizik za opštinu. S druge strane, postoje i neke ogromne mogućnosti. Ove ogromne mogućnosti i pretnje su istaknute u narednoj tabeli.

Glavne pretnje za opštinu Dragaš
Napuštanje poljoprivrede
Ukoliko poljoprivredne aktivnosti ostanu polje sa malim privrednim rezultatima napornog rada, mladi ljudi će biti posebno spremni da odustanu od poljoprivrede i traže posao u drugim sektorima. Pad u korišćenju zemljišta bi dugoročno dramatično promenio fizičke karakteristike pejzaža i karaktera opštine.
Depopulacija kao rezultat slabe privrede
Ukoliko makroekonomsko stanje Kosova u celini i lokalne privrede na području opštine Dragaš ostanu slabi dug period vremena i ne ponude radna mesta, prihode i perspektive (posebno za mlade generacije), mora se pretpostaviti da će se proces emigracije nastaviti i u budućnosti. To bi moglo da dovede do depopulacije posebno zabačenih sela i moglo bi da sputa razvoj opštine.
Degradacija biološke raznolikosti
Ukoliko ekološka svest, stanje tehničke infrastrukture i uvažavanje ekoloških pitanja u planiranju infrastrukture i dalje ostanu slabi, tekuća kretanja kao što nekontrolisano odlaganje otpada, nedostatak

tretmana otpadnih voda i nekontrolisano širenje naseljenih mesta, kao i budući uticaji na projekte koji se tiču puteva, hidroelektrane, itd. to bi moglo da prouzrokuje ozbiljnu degradaciju biološke raznolikosti opštine. To bi moglo da uništi blago opštine Dragaš: njeno prirodno bogatstvo.

Glavne mogućnosti za opštinu Dragaš

Zaštita biološke raznolikosti

Prirodna bogatstva uključuju veliku raznolikost biljaka i životinja i moraju se smatrati za najveću prednost opštine. Prema tome, održivo korišćenje zemljišta i zaštita biološke raznolikosti i proširenje Nacionalnog parka Šar-planina, nude priliku da se to blago sačuva za budućnost, što će biti od velike vrednosti i za ljude i za prirodu.

Razvoj turizma

Lepota prirode i bogata kulturna baština nude priliku za razvijanje prirodnog turizma koji može da obezbedi prihode i radna mesta i tako ojača lokalnu privredu. Veliki broj ljudi iz dijaspore koji provode letnje odmore na području opštine Dragaš predstavlja jedan pozitivan faktor u svemu ovome. Proširenje Nacionalnog parka Šar-planina nudi dodatnu priliku za promovisanje opštine Dragaš kao turističkog područja.

Podešavanje poljoprivrede i razvoj lokalne privrede

Unapređenje poljoprivredne proizvodnje, saradnje i plasiranja proizvoda na tržište nude potencijale koji mogu dovesti do povećanja kvaliteta i kvantiteta proizvoda i poboljšanja u stvaranju vrednosti. Ovo može dovesti do stabilizovanja poljoprivrede i korišćenja zemljišta kao osnove za privredni razvoj opštine Dragaš. Dodatni razvoj sekundarnog i, posebno, tercijalnog privrednog sektora (npr. unapređenje stručnog obrazovanja) može da ponudi radna mesta i prihode čime će se ojačati lokalna privreda. Priliv novca od međunarodnog finansiranja i iz dijaspore nudi prilike za postizanje tog cilja. Zbog toga taj novac treba da se troši na strateške projekte od zajedničkog interesa.